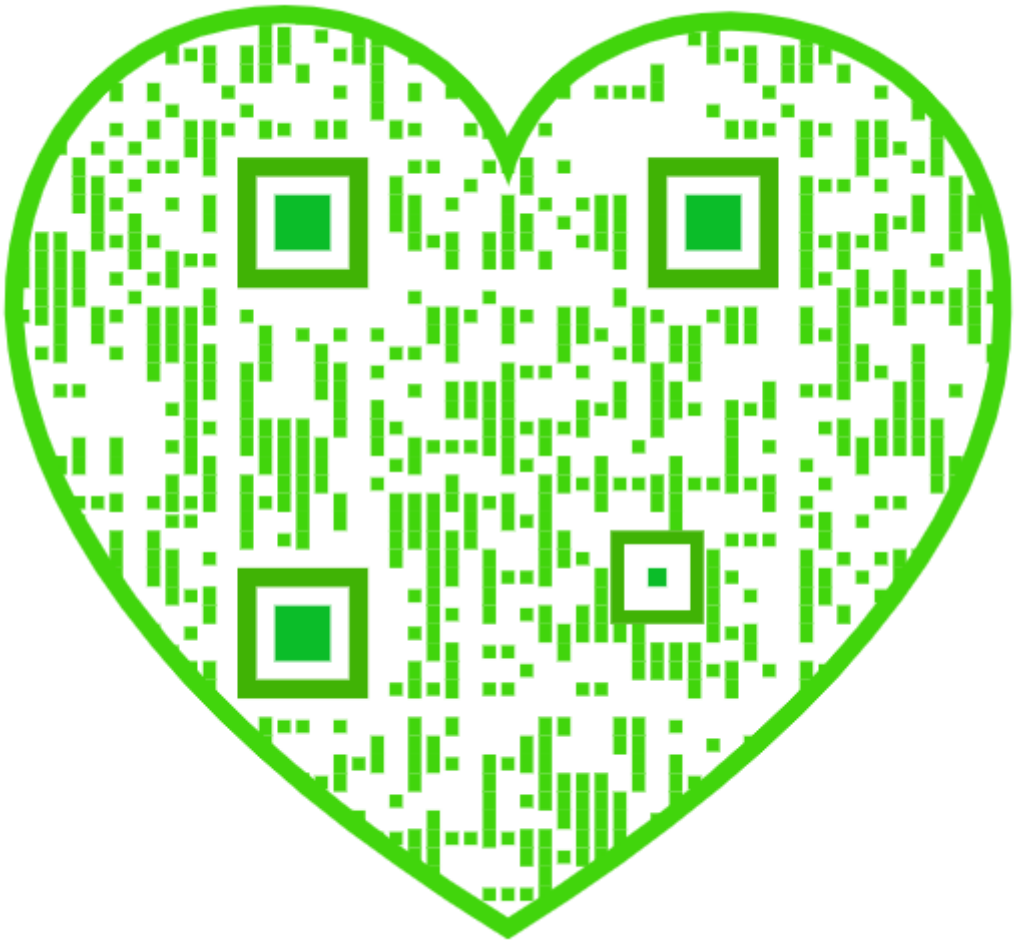

CONRAD BUSKEN HUET

NEDERLANDERS VAN DE NEGENTIENDE EEUW

BIOGRAFIEËN ONDER AUSPICIËN VAN DE
MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
ONDER REDACTIE VAN DR H. BERKHOF
A. M. HAMMACHER · ANTON VAN DUINKERKEN
PROF. DR K. HEEROMA · F. P. HUYGENS · B. W. SCHAPER
DR G. SCHMOOK · PROF. DR H. SMITSKAMP

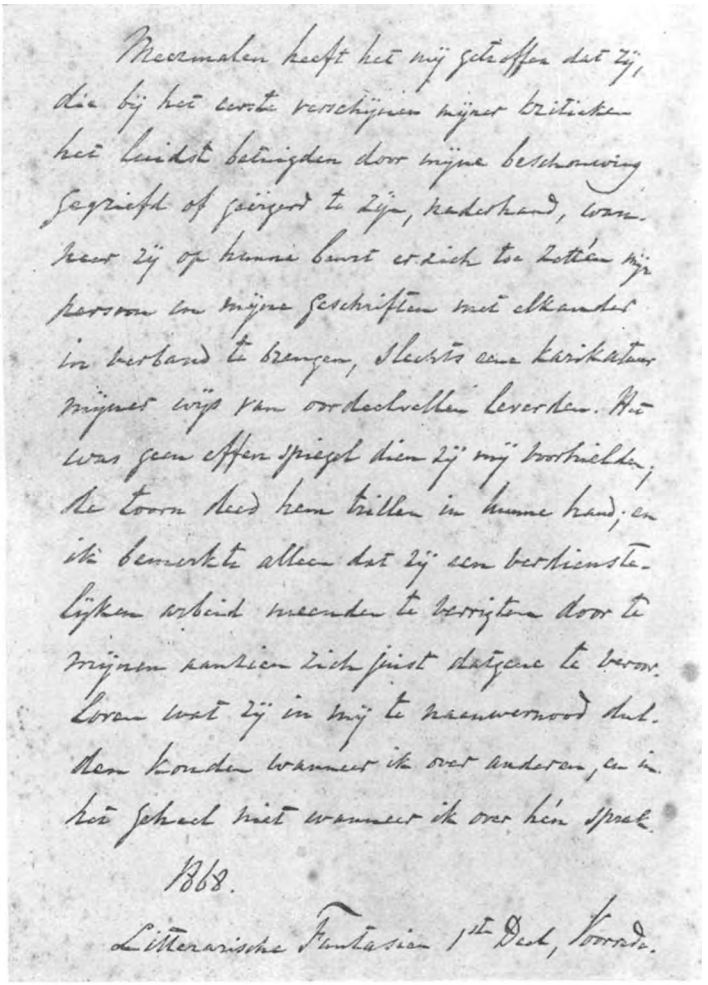
Meermalen heeft het mij getroffen dat zij,
die bij het eerste verschijnen mijner kritieken
het luidst betuigden door mijne beschouwing
gegrieft of geërgerd te zijn, nadenkend, voor-
heen zij op hunne borst en zich toe stelden mijn
persoon en mijne geschriften met elkander
in verband te brengen, slechts eene karikatuur
mijner wijze van oordeelvellen leverden. Het
was geen effen spiegel dien zij mij voorhielden,
de toorn deed hem trillen in hunne hand; en
ik bemerkte alleen dat zij een verdienste-
lijken arbeid meenden te verrichten door te
mijnen aanzien zich juist datgene te veroor-
loven wat zij in mij te naauwernood dul-
den konden wanneer ik over anderen, en in
hun gehoor niet wanneer ik over hén sprak.

1868.

de Litterarische Fantasien 1ste Deel, Voorrede.

Reproductie van Huet's handschrift: de eerste bladzijde van de merkwaardige Voorrede bij de Litterarische Fantasiën en Kritieken, getekend: Bloemendaal, April 1868.

Portret van Busken Huet op rijpe leeftijd, naar een ets van P. J. Arendsen.

CONRAD BUSKEN HUET

DOOR

Dr C. G. N. DE VOOYS

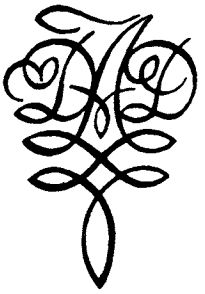

'S-GRAVENHAGE
D. A. DAAMEN'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V.
„DE SIKKEL" ANTWERPEN
MCMXLIX

INHOUD

Blz.

Jeugd en studentenjaren 9
Predikant te Haarlem, 1851—1862 18
Afscheid van de Kerk. Letterkundig criticus 52
De Gids-crisis. Huet's isolement, 1865—1868 83
Verblijf als journalist in Indië, 1868—1876 112
Verblijf te Parijs, 1876—1886 149
Laatste levensjaren, 1885—1886 206
Aantekeningen 223
Naschrift 244

JEUGD EN STUDENTENJAREN

I

IN het gezin van de Haagse hoofdambtenaar Conrad Busken Huet werd de 28ste December 1826, als vierde kind zijn naamgenoot Conrad Busken geboren. De tweede naam had hij eigenlijk geërfd van zijn grootmoeder, de Vlissingse Coosje Busken, een jeugdvriendin van Betje Wolff. Zij was de enige Nederlandse in de stamboom van de Huet's: ook de moeder Théodore Esther Huet stamde in het zesde geslacht af van de gereformeerde predikant Gédéon Huet, in 1685 uit Frankrijk gevlucht. Van ouder tot ouder waren de Huet's dit ambt trouw gebleven: „men struikelt in mijne familie over de Walsche predikanten", schreef Huet in zijn autobiografische aantekeningen[1]). Op grond van deze afstamming bestond wel eens de neiging, Huet voor een halve Fransman te houden, maar al heeft het Franse bloed zich in geest en karakter niet verloochend, door opvoeding en omgeving was hij volop Nederlander en Hagenaar. Zijn moedertaal was Nederlands: het Frans bleef hem als tweede taal van jongs af vertrouwd klinken. Het gezinsleven was burgerlijk eenvoudig; het kindertal, tot tien aangegroeid, zal tot soberheid en zuinigheid genoopt hebben. Het lag niet in de aard van Huet, ons een kijkje te gunnen in de intimiteit van het ouderlijk huis: omtrent de vader vernemen wij slechts dat hij ouderling bij de Walse gemeente was; de moeder krijgen wij in de novelle *Gitje* even te zien, als ze bezig is met de trouwe naaister de grote was te rekken, „type van eenvoud,van pligtsbetrachting, van hollandsch leven en binnenleven". Maar veelzeggend

voor de goede geest in het gezin is de sobere mededeling: „De kring mijner zusters en broeders, pas verbroken door den dood toen de oudste vijfentwintig jaren telde en mijne ouders hunne zilveren bruiloft gevierd hadden, is gedurende de eerste twintig jaren van mijn leven de éénige kring geweest waarin ik mij bewogen heb. Wij waren zoo talrijk! Wij hielden zooveel van elkander. Wij hadden niemand noodig!" Een onbezorgde jeugd heeft Conrad dus genoten, met zijn schoolkameraden wedijverend in het spel, en als begaafde, vlugge leerling zonder moeite het onderwijs op de lagere school en op het Haagse gymnasium volgend. Wat hij meedeelt over zijn onderwijzers — later aangevuld door zijn toenmalige schoolkameraad Naber [2]) — en over zijn leraren op het gymnasium, waar hij „middelmatig was in latijn en grieksch, maar vorderingen maakte in mathesis, fransch en de nieuwere geschiedenis", is van weinig belang voor zijn verdere ontwikkeling: alleen vernemen wij nog dat de rector Bax zijn belangstelling wekte voor de Nederlandse letterkunde van de zeventiende eeuw. Merkwaardig is dat hij zwijgt over godsdienstonderwijs: wel worden de Walse predikanten genoemd, wier catechisaties door de kinderen Huet bezocht werden, maar of er daaronder een was die zijn sympathie wist te winnen of zijn bewondering wekte, vernemen we niet. Eén zinnetje verdient onze aandacht: „De katechisatiën van Ds Secrétan werden gemeden, omdat mijne ouders wel kerksch, maar niet van het réveil waren". Dat wijst op de geest van gematigd liberalisme, die in dit tijdperk onder de gegoede bourgeoisie overheerste, en die strookte met Huet's verstandelijke aanleg. De sfeer van innige vroomheid, waarin de jonge Allard Pierson opgroeide, is hem van den beginne vreemd geweest. Van een roeping voor het predikambt was bij de jonge gymnasiast geen sprake. Alleen familietraditie en oudertrots gaven de doorslag dat hij theologie zou gaan studeren.

In de zomer van 1843 verliet hij het Haagse gymnasium, maar eerst in April 1844 werd hij te Leiden student: de tussentijd werd aangevuld door privaatonderwijs in het Hebreeuws te Delft, omdat er in dat vak te Leiden een vakature was. Omtrent de studiejaren

bezitten we uitvoeriger mededelingen, van hemzelf en van zijn tijdgenoten. Van zijn vrijheid genoot hij volop. Hij was „een hartstogtelijk zwemmer, een hartstogtelijk schaatserijder, en een hartstogtelijk biljardspeler", die wist te waarderen dat de studentensocieteit dag en nacht openstond. Van de verplichte kolleges was hij de eerste jaren geen getrouw bezoeker. Als „kranig" Corpsstudent maakte hij zich veel vrienden, die zijn joligheid, zijn studentikoze geestigheid op prijs wisten te stellen. Hij maakte kennis met Kneppelhout, die toen nog ambteloos te Leiden woonde, en werd lid van de indertijd door Nicolaas Beets opgerichte Rederijkerskamer. „Ik was de jongste in dit gezelschap, gewijd aan het reciteren der romantische poësie van den dag in het hollandsch, het fransch, het duitsch en het engelsch" — „Ik herinner mij dat de latere gouverneur-generaal James Loudon uitmuntte in het voordragen van stukken uit *José*".

In het Genootschap *Belgicis Litteris Sacrum*, trouw bezocht door Matthijs de Vries, maakte hij kennis met de in de mode komende Middelnederlandse letterkunde. Aan de autobiografische aantekeningen ontlenen wij nog de volgende interessante en karakteristieke bladzijde:

„In mijn studententijd was ik luidruchtig, vrolijk, en ligtzinnig. Prof. Kist plag te zeggen dat er een „los haartje" in mij zat. Prof. Van Hengel noemde mij „onbeschaamd". Prof. Van Oordt vroeg „of ik er den gek mee stak?" Prof. Peerlkamp schudde het hoofd over mijne onkunde ten aanzien der romeinsche keizers uit den vervaltijd.

Mijne beperkte middelen, en mijn theologant zijn, vormden met mijn levenslust eene scherpe tegenstelling, en ik zette mij daarover heen door aan het oordeel der wereld mij niet te storen. Mijn stelregel was dat „men" een denkbeeldig wezen is; alleen kinderen lieten door dien zwarten man zich bang maken. „De menschen", zeide ik, bestonden niet, en „wat zij er van zeggen zouden" had geen waarde. Ik erkende geen andere meerderheid dan die van het genie: „Avoir de l'esprit" vond ik de hoogste aanbeveling. Met „esprit", vond ik, had men, om door de wereld te komen, niemands

hulp noodig. Mijn oudoom Teissèdre l'Ange, die lid van het Instituut was, zeide: „Aardigheden, jongeheer, eet daar eens van!" Doch dit bragt mij niet van mijn stuk.
Liefde voor wetenschap heb ik meest van al leeren opvatten door de lessen van Prof. Scholten. En tegelijk onverschilligheid omtrent het voorwerp der wetenschap. Scholten's methode sloot het vernuft niet uit, maar in. Een filoloog, een medicus, een mathematicus, een jurist, kon evenveel van hem leeren als een theologant. Hij vormde U „une bonne caboche", als de Franschen zeggen. Trouwens, zijn eigen „caboche" was van prima kwaliteit.
Van mijn lust tot schrijven is in dien tijd alleen gebleken door kleine bijdragen voor den *Studenten-Almanak*: medewerker Jan van Oordt. Mijne neiging was toen niet een schrijver, maar een redenaar te worden; bovenal een kanselredenaar, en een kanselredenaar in het fransch. Toen ik in den zomer van 1848 het tot kandidaat in de theologie gebragt had, mogt ik kiezen tusschen twee dingen: eene dissertatie schrijven en promoveren, of naar Zwitserland trekken om te Lausanne of te Genève mij te gaan oefenen in het fransch spreken. Ik gaf de voorkeur aan Zwitserland".
De diepe indruk van Scholten's onderwijs en persoonlijkheid, die juist in 1846 zijn bezielende kolleges begonnen was, werd — gelijk blijken zal — voor Huet's latere ontwikkeling van grote betekenis. Terecht schreef A. Pierson later[3]): „Wie toch kan den omgang met die persoonlijkheid genieten, zonder te gevoelen dat wetenschappelijke onderzoekingen nog iets meer en iets ernstigers zijn dan een spel van het verstand; dat een aanhoudend vertoeven in de hoogste sfeeren van het bespiegelend denken een invloed uitoefent die den geest versterkt en het hart beter maakt; zonder te beseffen eindelijk, dat het streven eens denkers een religieus streven is bij uitnemendheid?"
Maar de ernst van de studie, de religieuze stemming bleven Huet vooreerst nog verre; de verering van „l'esprit" behield in de studentenjaren nog de boventoon. Dat blijkt allereerst uit zijn letterkundige produkten. In de Almanak leverde hij tussen 1847 en 1849 een vijftal proza-bijdragen: „studentengrollen" noemt hij

ze later, vol studentikoze, geforceerde grappigheid, naklanken van de humor-kultus. In *De duiveltree* laat hij een paar burgerlui door studenten met een gruwelverhaal angst aanjagen. *Een stap over de grenzen* schildert een boottocht van een studentendispuut naar de kermis te Emmerik, waar op een bal ruzie gemaakt wordt. In *Familie over* ontvangt een student-Hagenaar in katterige stemming, met gehuichelde vriendelijkheid, zijn familie, terwijl een vertoornde voogd in *Voogdlust* vergeefs zijn pupil zoekt, die onder het bed van een vriend zich schuil houdt. Alleen de laatste schets, *De levenswijsheid van Nathanael Kip, den oppasser*, heeft een ernstige, moraliserende inslag: de oppasser brengt door het verhaal van eigen wangedrag en bekering een losbandige student tot nadenken.
De losheid van toon, de levendigheid van verhaaltrant tonen inderdaad talent, maar de navolging van een mode-genre is nog te duidelijk. Erger maakt onze jonge theoloog het door smakeloos de spot te drijven met Da Costa. Nog in Aug. 1849 schreef hij een gedicht *Aan Isaak da Costa*[8] *dertienden kleinen profeet*, dat in de Almanak van 1850 gedrukt werd. Daarin heet het o.a.

Isak, waar vaart gij heen? Wat stoutheid! Gij vermeet je
Den eens na menig zucht, na menig, menig zweetje
Gesloten Canon te heroopnen! Saul profeetje!
Hadt gij geen eers genoeg? en waarom toch, wat deed je
Zoo'n roekloosheid bestaan? Had 't zwaardjen in zijn scheêdje
Te lang reeds naar uw zin gesluimerd, zeg, of smeet je
Bij Lamartine-broêr, voorheen uw hartspoëetje,
Uit louter dartelheid de glazen in? — Maar 't kleedt je
Volstrekt niet, zulk een poets . . . . .

Onschuldiger is een gelijktijdige „Treurzang van een Proponent": *De laatste carambole*, al neemt hij ook daar een loopje met Da Costa en N. Beets:

Met Oud-Hollandsch dweept Ten Kate
Dat geen Hollandsch o o i t e n w a ê r;
Vriend Da Costa laat hem praten;
Dicht maar, denkt hij, beste vaêr,

Dat's geen kunst; maar profeteren,
Profeteren dat het kraakt, —
Om die toer van me af te leeren,
Dient meer onzins uitgebraakt. —
Beets verlaat zijn Chambre obscure
En, h e r i n r i n g s-n e u z e n moê
Dweepend nu met S t i c h t l ij k e U r e n,
Vallen beî zijn oogen toe. —
Kortom, niets is meer verboden;
Dweep u paars en blaauw en zwart,
Capadose dweept met Joden . . . .
'k D w e e p, Mijnheeren, met 't Billard.

Een ander bewijs hoe zeer de jonge theologant opzag tegen zijn toekomstige werkkring, levert een brief die hij in Februari 1849 uit Lausanne schreef aan zijn vriend J. C. van Deventer[4]. Daarin leest men o.a.: „Ik moet mij haasten naar Leiden om mijn voorstellen te doen en aan mijn proponents te werken, daar ik gaarne met wat meer glorie af zou komen dan tot nog toe met mijne examens het geval geweest is. En dan — en dan — ja, God weet, wat dan. Dan zal ik waarschijnlijk rechts en links opgeroepen worden, om op heete zomermiddagen in de zomervacanties van oude dominees te komen preeken, voor stoelen en banken, en in het zweet mijns aanschijns. Hoe dat gaan zal, weet ik waarachtig niet; niettegenstaande ik nu al vijfmaal voor de boeren gepreekt heb, is het mij onmogelijk mij zelven te Amsterdam, te 's Hage, te Leiden of waar ook in een preekstoel te denken en had ik ook de fantastische verbeeldingskracht van Hoffmann in zijne Vertellingen, dat zou niet voldoende zijn om mij aan mijzelven voor te stellen een kind doopende, een collecte aanbevelende, het avondmaal bedienende, etc. etc. Als ik mij hierover troosten wil, vind ik niets dan deze straatui: nood breekt wet.
Ja, Nood breekt wet! Maar Nood preekt niet! Nood doopt niet! Nood gaat niet naar de Kerk! en dat maakt mij radeloos. Doch genoeg. Ik vraag nederig excuus dat ik alweer op dat oude thema

terug gekomen ben, maar het is mijn schuld niet. Dagelijks dringen die gedachten zich bij mij op en het doet mij ten minste een weinig goed ze op 't papier te zetten en — te vervloeken. — Om u een denkbeeld te geven hoe weinig ik nog geschikt ben om dominé te worden, dat is een geregeld jongmensch die met orde werkt, en in die ernstige stemming waarin men preeken maakt, geef ik u een beschrijving van mijne tafel en de boeken die mij omringen".
In bonte opsomming volgt dan een reeks van theologische studieboeken, en daartussen o.a. Lamartine, Molière, Hoffmann, Da Costa, Beets, Poésies d'Alfred de Musset — „die ik beter ken dan het Nieuwe Testament" — „een paar schrijfboekjes waarin brokken van fransche en hollandsche verzen, schetsen van preeken, losse teksten en plannen voor kleine romannetjes. Wat dunkt u van dat alles? Is dat een atmosfeer waarin een deugdzaam theologant kan ademhalen? Wordt men zoo voor den preekstoel grootgebragt? en wat moet daarvan gedijen? Gij weet het mogelijk, maar ik weet het waarachtig niet. Geen twee dagen achtereen werk ik aan hetzelfde ding. Zaterdag leerde ik mijn preek voor gisteren van buiten en in plaats van mij daarmeê onafgebroken bezig te houden, heb ik tusschen de druppeltjes door twee vertellingen van Hoffmann, *le Poète mourant* van Lamartine en *Namouna* van Alfr. de Musset gelezen. Nu vraag ik u, wat moet er van zulk een hoofd worden? En als ik nu nog maar den gek stak met mijn preeken of onoplettend verzen las, ik zou mij troosten, want daar zou eenheid in mijn handelen wezen, ik zou consequent zijn; maar neen, ik heb in mijn zeven preeken nog geen woord gezegd dat ik niet voor mijn geweten kan verantwoorden, en ik ben tegelijkertijd bereid mijn regterhand te laten afhakken om *Namouna* geschreven te hebben. Ben ik een mensch? deug ik ergens voor? heb ik twee gewigten en twee weegschalen? Nog eens, ik weet het niet; ik weet alleen dat ik gedurende heel mijn studententijd zoo geweest ben, ik vraag maar, als ik zoo blijf, of dat dan ordentelijk leven heeten mag?"
Er schuilt overdrijving in deze oprechte biecht. Als Huet later, die Zwitserse maanden herdenkend, in de novelle *Les Croisettes*[5] beschrijft, hoe de jonge predikant uittrok om aan een boerengemeente

het evangelie te verkondigen, dan is zijn stemming, ondanks een gevoel van meerderheid tegenover de gemakzuchtige oude dominee en zijn onontwikkeld gehoor, toch minder sceptisch en meer christelijk geweest.
Is het intussen te verwonderen, dat zijn Leidse leermeesters, behalve wellicht Scholten, geen vertrouwen hadden dat uit de loszinnige, wereldse student een eerzaam, plichtgetrouw predikant zou groeien? Voor zijn „voorstellen" d.w.z. proefpreken, hadden ze nauwelijks aandacht. En wat erger is: tot schrik en teleurstelling van Huet weigerden ze het vereiste getuigschrift van goed gedrag: zijn studietijd was te kort geweest, zijn kollegebezoek onvoldoende, en bovendien werd opgehaald dat hij in 1846 deel genomen had aan een studentenrelletje, toen hij aanwezig was onder een tiental, die uit wraak bij professor Van Assen de ruiten ingegooid hadden. Hierbij — verklaarde Huet — was hij slechts toeschouwer geweest, maar het bleek twee jaar later nog niet vergeten te zijn, en zijn oom, de predikant Daniel l'Ange Huet, wie het ter ore gekomen was, schreef hem een verontwaardigde brief, waartegen de beschuldigde zich in een uitvoerig schrijven verdedigde[6]). Merkwaardig is in dit schrijven de stemming van berouw en inkeer, ook van zelfkennis: „Pour me corriger j'ai eu à lutter beaucoup plus que d'autres, contre moi-même d'abord, contre ma légèreté d'esprit, contre mon insouciance, contre la facilité avec laquelle je me laissais entraîner, ensuite contre toutes les séductions du monde des étudiants, où j'étais aimé et applaudi, où l'on ne comprenait pas mes scrupules si j'en avais et où personne ne s'avisait de condamner ma conduite".
Niet minder merkwaardig is een brief van hetzelfde jaar, aan zijn oom gericht, waarop A. Pierson terecht de aandacht gevestigd heeft, omdat het een blik vergunt in Huet's karakter, in zijn besef van eigen zwakte met de oprechte bedoeling daartegen met steun van het geloof, de strijd aan te binden.
De aanleiding tot de hernieuwde betuiging van berouw was niet zo belangrijk: op weg naar het buiten Veld-en-Bosch van zijn oom had hij een vriend ontmoet, met hem in een dorpscafé biljart

gespeeld en ongemerkt te veel jenever gebruikt, zodat hij merkbaar dronken op bezoek kwam en daarover hardgevallen was.
Pierson wijst op de beminnelijke hoedanigheden die in het vertrouwelijke schrijven[7] doorstralen. „Hoeveel openhartigheid en goede wil! Hij is te zwak „pour marcher seul". Hij klemt zich vast aan hooger leiding: „il faut que je marche avec Dieu!" Hij begeert een maatschappelijke betrekking die hem — eer en fortuin? neen, de belangwekkendste aller studiën zal doen vinden en daarmede de kracht ten goede. Bijna zegt hij met Augustinus: „Felix culpa", bijna zegent hij zijn misstap. Men kan in geen biechtstoel devoter neerknielen om het geheele binnenste bloot te leggen; en de grijsaard wiens „bienveillance toute chrétienne" en „sérieuse douceur" (woorden van Huet) deze vertrouwelijkheid uitlokten, wint onze genegenheid en achting"[8]).
Intussen was de Leidse fakulteit over de bezwaren heengestapt: begin December 1849 werd hij toegelaten tot de predikdienst hier te lande, en het volgend jaar, 19 December 1850, beroepen bij de Walse gemeente te Haarlem, waar hij de 5de April 1851 bevestigd werd door zijn oom Daniel.

PREDIKANT TE HAARLEM
1851—1862

II

OVER de eerste Haarlemse jaren is weinig bekend. Huet verliet de Universiteit met geringe wetenschappelijke bagage en met een hart vol twijfel, maar met onverdachte ernst om die twijfel te boven te komen, zijn zwak geloof te versterken en met jeugdige energie en eerzucht een nieuwe taak te aanvaarden.
Tegenover onwelwillende beoordelaars van vroeger en later tijd — o.a. J. B. Meerkerk — die in Huet's ambtsaanvaarding huichelarij of zelfbedrog bespeurden, heeft Pierson deze diepergaande verklaring gegeven van de aanvankelijke overwinning in zijn tweestrijd: „Huet was Kristen geworden door en in de uitoefening van zijn kerkelijk ambt; natuurlijk niet in dien zin, dat hij, zoo goed en zoo kwaad als het gaan wilde, geloovig was geworden omdat hij nu eens het Kristelijk geloof te prediken had, maar in dien zin, dat zijn ambt hem genoopt heeft tot gezetter en nauwgezetter bestudeering van het Kristendom. Ziehier de ware psychologische volgorde: Zelfkennis doet hem een ernstige levenstaak begeeren; en het ernstig opnemen van zijn taak doet een Kristelijke overtuiging in hem rijpen, waarvan de oprechtheid en innigheid niet in twijfel mag worden getrokken, al was nooit hare vastheid groot, al is zij in het eind niet bestand gebleken tegen vroeger reeds aanwezige krachten die hij door het aanvaarden der predikantsbetrekking meer teruggedrongen dan overwonnen had" [9].
Als dokument wees hij op een zelfs orthodox klinkende brief die

Huet in 1853 schreef aan zijn getrouwe vriend Van Deventer, die op het punt stond zijn zwager te worden[10]). „Hoezeer ik voor mijzelven ook nog voor de praktijk moge terugdeinzen, in theorie ben ik van gedachten veranderd sedert Paulus mij leerde (2 Cor. V) het er voor te houden dat zoo iemand in Christus is, hij een *nieuw schepsel* is geworden: „Al waren hunne zonden rood als scharlaken, ze zullen wit worden als sneeuw", ziedaar een belofte des Hemels, waar de student nog niet van doordrongen was en waar de Haarlemsche leeraar zich meer en meer van tracht te doordringen". — „Wat heb ik in de laatste jaren gewonnen of kunnen winnen, zoo het niet mijn christendom is, mijne zielsovertuiging dat er maar één weg is die het leven tot een waarachtig *leven* maakt, de weg tot Christus".

Als deze taal gehuicheld was, zegt Pierson met Huet's eigen woorden: „de laagheid zou al te groot zijn".

Orthodox was echter Huet's „zielsovertuiging", ondanks de orthodoxe terminologie, allerminst. De bijbelkritiek van de Tübinger school, die hij in zijn Leidse studietijd had leren kennen, verwierf bij voortgezette studie de volle instemming van zijn kritisch aangelegde geest: hij werd een overtuigd voorstander van de „moderne richting": niet alleen zijn eerzucht dreef hem om daarvoor in zijn gemeente, door preek en catechisatie propaganda te maken: hij was vast overtuigd dat hierdoor de grondslagen gelegd werden voor een vernieuwd geloof.

Het geschipper van de oud-liberale theologie, de halfslachtigheid van de Groninger richting liet een jonger geslacht van theologen, die met de Duitse bijbelkritiek kennis gemaakt hadden, onbevredigd: Strauss' *Leben Jesu* dagtekent al van 1835. De Franeker inaugurele rede van J. H. Scholten, in 1840, gold als de dageraad van een nieuwe tijd; sedert 1846 begon hij door zijn indrukwekkend onderwijs te Leiden school te vormen en enthousiasme te wekken. Zijn standaardwerk, *De Leer der Hervormde Kerk* (1848) werd door Huet uitbundig geprezen: „veeleer een epos dan een godgeleerd stelsel" bevattend. Gelijktijdig trad te Utrecht Opzoomer op, die met zijn empirische wijsbegeerte wetenschap en geloof beloofde

te verzoenen. Hoewel hij eigenlijk een pantheïstisch godsbegrip, uit de school van Krause, verkondigde, bleek zijn praktische vroomheid in overeenstemming te brengen met het Leidse modernisme: hij erkende voor het geloof het godsdienstig gevoel als een afzonderlijke „kenbron". Hoewel aanvankelijk radikaler dan Scholten, aan wie hij orthodoxie verweet, ontstond er zoveel toenadering, dat zij beiden konden optreden als leermeesters van de jonge moderne theologen, waaronder weldra de wijsgerig aangelegde Allard Pierson, de geestdriftig-verstandelijke Huet en de gevoelig-dichterlijke De Genestet de aandacht van een groter publiek begonnen te trekken.

Huet gevoelde het als zijn plicht, niet langer het „geloof der gemeente", volgens oud voorschrift, te prediken, maar de gemeente het nieuwe licht te brengen, om daardoor terug te winnen die twijfelden of onverschillig geworden waren, de kloof te dempen tussen prediker en hoorders, door pijnlijk misverstand gescheiden. Dat beschouwde hij niet als „slopingswerk, maar als wederopbouw van de christelijke gemeente op den grondslag van het zelfstandig inzigt in alle waarheid"[11]. „Waarlijk — laat hij zijn Reinout schrijven — ik geloof dat wij uit een godsdienstig oogpunt beschouwd, schoone dagen beleven: een soort van nieuwen Hervormingstijd. Onder strijd en tegenspraak wordt van alle kanten veel en vriendelijk licht ontstoken"[12]). Het oude kan niet gespaard blijven. „Maar ligt het kaartenhuis in duigen, dan moet er een ander huis in de plaats worden gebouwd; een huis van steen, en gegrondvest op de rots"[13]). Later getuigt ook de geschiedschrijver van de moderne richting, Dr J. Herderschee: „Het waren in den beginne dagen van opgewekt leven, van onvervaard zelfvertrouwen. De steenen van het oude gebouw werden met blijmoedig vertrouwen weggebroken, want men wilde het immers naar de eischen der wetenschap en naar de behoeften des gemoeds als een woonstede voor alle vromen, ook de meest ontwikkelde, herbouwen. Een frissche windstroom ging door de ietwat duffe kerken. Verheffend was de belangstelling in den nieuwen ontwikkelingsgang van den godsdienst; evenals in de dagen der Hervorming openbaarde deze

zich vooral onder den burgerstand, kern der maatschappij en van het godsdienstig leven" [14]).
Juist die liberale „burgerij" zal in Huet's gemeente goed vertegenwoordigd geweest zijn. De welbespraakte en geestige jonge predikant kon weldra rekenen op een kring van trouwe aanhangers, toen hij „eerst bij de zondagsche godsdienstoefening, later in eene opzettelijk daartoe bestemde weekbeurt" zijn moderne opvatting van de bijbel uiteenzette, met dezelfde openhartigheid als hij het later schriftelijk deed" [15]).
Begrijpelijkerwijze lokte dit bij het behoudend gedeelte van zijn gemeente, ook onder de bestuursleden, weerzin en verzet uit, maar daarvoor deinsde hij niet terug: het lag veeleer in zijn aard, daardoor geprikkeld te worden tot krasser uiting.
In de eerste Haarlemse jaren zal zijn kennismaking met de gemeente, de voorbereiding van zijn preken, zijn hervatte studie de meeste tijd in beslag genomen hebben, al liet hij zijn pen niet rusten: behalve een paar brochures van minder belang [16]) gaf hij in 1853 de vertaling uit van een breed opgezette *Geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid gedurende het apostolische tijdvak*, door de Straatsburger hoogleraar Eduard Reuss [17]), met een aanbevelende voorrede van Prof. A. Kuenen. In de periode 1856—'58 zoekt hij in twee richtingen middelen om zijn theologische denkbeelden ook buiten de Haarlemse gemeente te verbreiden. Met de steun van Walse ambtgenoten, ook uit Frankrijk en Zwitserland, sticht hij een maandblad *La seule chose nécessaire* (1856—'57), een „Recueil de méditations chrétiennes", waarvan de vier delen in 1857 nog eens gebundeld worden met de voorrede van Huet, die daarin als redakteur ook menige bijdrage geleverd had. Dat hij daarin, ondanks orthodox klinkende termen, zijn moderne opvatting van Jezus als godsdienstleraar niet verloochende, blijkt reeds uit één zin in zijn voorrede: „Jesus-Christ est pour nous comme le nom-propre de notre meilleur nous-même".
Voor het Nederlandse publiek bedacht hij een nog meer populaire vorm in zijn *Brieven over den Bijbel*. Aanleiding daartoe gaf hem de vertrouwelijke omgang met een toegewijde leerlinge, Anna

Dorothée van der Tholl, dochter van een Haarlemse apotheker, van moederszijde van Franse afkomst[18]). Reeds in 1845 was zij door een orthodoxe voorganger van Huet als lidmaat der Waalse Kerk bevestigd. Toen Huet in Haarlem kwam was het 24-jarige meisje als onderwijzeres werkzaam aan een „kostschool voor jonge jufvrouwen". Aangetrokken door de nieuwe denkbeelden, volgde zij ijverig de catechisaties van de jonge predikant, die door haar grote belangstelling en haar helder inzicht getroffen werd, en allerlei vraagstukken en gezamenlijke lektuur met haar besprak. Ook zijn godsdienstonderwijs zal hem op de gedachte gebracht hebben, aan zijn propagandistisch werk de vorm van vraag- en-antwoord te geven, en daarvoor de brief te kiezen: „geen andere letterkundige fictie komt de werkelijkheid zoo nabij als de brieftoon".
De rol van de vragende briefschrijfster werd toebedeeld aan zijn vriendin, onder de naam Machteld; de antwoorden werden niet gegeven door een predikant, maar door een belangstellende, grondig onderlegde leek, haar broeder Reinout, een makelaar. Dat Anna inderdaad belangstellend, wellicht ook aktief in de wording van deze brieven betrokken geweest is, blijkt reeds uit een schrijven van 1857: „Ziehier, Machteldjelief, eenige lektuur om aanstonds zamen te bespreken. Zoo gij er uit wijs kunt worden zie dan het manuscript eens even in"[19]). In de verdere briefwisseling komt de voortgang van het werk, dat in 1858 van de pers kwam, telkens ter sprake.
Huet is er in geslaagd, deze popularisering van uitlegkundige en tekstkritische vraagstukken, op grond van wetenschappelijke bijbelstudie, voor leken aantrekkelijk te maken door geestige en levendige inkleding, goed gekozen aanhalingen uit dichters en aardige vondsten. Om b.v. aan te tonen dat iets niet ophoudt waar te zijn, voor godsdienstig en zedelijk gevoel zelfs waardevol, al is het niet werkelijk gebeurd, wijst hij op de naïeve voorstelling van de hemelse zaligheid in een brief van Luther aan zijn vierjarig zoontje en op het sermoen van de drie tafelen van Joh. Brugman[20]). Nadrukkelijk geeft hij dan ook te kennen dat zijn bijbelkritiek niets afdoet aan de hoge waarde die hij aan de gewijde boeken toekent:

„Liever sterf ik, met den Bijbel onder mijn kussen, in het onhoudbaarst en onredelijkst geloof, dan dat ik leugen en bedrog zou zien in het boek waaruit Gods eigen stem mij met onwederstaanbare kracht tegenklinkt" (blz. 63). En verderop: „Ware er, in het gemeen, geen andere keus als tusschen regtzinnig en ligtzinnig, ik zou liever om mijne orthodoxie voor ouderwetsch doorgaan dan om mijn liberalisme ingehaald worden door lieden van dubbelzinnigen ernst" (blz. 353). Dat hij aan deze woorden biezondere waarde hecht, blijkt, dat hij deze beide aanhalingen herhaalt aan het slot van de aforismen „Uit Reinouts Brieven" (blz. 500). Afgezien van de propagandistische bedoeling, boden deze Brieven dus ook gelegenheid om — gelijk Reinout in de aanvang reeds zei — ook „een ernstig woordje met zichzelven te spreken" (blz. 23).

Intussen was Huet's belangstelling in de letterkunde niet verflauwd. Zijn hoop en vertrouwen om ook op dat gebied naam te maken blijkt uit de bundeling van een weliswaar schrale oogst in *Groen en Rijp*, van 1854, onder het doorzichtige pseudoniem Thrasybulus, vergrieksing van zijn voornaam Coenraad. In zijn *Inleiding* slaat hij een zelfbewuste toon aan, naklank van zijn losse studentikoze humor. De titel luidt niet „Rijp en Groen": dat zou een „warboel" zijn, maar „Groen èn Rijp". Er is een opklimming in: het groene deel *Uit de studentenwereld* (1847—1849) bestaat slechts uit de vijf reeds vermelde schetsen uit de Almanak. Dan volgen zes bijdragen van 1850—1853: *De groote menschen*: daar „is het groene tot eenige rijpheid gekomen". „Rijp is alles wat tot eene zekere volheid van ontwikkeling is gekomen, afgezien daarvan, of die ontwikkeling verblijdend of beklagenswaardig is. Ik geef mijn boekje uit voor rijp".

Dit laatste deel is grotendeels niet novellistisch: twee inleidingen „over het lezen" en „over den populairen redenaar" en drie „voorlezingen", gehouden te Haarlem voor een Maatschappij (wellicht het „Nut"?) in de humoristische trant die in de verte aan Geel doet denken, de laatste, op de tekst „De mensch is geen trekpot", gehouden op 2 Dec. 1852, geforceerd geestig van toon, maar schraal van inhoud: de vorm òm de vorm. Ten slotte een schets

in de trant van de Camera: *Een dag pleizier hebben*, een breed uitgesponnen bespotting van een Rotterdams burgerlijk gezelschap op een uitgaansdag in de hoofdstad, die op allerlei mislukking uitloopt. Dat de schrijver de waarde van zijn werk overschat had, bleek uit de koele ontvangst. Hij had van zijn vriend De Genestet de toezegging gekregen dat deze de bundel in de *Tijdspiegel* bespreken zou, maar kreeg daarop in een hartelijk gesteld schrijven bericht dat hij zijn belofte introk. Zijn „vroeger min afkeurend oordeel had zich tot bepaalde afkeuring en bejammering gezet" ten gevolge van een consult met Joh. van Vloten. Aan deze gewaardeerde beoordelaar schrijft Huet dan: „Uit den toon van verslagenheid en vriendelijke bemoediging van Génestet's brief, neen, uit de bewoordingen zelve, verneem ik dat, naar uw oordeel, *Groen en Rijp* met en benevens Thrasybulus hoe eer zoo beter behooren vergeten te worden, en dat niet alleen gij, maar meerdere personen ook dezulke die mij niet ongenegen zijn, de uitgave als een bepaald misgewas beschouwen. Alleen indien de een of andere onbesneden philistijn mij ál te hard viel, dus luidt uw raad aan de Génestet, zou deze de pen opnemen en mij de hand boven het hoofd houden" [21]).

Ook het vervolg van deze brief is voor de kennis van Huet merkwaardig genoeg om de inhoud verkort weer te geven: een betuiging van nederigheid en twijfel aan eigen talent, met een lichte ondertoon van gekrenkte trots. Hij vraagt Van Vloten dringend „zoo hoekig mogelijk", en gemotiveerd zijn oordeel te zeggen over het afgekeurde boekje en zijn talent in het algemeen, als hij tenminste niet zó verstoken is van talent dat hij zich „met een staanplaatsje op de Nederlandsche letter-kermis zou moeten vergenoegen". Hij dacht daarbij aan een verzuchting van Alfr. de Musset:

„croire que l'on tient des pommes d'Hespéride,
Et presser tendrement un navet sur son coeur".

„*Un navet*! Indien ik inderdaad, naar het oordeel van bevoegde regters, niet anders als zulk een alledaagsche veldvrucht in mijn boezem koesterde, zou ik liever afscheid nemen van de vaderlandsche letterkunde dan voortgaan op eene wijze en in een genre dat mij hoogstens

de giggelende goedkeuring van een incompetent publiek, maar nimmer de achting van de ware geestenproevers zou kunnen schenken". Zeg mij dus de volle waarheid. Ben ik een prul, een oningewijde, die maar moet afzien „van de vermetele poging om óf de publieke opinie zijner medemenschen te leiden, óf de letterkunde van zijn vaderland met voor haar vereerende vruchten te verrijken?" Met de uitgave van *Groen en Rijp* heb ik „geen ander doel gehad dan mijzelven omtrent dat groote punt te vergewissen". Een uitspraak ziet hij berustend tegemoet, want „mijne betrekking, vooral als prediker, geeft mij genoegzaam gelegenheid ter uitspreking van mijzelven, om, wanneer ik op het terrein der belletrie schipbreuk lijd, elders troost en bevrediging te zoeken".

Het antwoord van Van Vloten is niet bewaard gebleven, maar dat Huet niet ontmoedigd was, blijkt daaruit, dat hij reeds 19 September 1854 een novelle gereed had: *Het sterfbed van een geneesheer* (later herdoopt in: *Dokter George*), die in de *Aurora* van 1855 opgenomen werd. Wel schijnt hij van zijn humoristische bevlieging door de kritiek van welwillende vrienden grotendeels genezen te zijn. Ook de volgende delen van dit jaarboekje (1858—'60) bevatten bijdragen van zijn hand, met Thrasybulus ondertekend [22]).

De bundeling van deze en enige andere schetsen met de titel *Overdrukjes*, in 1858 onder zijn eigen naam verschenen, was dus een tweede poging om zich een blijvende plaats onder de letterkundigen te veroveren. In de *Inleiding* zegt hij met nadruk dat hij dit werk opzettelijk gelijktijdig publiceert met zijn *Brieven over den Bijbel*. Als men hem op grond van zijn tweeërlei werkzaamheden verbrokkeling van krachten zou willen verwijten, dan verklaart hij nadrukkelijk „dat eenheid van streven onder mijne liefste idealen behoort".

Inderdaad kan hier sprake zijn van rijping, van levensernst en mensenkennis. Sterk is zijn talent nog niet. Hij zoekt nog steun bij andere schrijvers: twee schetsen (*Een goed begin* en *Hansje en Leentje*) zijn „vrije navolging van E. Souvestre" (Un philosophe sous les toits); kleinere schetsen vertonen invloed van de gevoeligheid van Fanny Fern, van wie hij juist in dit jaar vertaalde fragmenten uit-

gaf[23]). Grotere stukken als *Nog onverzoend* lijden aan gebrekkige compositie en zijn eigenlijk meer romanfragmenten dan novellen, al zijn ze voor de levensbeschouwing van de schrijver niet zonder belang.
Huet genoot de voldoening dat deze bundel een aanmoedigende beoordeling uitlokte van Potgieter. Daaruit volgde een persoonlijke kennismaking, die voor Huet's later leven en verdere ontwikkeling van de grootste betekenis zou worden.
Ook de letterkundige kritiek, waarop in de brief aan Van Vloten reeds gezinspeeld werd, kwam in deze jaren binnen Huet's gezichtskring. Gelegenheid daartoe werd geboden door de oprichting van een nieuw tijdschrift: de *Wetenschappelijke Bladen*, in 1856, met een afzonderlijk *Bijblad* voor boekbeoordelingen. Daarvan maakte Huet geregeld gebruik: zijn „Literarische Phantasiën en Kritieken" van 1856—1860 zijn in dit blad verschenen[24]). Bij de latere bundeling zijn er enige achterwege gebleven die toch de aandacht verdienen: zijn besprekingen van Pierson's *Bespiegeling, Gezag en Ervaring* en Opzoomer's *De Waarheid en haar Kenbronnen* wegens zijn houding tegenover deze beide tijdgenoten en moderne geestverwanten, maar vooral die van Beets' *Verpoozingen* en van Bisschop's biografie van Justus van Effen, omdat Huet daarin zijn houding bepaalt tegenover de Nederlandse litteratuurgeschiedenis en als het ware een program ontwerpt voor eigen toekomstige studie. Hij prijst Beets omdat hij bij zijn studie van oude vaderlandse dichters zich er niet op toelegt slachtoffers litterarisch te vernietigen, gelijk tegenwoordig al te veel geschiedt[25]), maar dat hij met Sainte-Beuve streeft naar „la critique féconde des *beautés*, qu'il substitua à celle des *défauts*". Bevredigd is hij echter niet. „Wanneer men in aanmerking neemt hoe rijk onze naburen, Engelschen, Franschen, en Duitschers, in geschiedenissen hunner letterkunde zijn; hoe volkomen grondig en afdoende al hunne coryphaeën zijn bestudeerd; hoe gemeenzaam het gansche beschaafde publiek zich daar maken kan met het letterkundig leven van vroeger en later tijd en met al wat daaraan vast is: dan kan men den wensch niet onderdrukken, dat toch ook hier te lande, door onze bevoegde mannen, iets dergelijks mogt worden

tot stand gebragt; dat onze dichters en schrijvers van voorheen in hunne gansche persoonlijkheid, hun gansche wording, hun verhouding tot tijdgenoot en nakomelingschap, tot een voorwerp van studie wierden gemaakt; en wederom, dat onderzocht wierd, in hoever zij, beheerschers van hunnen tijd, tevens kinderen van dien tijd zijn geweest, en als maatstaf kunnen dienen van hetgeen ons volk destijds was en kon en gold. Van dit afdoende nu, van dit diepe en alles omvattende, hoe zal ik zeggen, van deze wijsbegeerte der letterkunde en van hare geschiedenis, vindt men bij den heer Beets weinig of niets"[26]). Dat Beets belangstelling gewekt heeft voor Vondel, Poot, Van Haren en Bilderdijk valt te prijzen; dat hij Bilderdijk „facile princeps" noemt valt te betwisten. „Zijn eenmaal de oogen geopend voor den rijkdom der voorhanden stof, welligt ontwaakt dan eerlang de begeerte, den voorraad niet slechts blootgelegd, maar ook doorgrond en in den waren zin des woords beoordeeld te zien".

Dat die begeerte bij Huet zelf ontwaakt is, blijkt daaruit dat hij niet lang daarna de studie van Poot en Van Haren onderhanden zal nemen en toebereidselen maakt om Bilderdijk te onttronen.

In het uitvoerige opstel over de Van Effen-biografie, vier jaar later, als Huet zich zelf al op litterair-historisch gebied gewaagd heeft, toont hij met grote scherpte aan, hoe die studie niet opgevat moet worden. De met goud bekroonde verhandeling van Dr Bisschop is een „nietswaardig" produkt, hoeveel vlijt er ook aan ten koste gelegd is. „Van Effen werkt noch leeft in dit boek". „Van echt menschelijk leven schier geen zweem". Er moeten hogere eisen gesteld worden! „De geschiedenis eener letterkunde mag niet louter een beredeneerde catalogus zijn; zij moet eene geschiedenis wezen van den geest eener bepaalde natie, in ons bijzonder geval eene geschiedenis van den nederlandschen geest, gelijk die in onze litteratuur staat uitgedrukt. Dat de letterkunde van een volk als het onze de spiegel van zijn karakter, van zijne roeping, van zijne beschaving, van zijn gansche zieleleven is — maak deze eenvoudige opmerking en zelfs oningewijden zullen u aanstonds toestemmen dat zij den stempel der waarheid draagt". De eisen zijn zwaar; een

boeiende stijl moet samengaan met levendige verbeelding, onafhankelijkheid met onpartijdigheid. Maar die zware taak „trekt om tweederlei reden magtig aan. Behalve toch dat zij den schrijver een rijken oogst van zeer edele genietingen waarborgt, zoodanige als alleen langs den weg van geestelijke inspanning te verkrijgen zijn, belooft haar gelukkige volbrenging een niet minder begeerlijk genot aan het best en ontwikkeldst gedeelte van het vaderlandsch publiek" [27]).

Is het niet alsof Huet voorziet wat hij in een verre toekomst als zijn levenstaak zal aanvaarden? Voorlopig is hij nog onvoldoende voorbereid om aan dit ideaal te beantwoorden. De herdrukte opstellen uit dit Bijblad — weliswaar slechts als boekbeoordelingen bedoeld — zijn nog het aarzelende werk van een beginner, al vertonen ze reeds de karakteristieke trekken van Huet's kritiek: onvervaard optreden ook tegen mannen van naam, maar met een stijl van geven en nemen, sierlijk en geestig, met aardige vondsten. Een kritiek op het jeugdwerk van Vosmaer is in hoofdzaak weergave van de inhoud, met vinnige opmerkingen over slordigheid van taal en stijl; Van Oosterzee's „beeldrijke en oratorische" taal wordt met goed gekozen proeven aan de kaak gesteld; Hoekstra, die in een redevoering over de verhouding van godsdienst en kunst gesproken had, wordt beschuldigd van inconsequentie en begripsverwarring; Beets krijgt, naar aanleiding van zijn *Verscheidenheden*, te horen dat zijn nederigheid onoprecht is. Ondanks alle lof die hem toegezwaaid wordt, o.a. over zijn Tollens-studie, is het slot vrijwel vernietigend: deze gids „helpt u niet doordringen in de diepten des nationalen levens"; „als beoordeelaar overschrijdt hij slechts bij uitzondering de grenzen van het dilettantisme".

In Piersons' *Pastorij in den vreemde* waardeert Huet het diep begrijpen van andersdenkenden, maar hij ontzegt de schrijver het vermogen om een roman te componeren. Een aardige vondst is de vergelijking van Da Costa's *Slag bij Nieuwpoort* met een gedicht van Helmers over hetzelfde onderwerp. Overigens beperkt de criticus zich tot het aanwijzen van geslaagde passages, zonder dieper op de kunst of het karakter van Da Costa in te gaan.

Als voorspel bevatten deze grotendeels nog onrijpe opstellen een belofte van een talent dat weldra gelegenheid zal krijgen om zich ten volle te ontplooien. Dr J. Tielrooy heeft er op gewezen, dat Huet in deze jaren onder de invloed is van de Zwitserse theoloog Alexandre Vinet, voor wie hij grote eerbied koesterde, en wiens *Études sur la littérature française au XIXe siècle* hem ten voorbeelde strekte. Van hem leerde hij dat kritiek de smaak van het publiek moest vormen en de kunst richten op het schone en het goede[27bis]). Eerst omstreeks 1860 zal de invloed van Vinet wijken voor die van Sainte-Beuve, zijn eigenlijke leermeester.

Gelijktijdig met de *Wetenschappelijke Bladen* verscheen in Den Haag *De Nederlandsche Spectator*, van 1856—'59 onder leiding van de humorist M. P. Lindo, die op Huet's medewerking prijs stelde. Daarin schreef hij in 1856—'57 onder het pseudoniem Lodewijk van Montalte, zijn *Brieven van een klein-stedeling*, in navolging van Pascal's *Provinciales*, die zich ook verscholen had onder de naam Louis de Montalte. Deze eerst na Huet's dood herdrukte *Brieven*[28]) zijn door de biografen ten onrechte verwaarloosd. Ze vormen een eigenaardig kontrast met de ernst van de *Brieven over den Bijbel* en van de *Novellen*, die — volgens een recensent in de *Vaderlandsche Letteroefeningen*[29]) — geschikt waren om „onder het luchtige kleed der Novelle Evangelisch licht te verspreiden en het goede zaad te strooien op den akker der wereld" wegens hun „diep zedelijke strekking". Daarnaast werden Montalte's *Brieven* de veiligheidsklep voor zijn overborrelend „esprit", een bewijs dat het „enfant terrible" in de predikant niet ondergegaan was.

In de eerste brief pleit Huet voor het goed recht van de „speldeprikkunst", vooral later zo ijverig door hem beoefend. „Op den voorgrond sta, dat de speldeprikkunst in waarheid eene kunst is, en uit dien hoofde in hem die haar uitoefent, onderscheiden hoedanigheden vereischt, zoo als daar zijn: wellevendheid, goede smaak, talent". — „Doch de vraag is niet alleen hoe, maar ook wie en wat men in een bespottelijk daglicht, of liever, spottend in het daglicht stelt". Alle onwaarheid moet bestreden worden. Men moet zijn instrumenten met overleg hanteren: een chirurg is geen moor-

denaar! Nooit mag men aanranden wat de tegenstander heilig is: geen speldeprikken in het hart. Maar „waarom tot *dit* wapen de toevlugt genomen? Indien het u ernst is, waarom zijt gij dan ook niet altoos ernstig van toon?" Zoo vragen de menschen, hier in ons kleine Montalte. Ik deel u mijn bescheid in enkele slotwoorden mede.

Ook de zachtmoedigheid heeft hare verontwaardiging. Er bestaat een *toorn des Lams*. Spotternij, volgens de beginselen door ons afgebakend, is een der vormen waaronder zich de verontwaardiging der vriendelijkheid openbaart.

Niet aan de ligtzinnigheid, maar aan de waarheid komt het regt van schertsen toe".

Een parabel die in de verte aan een parabel van Multatuli doet denken, komt voor in de zesde brief, *Over de jongelui van den tegenwoordigen tijd*[30]). Het is een visioen: de schrijver ziet een herengezelschap, jonge mannen van 30—33 jaar aan de maaltijd. Een oudere, „eer vleeschelijk dan fijn of edel" met een ontzaggelijk dikke buik voerde het hoogste woord over allerlei onderwerpen: hij leek wel alwetend. Maar „zoo menigmaal hij tot zwijgen was gebragt, en geen nieuwe gronden wist aan te voeren, tastte hij in een zijner broekzakken en haalde een net gewerkt koperen busje voor den dag, waarin een opgerolde Nederlandsche el van rozeroode zijde was verborgen". — „Zwijgend en met een veelbeteekenenden blik, nam hij het afgewonden lint tusschen duim en voorsten vinger van beide handen, trad op de jongelieden, met wie hij het laatst gesproken had toe, en nam, bij den een vóór bij den ander na, met meer vaardigheid dan men van zijne jaren zou verwacht hebben, de maat van den omvang hunner buiken". Dan bracht hij hun aan het verstand „dat zij zich schamen moesten, een zooveel gevulder man dan zijzelven openlijk aan te vallen; dat hunne voorvaderen geheel andere denkbeelden hadden gekoesterd omtrent den pligt der bescheidenheid, en dat zij wel zouden doen te zwijgen, tot zoolang hun eigen *abdomina* (waaraan hij overigens niet allen aanleg of verdiensten ontzei) even kolossaal en achtenswaardig zouden zijn geworden als de zijne". De moraal, toegepast op een vaderlands

Tijdschrift, behoeft geen toelichting. De uitval tegen de deftigheid en de aanmatiging van het Behoud, aan het slot van deze brief, klinkt al Multatuliaans:
„Gij neemt uwe toevlugt tot een beroep op Jan Salie? gij tracht onze weduwen en onze hofjesjufvrouwen op uwe hand te krijgen? gij speculeert op onzen nationalen afkeer van onbescheidenheid? gij schudt uwe gepoeijerde manen en strooit stof in de oogen der menigte? .... Strooit vrij op, Nederlandsche Schriftgeleerden en Farizeeën! *Gutta cavat lapidem*: al was uw glimmende schedel niet alleen zoo glad als een bloote knie, maar tegelijk zoo hard als een arduinen pompsteen, de Waarheid zal zich wreken over den hoon door u haar aangedaan; druppelend uit den Hooge zal zij een gaatje boren in dat allerachtbaarst deksel uwer allerongenaakbaarste hersenen! Zulk gaatjes boren doet pijn".
Geestig is ook de zevende brief, *Over de vormen*[31]), de lofrede op de Witte Das. De schrijver heeft een goede preek gehoord van Ds Willems: „*mijn* dominé zou hij in den regel niet zijn: te veel bengaalsch en te weinig pinkstervuur". Maar nu maakte hij opmerkzaam op de priesterkleding bij gelegenheid van de Grote Verzoendag: een wit bovenkleed, een wit onderkleed, een witte gordel, een witte tulband ... „En geen witte das? — Dus vraagt, in zijne eenvoudigheid, de deftige Nederlander. Duid hem, bid ik u, zijn vergrijp tegen de joodsche oudheidkunde niet euvel. Zijn wij niet allen opgevoed in den meest onbepaalden eerbied voor de Witte Das?" — „Ondermijn ten onzent het ontzag voor de Witte Das, en morgen aan den dag, neen heden avond nog, bezorgen liberalen en rationalisten u de Roode Republiek!" Het is geen scherts, maar een wrok, bitter als gal, die in deze brief tot vrije uiting komt. In een dorpsherberg had de schrijver zich geërgerd aan een smakeloze plaat: de prediking van de apostel Paulus op de Areopagus. De tekenaar had „Paulus' mannelijke hals met keurig wit neteldoek bekleed. Plooijen, strik, slippen, alles in de volmaaktste orde. Het zinnebeeld der heiligheid was ter bekwamer plaatse aangebragt, en men had de luisterende schare der Atheners slechts aan te zien, om zich overtuigd te houden dat het toover-

middel werkte". Op de wandeling dacht Lodewijk na over de Nederlandse volksklasse: „hoe weinig smaak voor kunst, inzonderheid voor waarheid in de kunst, en hoe diep ingewortelde, valsche denkbeelden zij heeft van betamelijkheid, van waardigheid, van zedelijke grootheid".

Het orthodoxe volk schimpt naar hartelust op „schriftverdraaiers, Socinianen, snoevers op den vrijen wil, Leidsche lichtvrienden, Groninger zoetebroodenbakkers... En datzelfde Nederlandsche volk, dat zijn mond vol heeft van den Bijbel, dat sinds drie eeuwen paplepelsgewijze met protestantsche dogmatiek werd volgepropt, welks christelijke zin telkens meer openbaar wordt, heeft zoo weinig gevoel van hetgeen waarlijk de eere Gods te na komt, dat men het dag aan dag vindt aangezeten in vunzige gelagkameren, tabak pruimende, stinkende sigaren rookende, citroen met suiker slurpende, doch steeds (de God der Vaderen zij daaromtrent gerust) zich verkneukelende in de genade en regtvaardigingsleer van Paulus met de witte das!"

Hier is een andere Huet aan het woord dan de gemoedelijke Reinout! De laatste brief: *Over de voorzigtigheid als der slangen,* is gedateerd van 15 Julij 1857. Heeft de opkomende liefde daarna zijn hart te zachtzinnig gestemd om zijn alter ego aan het woord te laten? De medewerking aan de Spectator werd nog niet gestaakt; in 1858 fantaseerde hij twee brieven van geheel ander gehalte: een uitwerking van de korte voorrede bij de toen verschenen *Overdrukjes*, om te verduidelijken hoe zeer hij zijn novellistisch werk met zijn predikambt verenigbaar achtte[32]). De eerste is een brief *Van een rustend predikant* aan zijn zoon, eveneens predikant, maar modern gezind en tevens belletristisch werkzaam. Met kostelijke humor is weergegeven hoe de wereldwijze oude heer hem vermaant en tot voorzichtigheid aanspoort. Waarom loopt ge met uw gevoelens te koop en bederft uw eigen toekomst moedwillig? Waarom aan kunst gedaan? „Jeuken u de vingers, wilt gij iets uitgeven, zend een bundel leerredenen in het licht". Wees, wat uw vader was en steeds hoopt te blijven, een verstandig man. Gij kent het laatste woord van Van Speyk toen hij de lont in het kruid stak: „Berg

je . . . !" Een wijs woord; en het ware te wenschen dat Van Speyk den raad dien hij aan zijne matrozen gaf, ook zelf had opgevolgd. Doe gij wat hij verzuimde. Berg u; bouw u een nestje, en denk aan den slotregel van Spandaw's *Nestje*: „De onschuld wordt door God bewaard!"

Het antwoord *Van een ongezeggelijken zoon* is een zelfrechtvaardiging van Huet als belletrist, maar tegelijk een pleidooi voor de eerlijkheid en oprechtheid van zijn christelijk geloof. „Wilt gij aan uwe medemenschen, aan uwe tijdgenooten, eene goede dienst bewijzen? Schrijf, zoo spreek ik menigmaal tot mijzelven, schrijf een goed boek, schrijf een boeijenden roman, en gij zult een zendeling wezen, gij zult prediken aan duizend, aan tien duizend, aan honderd duizend plaatsen te gelijk". Mijn beoefening van de kunst is geen „verpoozing van ambtsbezigheden". Maar evenmin wens ik „de poësie om haar zelve te dienen". „Er kunnen — zegt Huet profetisch — in den loop der letterkundige ontwikkeling eener natie tijden komen, waarin „de kunst om de kunst" onwillekeurig het devies van velen wordt, die het wel met de letteren meenen". Dat is dan een reaktie tegen misbruik, tegen huisbakkenheid door een gemoedelijk publiek met „voorbeeldelooze goedaardigheid" verdragen. „Doch hoe natuurlijk, in het belang der poësie, de reactie tegen deze magten der eeuw ook zij, de kunst om haarzelve en alleen om harentwil te beoefenen, is voor zoover ik zien kan, of een schermen met woorden die men niet verstaat, of loopt uit op eene eenzijdigheid, eene belletristische nuffigheid, die zelve niets tot stand brengt, en die ieder oogenblik overvleugeld wordt door den digten drom der poëten van den dag en hunne volgers".

En dan gaat hij voort, rechtstreeks doelend op zijn eigen novellen: „Neen, maar al de kinderen mijner verbeelding, al mijne helden en heldinnen, zijn typen van hetgeen ik onder levend en waarachtig christendom versta". — „Mijn ideaal en mijn christendom zijn een". Geestig luidt dan het zakelijk slot van deze brief: „Hier op het dorp is alles wel. Alleen is onze burgemeester gestorven, en dat spijt mij zeer, want hij was een braaf man. Eens dat ik, om aan de menschen genoegen te geven, mijne preekmanier veranderd had,

kwam hij mij de les lezen, klopte mij op den schouder, en zei: *Eerlijk duurt het langst.* Ik geloof dat hij gelijk had . . ."

In zijn persoonlijk leven was de periode 1857—1859 van buitengewoon belang. De omgang met Anna van der Tholl had hem de overtuiging geschonken dat zij hem als levensgezellin gelukkig zou kunnen maken: de vriendschap was tot liefde aangegroeid. Haar warme belangstelling in zijn persoon en zijn werk, haar zachte, beminnelijke aard, haar helder verstand en goede smaak hadden een onweerstaanbare bekoring. Een verloving kwam tot stand, maar zonder rechtstreekse uitzichten op een huwelijk. Het veeljarige vrijgezellenleven had Huet aan een betrekkelijke weelde gewend. Een salaris van *f* 2000 was in die tijd weliswaar voldoende om een gezin dat niet te hoge eisen stelde, te onderhouden, maar Huet ging nog gebukt onder schulden uit zijn studententijd, en is telkens in geldelijke moeielijkheden. Als zijn ongetrouwde broer Daniël in Indië hem eens met *f* 500 uit de nood helpt, schrijft hij aan zijn verloofde dat die som weldra weer verdwenen is. Er werd dus onderling overleg gepleegd of er uitkomst te vinden was. Ze overwogen om bij Huet's oom in te gaan wonen, een betrekking bij de Waalse gemeente te Londen te aanvaarden. Daar was het salaris lager, maar behoefde men geen stand op te houden. Huet zou zich daar kunnen verdiepen in studie van de Engelse litteratuur. Maar liever dan naar Londen te gaan zou hij solliciteren naar Den Haag of Amsterdam, om daar volop tijd voor letterkundige studie te krijgen: j'aime donc mieux mon rêve de la Haye ou d'Amsterdam, mon rêve de littérateur pur, prêchant de temps à autre l'Evangile là où l'on veut bien le faire prêcher" [33]). Uit dezelfde brief blijkt dat zijn prediking hem niet altijd voldoening schenkt. Te Amsterdam was hij opgetreden in een kerk die ruimte bood voor 600 personen, maar zijn gehoor telde er maar 100 of 125. Een preek die elders instemming gevonden had, scheen het Amsterdamse auditorium matig te bevallen: „Je persiste à trouver mes sermons supérieurs, intéressants, chaleureux, passionnés; de leur côté les auditeurs persistent à les prendre pour des „traités". Qui a raison, de mes auditeurs ou de

moi?" En als hij teleurgesteld teruggekeerd is van een Réunion van Waalse predikanten, waar hij veel tegenstand vond en ergernis gaf, schrijft hij: „Plus que jamais je suis convaincu de mon peu d'aptitude à faire partie d'un collège ecclésiastique quelconque. Heureusement ç'a été la dernière fois que j'ai scandalisé le sanhédrin Wallon; cela n'arrivera plus; mon absence même le rendra impossible" [34]).

Deze brieven, in het Frans geschreven toen Anna zes weken bij familie in Frankrijk logeerde, en die zij ter oefening in het Frans beantwoordde, geven ons een duidelijk beeld van hun verhouding. Zij wordt als gelijke op de hoogte gehouden van al zijn werk, van al zijn plannen en gedachten; hij waardeert haar eerste letterkundige proeven en moedigt haar aan. Maar bovenal straalt telkens door: een grote liefde, een hartelijkheid zoals men die bij zijn koel verstandelijke aard nauwelijks verwacht zou hebben, een oprecht geuit gevoel van minderheid bij de niet aan overmaat van bescheidenheid lijdende minnaar. Schertsend schrijft hij: „Ja, kind, als de mannen eene vrouw zoeken, is het hoofdzakelijk om iemand te hebben die hen „onvoorwaardelijk bewondert". *Elkander* bewonderen de mannen nooit; integendeel, zij verachten elkander diep. Doch hunne ijdelheid duldt niet dat zij „onbewonderd" sterven, en daarom nemen zij eene vrouw; liefst eene die jonger en dommer is dan zij zelf. Dunkt deze opmerking u niet zeer menschkundig?

Toch zoekt een man nog wel eens een vrouw anders als uit ijdelheid. *Ik* bij voorbeeld (dat *ik* klinkt volstrekt niet ijdel, wel?) heb een vrouw gezocht wier karakter ik van alle kanten kan bekijken en in wier gezelschap ik mijn leven lang zou kunnen „rusten van den arbeid". Rust, rust, rust! als gij mij die bezorgt, dan scheld ik u die zekere „halve ton" kwijt, om wier gemis ik u zoo dikwijls heb beknord" [35]).

Maar dan weer in volle ernst, als zijn verlangen naar haar hem bijna te machtig wordt: „Alles is mij wel indien *ik* u maar krijg. en *Gij* maar bij mij komt; bij dien boozen man, die met de gansche wereld overhoop ligt" [36]) — „Dag lief schepsel; ik wou dat ik uw hartje had, gij die altoos zoo lief en vriendelijk over mij spreekt.

Maar helaas — wat er in *mijn* kalfsborst schuilt, dat weet Gij![37] — „O mijn kleine meid, hoe groot is uw hartje en hoe warm klopt het voor uw miserabelen jongen! Als ik dàt bedenk, moest ik ophouden met klagen, en mijn beide handen digtknijpen van dankbaarheid"[38]). En verderop in dezelfde brief van 1859: „Dag mijn kind. Ik ga weer aan mijn werk. Hoe moeilijk is het om *goed* te leven! Zou het waar zijn, zoo ik *u* had en gij *mij*, dat er nog altoos meer en iets anders te vragen zou overblijven? Zou ik dan nog even onvoldaan zijn als thans? of, zooal minder onvoldaan, toch altoos nog eenigzins? Ik geloof het niet, want mij dunkt dat mijne verwachtingen omtrent het leven zeer bescheiden zijn, en meer dan *ons* leven wezen zou, vraag ik van de aarde niet. Vindt gij het leelijk dat mijn ideaal is, om een *eenzaam* leven met u te leiden? om met *niemand* om te gaan? Laatst zei mijn tante: „gij hebt hier in Haarlem geen enkelen vriend". Dat is ook zoo. Zelfs heb ik geen enkele vriendin, buiten u. Doch dat deert mij niet, zoo ik *u* maar heb, u en de drukpers. Schrijven en met u leven, en voor de rest preeken zoo goed en zoo kwaad als het mag, daar kan ik het best mee stellen.

Geen enkele vriend en geen enkele vriendin onder zes- of achtentwintigduizend menschen: zoo is het. Misschien zou het anders worden zoo wij getrouwd waren, maar voor 's hands is het zooals het is. Ongelukkig maakt het mij niet; ook niet gelukkig; alleen maar eenzaam, en ook vast wel zelfzuchtig, en in ieder geval lusteloos".

Anna's antwoord op deze pessimistische, van zelfkennis getuigende brief is nooit gepubliceerd. Ongetwijfeld zal zij hem telkens moed ingesproken hebben : zij zal bescheiden eisen gesteld hebben aan het leven in een gelukkig huwelijk; zij slaat reeds de handen aan het werk om door vertalingen, o.a. van Eliot's roman *Adam Bede* voor bijverdiensten te zorgen. Haar verstandig beleid zal het innig verlangde samenleven en samen werken mogelijk maken. Niet lang na de ontvangst van bovenstaande brief, de 13de Oktober 1859 had het huwelijk plaats en betrokken de jonggetrouwden de eenvoudige woning in de Zijlstraat.

In een brief aan Van Vloten, van 6 Januari 1860, schreef Huet: „Ik ben zeer gelukkig getrouwd en slijt goede dagen; zóó goed, dat zij mij al de kleine onaangenaamheden mijner kerkelijke en litterarische positie ganschelijk doen vergeten" [39]). De jonge liefhebbende en zorgzame vrouw, oordeelde Meerkerk terecht [40]), „is voor Huet de zon van zijn leven geworden. Die beeldspraak moge wat verouderd schijnen, ze is juist: wat in somberheid van ideaalloosheid dreigde onder te gaan, Huet's haast wanhopende ziel, heeft zij door haar geest en gemoed weten op te richten in een nieuw en klaarder licht, weten te koesteren in een restaureerenden gloed". Er is een fotografisch portret bewaard, waarschijnlijk hetzelfde dat hij in 1857 voor zijn verloofde liet maken, en waarover hij haar bij de toezending schreef: „Boozer gezigt heb ik van mijn leven niet gezien. Ik twijfel waarlijk of gij den moed zult hebben zulk een kwaadaardige tronie, in overeenstemming met een paar zoo strijdhaftig gebalde vuisten, dag aan dag onder de oogen te hebben" [41]). Inderdaad is de blik van de donkere ogen somber, voor zich uit starend, de trek om de mond drukt minachting uit en onverschilligheid, de hand, op de leuning van de armstoel, is vastberaden samengeknepen. De gehele houding is afwerend-strijdlustig, maar zonder zelfvertrouwen. Dit is de Huet die zich als Lodewijk van Montalte verkleedde, die zich in de vermelde briefFragmenten openbaart.

Maar er bestaat ook een ander, bekender portret, in reproduktie o.a. in het eerste deel van de *Brieven*-uitgave opgenomen. Dat is de Huet die wij zich weldra zullen zien vertonen, in overmoedig zelfvertrouwen. Indertijd heeft Van Deyssel dit portret voortreffelijk getypeerd: „Het is veel te brutaal om gracieus te kunnen zijn, het is iemand wiens bagage, waarmede hij de levensreis zal beginnen, eerder vermetelheid dan vastberadenheid genoemd moet worden. Het hoofd is geheven, trotsch naar achteren in den nek gedrukt, de wenkbrauwen zijn samengetrokken, de oogen staren uitdagend, de lippen sluiten vast op elkander en de mond staat naar voren. „Dat het leven maar opkome!" leest men in die trekken, „ik ben niet bang, ik ben zijn man, ik ben voor kleine noch groote geruchten ver-

vaard!" Deze beeltenis, door P. J. Arendzen geëtst, waarschijnlijk naar eene fotografie uit vroeger dagen, vertoont wellicht niet de gewone, dagelijksche fysionomie van haar model. Het is wellicht een pose. Maar dan wordt het er niet beter op; want al moge de opgehevenheid van het hoofd eene houding zijn door den fotograaf bedacht, het overdreven „sérieux" der gelaatsuitdrukking moet door den poseerenden zelf zijn bedacht en gewild. „Ik zal maken, dat mijn ware aard, mijn groote ernst, duidelijk blijkt op mijn konterfeitsel", moet de jonge man hebben gedacht, en in dit opzet is hij geslaagd, met dien verstande evenwel dat de nakomeling er eerder gemaakte en oningetogen verwaandheid in bespeurt"[42]).
Vleiend is dit portret-in-woorden niet, maar ook dit vertoont een zijde van zijn gecompliceerd wezen in zijn jonge jaren. Van dit overmoedige zelfvertrouwen zal hij in de eerst volgende periode blijken geven, gesteund door de liefde van zijn vrouw, en de trouw van een nieuwe vriend en beschermer: de Gids-leider Potgieter.

Met De Gids kwam hij voor het eerst in aanraking toen hij in 1858 een drietal uitvoerige artikels voor dit tijdschrift bestemde. Hij voelde zich toen nog volop theoloog. Zijn *Brieven over den Bijbel* hadden zijn naam in het gehele land bekend en berucht gemaakt: hij gold als „de Strauss en Voltaire van Nederland". De uitgelokte polemiek prikkelde zijn strijdbaarheid.
Aan de herdruk van zijn Gids-artikel in boekvorm met de titel *Stichtelijke Lektuur* (1859), voegde hij als „Voorrede" een uitvoerige verhandeling toe (118 blz.), een „daad van zelfverdediging", scherp gericht tegen de Groninger hoogleraren die hem in hun tijdschrift „Waarheid in Liefde" aangevallen en verdacht gemaakt hadden. Hij ergert zich vooral dat zijn beoordelaars de schijn aannemen alsof ze door zijn optreden „smartelijk aangedaan zijn". „Gij stuit hier dan ook op een hoofdgebrek onzer stichtelijke litteratuur, waarin ditmaal ook de stichtelijke kritiek schijnt te deelen: innerlijke onwaarheid, spelen met heilige woorden, sentimentaliteit zonder gevoel, afgesproken warmte, zuurzoete meewarigheid, leviathans weemoed"[43]).

Aan die gebreken maakte Huet's kritiek op de *Stichtelijke Lektuur* zich niet schuldig! Noch oudere noch jongere ambtgenoten worden gespaard, wanneer hij, schijnbaar slechts hun stijl beoordelend, eigenlijk betoogt dat hun werk onstichtelijk is. Hij verwijt Hasebroek, de vertaler van Thomas a Kempis' *Imitatio*, de „lamentabele voorliefde voor een spraakgebruik, dat wel aan de letter der Bijbelsche rhetoriek is ontleend, maar juist datgene mist wat de beeldspraak des bijbels zoo aantrekkelijk maakt: oorspronkelijkheid namelijk en lokale kleur". De oprechte, sobere taal van de Imitatio „kan niet overgebragt worden in de moderne stichtelijke litteratuur, zonder te ontaarden in mystiek gekweel en gekwezel"[44]).
De Haagse predikant Dr Zaalberg, evenals Huet voorstander van de moderne theologie, krijgt te horen dat zijn „Biddende Jezus" „een uiterst gezwollen, een door en door luidruchtig boek" is. Door zijn mislukte proeve heeft dit genre „zich zelf van kant gemaakt"; het is „een vinnig en kleingeestig, en daarom allesbehalve een stichtelijk boek"[45]). Bovendien is het ook, van theologisch standpunt, „een halfslachtig boek; half dogmatiesch, half kritiesch, en alleen stichtelijk bij gelegenheid"[46]).
De auteur van de „Stichtelijke Uren", de gevierde Nicolaas Beets, komt er niet veel beter af. Hij wordt beschuldigd van een „zelfgenoegzaamheid, die eigen orthodoxie voor hét Evangelie uitgeeft". Hij heeft geen vat meer op „het jonge Nederland, dat deze „Stichtelijke Uren" onaangeroerd laat staan op de boekenrekjes van moeder of vrouw of zuster". Hij kan zich klaarblijkelijk geene voorstelling maken van dat wegzinken eener conventionele werkelijkheid, dat bezwijken van alle steunsels der overlevering, dat zich reddeloos verlaten gevoelen, dat roepen om „een steun voor mijn voeten!"[47]) Een ernstige bedenking is ook dat Beets geen „kunstwerk" geleverd heeft. Immers, „elke litteratuur, ook de stichtelijke, raakt aan de aesthetiek"[48]). Zijn bijbelse uitdrukkingen „vallen zeer mogelijk in den smaak der eeuw; van de rococo-meubels komt deze alligt op rococo-nederduitsch; doch men behoeft geen preutsch of nuffig christendom te zijn toegedaan, om deze soort van opgeschroefde archaïsmen afkeurenswaardig te vinden. De burger-

smaak wint het hier van den pseudo-aristokratieschen" [49].
In het derde opstel wordt het werk van een leek, de Leidse medicus Prof. C. Pruys van der Hoeven onderhanden genomen. Van zijn „Christelijke Anthropologie", die de godsdienst uit de kerk in het leven over wil brengen, blijft niet veel heel. In dit boek zonder samenhang overschrijdt de auteur onbewust de grenzen van het materialisme.
De toegediende bittere pillen wist Huet met loftuitingen te vergulden. Zijn stijl van geven- en-nemen, van Franse hoffelijkheid, gemengd met Hollandse rondborstigheid en ongegeneerdheid, was in deze jaren al gevormd. Dat zijn kritiek in brede kringen aanstoot en ergernis gaf, is niet te verwonderen. Voor vele kerkelijk-gezinden was de eerbiedwaardige persoonlijkheid van Hasebroek of Beets boven kritiek verheven. De aanval op Pruys van der Hoeven lokte zelfs een uitvoerige brochure uit, door S. F. W. Roorda van Eysinga, waarin gesproken werd over de „veelvuldige ergernis", door Huet's kritiek op de Leidse hoogleraar veroorzaakt, en waarin de christelijke, anti-kerkelijke leek tegen de „schriftgeleerde" criticus Huet in bescherming genomen werd [50].
Merkwaardig is het *Besluit* van deze bundel *Stichtelijke Lektuur*: daarin beluisteren wij al klanken die de naderende crisis van Huet's leven, zijn toenemende twijfel aan het goed recht van zijn positie in de kerk openbaren. Met instemming haalt hij een passage aan uit een rede, in datzelfde jaar uitgesproken door Prof. Hoekstra over *Godsdienst en Kunst*: „Men mag het betreuren, ontkennen kan men het niet, dat er tusschen de heerschende godsdienst en den heerschenden geest van dezen tijd een klove bestaat, die van jaar tot jaar wijder gaapt, en die nu reeds voor niet weinigen niet over te komen is". — „Kunnen wij ons dan nog getrokken voelen om in nadere kennis te treden met een gebied, dat over 't geheel door schroomvallige voorzigtigheid en trage beweging, maar nog 't meest door angstig zich aan het oude te klemmen — oppervlakkig gezien — wel het beeld van de suffende grijsheid schijnt te vertoonen?"
Huet dikt dat nog aan door zelf op te merken: „Onze wereldbeschouwing en die van het Oude en Nieuwe Testament staan

twee ongelijkslachtige grootheden onverzoend en onverzoenlijk tegen elkander over" [51]).

Een juiste karakteristiek van Huet's optreden in deze tijd, met een voorgevoel van zijn wankele positie, leest men in een brochure die zijn Leidse ambtgenoot D. Chantepie de la Saussaye het volgende jaar deed verschijnen, over *La crise religieuse en Hollande* (1860). Hij schrijft o.a.: „La position qu'a prise M. Huet au sein du mouvement théologique et religieux de la Hollande paraît assez compromettante pour l'école dont il sort. Auteur d'un talent rare, et que la beauté de son style place parmi les écrivains hollandais les plus distingués, plus original et plus puissant peut-être que M. Pierson, dont il n'a ni la flexabilité ni la souplesse, plus entier aussi dans ses vues et moins enclin à ménager ses adversaires, M. Huet rivalise avec lui quant à l'influence qu'il exerce sur la jeunesse contemporaine". — „Non seulement M. Huet ne manifeste aucun respect pour ce qu'il n'affectionne pas, et se fait des ennemis de tous côtés par les impitoyables sarcasmes dont il charge la médiocrité et la pusillanimité; non seulement, ne ménageant pas des scrupules respectables, il effarouche les gens honnêtes par des excentricités qui dès lors ne sont pas toujours de bon goût: — c'est ainsi qu'il tourne en ridicule toutes les institutions de l'Église, déclarant que ce qu'elles offrent de mieux ce sont les locaux, attendu qu'ils fournissent au chrétien le moyen de se prononcer; — mais, en outre sa tendance théologique est de nature à troubler tous les esprits qui nourissent des croyances positives".

Juist in het jaar 1859, als dus de crisis nadert, en de kunst hem meer begint aan te trekken dan de theologie, valt de persoonlijke kennismaking met Potgieter, die van beslissende invloed werd op zijn verdere ontwikkeling. Niemand heeft beter de verhouding van Huet tot Potgieter getekend dan Huet zelf, in zijn van volkomen oprechtheid en innige piëteit getuigende *Persoonlijke Herinneringen* [53]), die terecht herhaaldelijk geprezen zijn, omdat ze de auteur van de sympathiekste zijde doen kennen.

In *De Gids* van 1859 had Potgieter de bundel *Overdrukjes* aanmoedigend besproken [54]). Naar jong talent speurend, zag hij in dit soms

nog onrijp werk een belofte: „Overdrukjes het licht te doen zien is noode van ijdelheid vrij te pleiten, tenzij men zich eene toekomst bewust is, die ook ons verleden belangrijk maakt". Thrasybulus had zich ontpopt als een dominee, en Potgieter bekent ronduit dat het type-dominee hem als mens en als letterkundige vaak onsympathiek was: „Een dominé! helaas, ondanks eeuwen hervormings nog geen voorganger onder de mannen broeders geworden, overigens van gelijke beweging als zij; neen, door de zwakheid der gemeente, een type van velerlei zelfzucht en ziekelijkheid". Maar de vrolijke, geestige, flinke Thrasybulus, met zijn heilige afschuw van „cant" van allerlei aard, had niets van een „dominee". Aan zulke mannen, „met liefde voor waarheid, waardering van elk blijk van geloof en moed, mits het op overtuiging, mits het opregt zij" heeft ons volk, onze letterkunde behoefte. „Sympathie als de zijne voor de eischen van beide geest en gemoed, waarom is zij zoo schaarsch?"

Is het wonder dat Huet, na deze uiting van sympathie, verlangde de grootmeester van onze letterkundige kritiek persoonlijk te leren kennen? De eerste ontmoeting had plaats ten huize van een gemeenschappelijke vriend, bij wie Huet logeerde. Levendig herinnerde hij zich, ook vele jaren later, de indruk bij de kennismaking. In plaats van de „grimmige blauwbaard", die men zich zou kunnen verbeelden, zag hij „een hollandsch-vlaamsch gilde-hoofdmantype uit de 16de of 17de eeuw. Wanneer men hem een vertrek zag binnentreden, en het licht op zijn fraaijen kop viel, dan was het of uit de lijst van een Schuttersmaaltijd een aanvoerder naar voren stapte". Bij nadere kennismaking kreeg Huet sterk de indruk dat hij in Potgieter zijn meerdere ontmoette. De drie-en-dertig-jarige theoloog, die een akademische opleiding genoten had, een studiejaar in het buitenland doorgebracht had en een achtjarige leerschool doorlopen had, zou met de autodidakt minstens gelijk hebben moeten staan. Maar het tegendeel was het geval .„Ik vond in hem — schrijft Huet — een man die tienmaal meer wist; die werkte naar een betere methode; scherper in het oordeelen, vaster van smaak; in boeke-, mensche- en wereldkennis mij hinderlijk ver vooruit". Als een groot voorrecht beschouwde hij het, iemand te

leren kennen, „ouder dan hij zelf, rijper van ervaring, maar jong van hart, wiens omgang voor hem met een tweede opleiding gelijk stond, eene nieuwe soort van hooger onderwijs, het vroegere aanvullend, uitbreidend, bezielend". Maar bovenal: in Potgieter zag hij een dichterlijke begaafdheid en verbeelding die hij zelf miste, en die hij zijn oudere vriend wel eens benijd zal hebben: „De menschen en de dingen uit den vóór- en den natijd, waarmede zijne lektuur hem achtereenvolgens in aanraking bragt, hij *zag* ze letterlijk; en wat hij er van zag, was het blijvende en kenmerkende". — „Het onafhankelijke, het niet-schoolsche, het originele in zijne vorming, zette aan zijne groote kennis eene bekoring te meer, aan zijn *heiteres Wissen* het aantrekkelijke van een *holdes Können* bij. De autodidakt was tevens een geboren dichter".

Omgekeerd heeft Potgieter zeer spoedig voor de jonge begaafde predikant een sympathie gevoeld, die tot een warme vriendschap groeide. Juist in deze jaren, toen zijn moed herleefde en de verflauwde hoop op vernieuwing sterker werd, begroette hij in Huet het jonge talent, de frisse geest die hem zou kunnen steunen. Huet is al te bescheiden, wanneer hij later schrijft: „Zonder valsche nederigheid: ik verdiende zulk een genegenheid in die dagen naauwlijks ten halve, en had met Gretchen kunnen zeggen: *Begreife nicht, was er an mir find't*". Weldra zou blijken tot welk een vruchtbare samenwerking die wederzijdse waardering aanleiding gaf.

Potgieter zal het gewaardeerd hebben dat Huet zich reeds in de jaren 1859—'60 ijverig wijdde aan de studie van de vaderlandse letteren, en dat in het algemeen het zwaartepunt van zijn belangstelling steeds meer verlegd werd van het terrein der theologie naar dat der litteratuur. Dat hing ook samen met een nieuwe kennismaking.

In 1860 had zich een jonge ambtenaar bij het Provinciaal Gouvernement te Haarlem gevestigd, Mr H. P. G. Quack, die er veel prijs op stelde met de veel besproken Busken Huet kennis te maken en weldra zijn huiselijke omgang genoot. In zijn *Persoonlijke Herinneringen*[56]) vertelt Quack: „Hij maakte op mij den indruk van een ernstigen jongen franschman, ingetogen en bescheiden in zijn

voorkomen, dadelijk bereid tot puntig redeneeren, en zeer beslist en correct in den vorm van zijn uitspraken. Als hij zweeg zouden de vastgesloten lippen van den fijnen mondhoek hem tot type van koppige vastberadenheid hebben gemaakt, wanneer niet de tintelende doordringende oogen aan geheel zijn wezen een soort van Fransche bewegelijkheid hadden gegeven. —Er was iets prikkelends, iets raisonneerends, iets ontkennends in zijn woorden. Men begreep dat een koel logisch hoofd de levendige, ietwat bitse gezegden en de snelle bewijsvoerende gebaren der rechterhand bestuurde. Iets kranigs, iets veerkrachtigs was er in geheel zijn optreden".

Liefde voor de Franse letterkunde hadden ze gemeen. De verhouding werd nog vriendschappelijker toen Quack hoofdredakteur werd van een nieuw Haarlems weekblad, het *Zondagsblad*, met een kring van uitstekende medewerkers: Limburg Brouwer, Zimmerman, Alberdingk Thijm, A. Pierson, Busken Huet en De Génestet. Huet was hem toen een grote steun door de zorg voor de Franse letterkundige berichten op zich te nemen. Door gebrek aan belangstelling moest de uitgave na een kort bestaan gestaakt worden.

Huet leidde met zijn jonge vrouw een „arbeidend kluizenaarsleven", getuigt Quack: zij werkende aan de vertaling van Adam Bede, hij zich verdiepend in de studie van Bilderdijk, toen juist de volledige uitgave van zijn werken met Da Costa's biografie verschenen waren. De lust om tegen de overschatting van Beets te protesteren — reeds gebleken bij de bespreking der *Verpoozingen*[57] — zal daaraan niet vreemd geweest zijn. De uitkomsten van deze studie verschenen in een uitvoerige artikelenreeks, gepubliceerd in de eerste jaargang van de gereorganiseerde *Nederlandsche Spectator* (1860)[58], een reeks die niet voortgezet werd, toen Huet de gehele periode in breder verband ging beschouwen, en daarin stof vond voor een negental lezingen, in de winter van 1860—'61 te Haarlem en te Amsterdam gehouden. Daarin zou Bilderdijk opnieuw ter sprake komen.

De artikels over Bilderdijk, samen bijna honderd bladzijden beslaande, zijn een voorproeve van Huet's geestig-spottende, afbrekende kritiek. Al beweert hij dat hij zich „te niemands koste ver-

maken wil" (blz. 9), hij heeft er blijkbaar genoegen in, een ten onrechte verworven, traditioneel geworden reputatie uiteen te rafelen. Bilderdijk is impopulair: zijn pas uitgekomen werken worden in de boekenkasten „te slapen gezet, regt overeind". Uit alle proeven, door Da Costa als bewijzen van Bilderdijk's kunst aangehaald, besluit hij tot de onbeduidendheid van deze „versifex", die zijn verzen vult met „stoplappen en gemeenplaatsen", die zijn eigen taal slecht hanteert. Voor zijn karakter toont de criticus niet de minste sympathie: Bilderdijk is „verzot op zijn eigen persoon", is „onkies en boers", als hij spreekt over liefde en huwelijk, is niet luimig, maar plat, zo zelfs, dat hij vervalt tot „gesublimeerd bordeelnederduitsch", getuigend van „onhebbelijke wansmaak", zijn satire is „scherp maar grof", zijn parodie „stijf of ruw", zijn „geraas is plomp en zouteloos". Zelfs scheldt hij hem uit als „godvreezend wellusteling!" (blz. 42).
Het requisitoor bereikt het hoogtepunt in het laatste artikel, waar *De ziekte der geleerden* onderhanden genomen wordt: een monument van „pyramidalen wansmaak", een „dichterlijke zelfmoord", „eindeloos gerekt en onverduwbaar", vol „verbiage". Hoe Beets en Da Costa dit werk als een meesterstuk hebben kunnen prijzen en de Zuid-Nederlander David het in een brede commentaar hemelhoog verheft, is Huet een raadsel. Maar omgekeerd zal menig lezer van deze philippica zich verwonderd hebben, als Huet zijn slachtoffer „een groot dichter" blijft noemen, „de grootste misschien op wien onze letterkunde te wijzen heeft" (blz. 31), „ongemeten de voortreffelijkste dichter van zijnen tijd, een nachtegaal onder de bastaardnachtegalen" (blz. 46), van wie hij sommige verzen „van harte bewondert" (blz. 50) of „echte kunststukjes" noemt (blz. 51). Het „zielkundig raadsel Bilderdijk", dat Huet waant opgelost te hebben (blz. 44) is in deze, aan de oppervlakte blijvende studie onopgelost gebleven. Wel prijst Huet een geest als Vinet, die hij tegenover Bilderdijk plaatst (blz. 56—57), maar de diepere blik in het zieleleven van een Vinet, een Allard Pierson mist hij. Het getuigt van zelfkennis, dat hij dit opstel zelf niet heeft willen herdrukken of omwerken en zich later niet meer aan Bilderdijk gewaagd heeft.

De lezingen die Huet in 1860 voorbereidde, betroffen een nog weinig bestudeerde periode: het einde van de achttiende tot het begin van de negentiende eeuw. Hij getroostte zich veel moeite om zich uit allerlei geschriften en dokumenten een beeld te vormen van die tijd om personen en toestanden in levend verband te kunnen schetsen. Vooraf had hij met Potgieter overleg gepleegd en het besluit genomen, overeenkomstig zijn goede raad „de indeeling in *vakken* geheel en al te laten varen en zich toe te leggen op het zamenstellen van *groepen*". „Wel verslindt dit laatste genre oneindig meer stof, doch ik word hoe langer hoe meer overtuigd dat deze manier, als de alleen aanschouwelijke ook de alleen geschikte is voor de openbare voordragt" [59]).

De bedoeling was, te geven „een deel litterarische geschiedenis, aan tijds- en levensgeschiedenissen vastgeknoopt en daarin wortelend" (blz. 52). De stof is niet chronologisch gerangschikt: telkens wordt een andere greep gedaan; de figuren in de opschriften genoemd, Bellamy, Van der Palm en Bilderdijk, Simon Stijl, Van Woensel en Loosjes, Feith en Kinker, zijn niet de enige behandelde; ieder die tussen 1780 en 1800 een rol speelde krijgt zijn beurt; belangrijke personen komen in verschillende lezingen ter sprake. Ter inleiding wordt de hoorder verplaatst naar een biezondere gebeurtenis, die gelegenheid biedt om personen te groeperen: een lijkrede van Prof. Van Swinden op Nieuwland, in 1794, een avondje op de kamer van Bellamy, waar al zijn vrienden aan het woord komen (I), een letterkundig namiddagje bij de boekhandelaar Uylenbroek (IV), waar wij kennis maken met de medewerkers aan de *Kleine Dichterlijke Handschriften* en een gedachtenwisseling aanhoren over de poëzie van Van der Woordt, een rede van Van der Palm, in 1799 (V), die de spreker in staat stelt, deze schrijver die „de moed zijner overtuiging mist", te typeren tegenover Bilderdijk. De achtste lezing brengt het gehoor in de kring van Wolff en Deken. In de laatste werd weer een andere groepering van de stof beproefd: uit de toenmalige school worden we geleid naar de kinderkamer, met de versjes voor de jeugd, en naar de huiskamer, met de toenmaals geliefde lektuur voor de volwassenen: een vrij bonte verzameling van

allerlei dat bij vorige gelegenheden niet in het verband paste, tot overladens toe.
Deze verkenningstocht op een weinig ontgonnen terrein betekende nog iets meer dan pionierswerk. Prijzenswaardig was de speurzin en de vlijt, waarmee Huet de rijke stof bijeengebracht had, maar de grote verdienste is daarin gelegen, dat hij de letterkunde in nauw verband brengt met de samenleving. Er is weliswaar iets tweeslachtigs in de samenstelling: de novellistische opzet, die aan Potgieter's Foliobijbel, aan Van Lennep's Cornelia Vossius doet denken, is niet volgehouden, maar wijkt voor karakteristiek van de ten tonele gevoerde personen en zelfs voor een soort bloemlezing. De geestige inkleding met aardige vondsten maakt echter de voordracht boeiend. Als modern geschiedschrijver van onze letterkunde is Huet Jonckbloet vóór geweest. Dit op zich zelf nog onrijpe werk voorspelt de talentvolle kultuur-historicus!
Over de indruk die deze lezingen op de hoorders maakten hebben wij een getuigenis van zijn jongere vriend Quack: „Het was een zeldzaam genot Huet te hooren spreken. In de concertzaal te Haarlem verdrong men zich om naar hem te luisteren. Hij bleek in zijn Hollandsche voordracht in het begin iets van de manier van Beets te willen navolgen. Ja, er liep zelfs — invloed van de jonge vrouw — soms een gevoelige toon door alles heen. Geestig en ondeugend was hij van natuur. Hij tintelde van vernuft. Er was zout en hartigheid in alles wat hij aanbood. Maar wat bovenal trof: alles was uit de bron zelf geschept. Al wist hij met smaak zijn vroegere onderzoekende gangen te verbergen, kenners proefden met lange teugen den oorspronkelijken drank, welks oorsprong, dicht begroeid met struiken en allerlei gewas, de Muzen zelven hem hadden gewezen. Van alle kanten kwam de toejuiching. Alberdingk Thijm leverde in het Zondagsblad, telkens na elke gehouden voordracht, een breeden weerslag op het gehoorde. Potgieter en zijn kring waren opgetogen. De Génestet's oogen glinsterden van verrukking en genot om den triomf van zijn vriend Huet" [60]).
Onverdeeld was echter die toejuiching niet. Alberdingk Thijm opperde bij zijn kritische bespreking in het *Zondagsblad* ernstige

bezwaren. Na de eerste lezing schreef hij o.a.: „In ieder geval moeten we ons beklagen, dat de spreker, waarschijnlijk verleid door zijne *realistische* sympathiën, ook bij het schetsen en schatten van létterkundige persoonlijkheden en létterkundige groepen, ongelijk meer werk van de uiterlijke en pittoreske hoedanigheden zijner beelden heeft gemaakt, dan dat hij ons het levensbeginsel van ieders kunst, het kenmerkende van ieders denkwijze en dichtstijl volkomen gedefinieerd en afgescheiden zoû hebben". En na de laatste lezing werd deze kritiek nog verscherpt, toen hij schreef: „Inderdaad — ik begin meer en meer bezwaar te krijgen tegen dat opdisschen van een stukjen Bilderdijk, twee, drie stukjens Van der Palm, een paar halve Nieuwlanden, en voords twee oude brokjens Wolff en Deken: zoo vele *disjecta membra poëtarum*, als door geen De Ruyters-pleister noch kalfsosmazome aan elkaar te hechten zijn".
Huet werd door deze kritiek tot tegenspraak geprikkeld. Hoewel hij zelf aan Potgieter geschreven had: „Eén ding weet ik: mijne eerste proeven zullen magertjes wezen", was hij zelf, na het sukses, over de volbrachte taak voldaan. Maar toen hij, voornemens zijn opvattingen krachtig tegenover de oudere litterator te verdedigen, daarvoor raad vroeg, kwam hij bij Potgieter aan het verkeerde adres. Het uitvoerige antwoord is karakteristiek voor de toekomstige verhouding; dat wettigt een brede aanhaling.
Potgieter schreef hem: „Of gij uw publiek, of gij uzelven verpligt zijt, de verslagen uwer lezingen van Alberdingk Thijm, al of niet te beantwoorden? Lieve Vriend! gij vraagt het aan iemand, die heel zijn leven van gevoelen is geweest, „that, if he had his say, another may have his". Ik heb het bewezen bij den aanval van Beets over „Stichtelijke Poëzy" enz., ik hoop er getrouw aan te blijven.
Ten anderen, is er tusschen U en Thijm een zoo groot verschil van standpunt in de beschouwing van Bilderdijk, dat ge beiden levenslang over den man zoudt kunnen schrijven, zonder elkander vele schreden dichter te komen. Voor Thijm is Bilderdijk de typegeleerde der 18de eeuw bij uitnemendheid, de waardeerder der midden-eeuwen, de man van het autocratisch beginsel, de catholijk in den dop misschien. Daarover zult gij het dus nooit eens worden.

Maar over den mensch, over den dichter dan? Bij Thijm zal de eerste uit piëteit vergoelijking voor vele gebreken vinden: wat ons beiden betreft, zou Töppfer ons „la bosse du respect" hebben toegekend? Mijn kale kruin geeft zich den eersten de beste bloot, de knobbel faalt; maar onder uw zwarte haren, schuilt hij er? Voel eens! En de dichter Bilderdijk? Gij weet, aan wiens zijde ik mij schare; maar oneindig beter middel dan lof met blaam te weerleggen, zijn proeven als gij indertijd in den „Spectator" gaaft.
Thijm als Letterkundig Geschiedschrijver te geven, zou het billijk zijn? Wie Thijm wil schetsen, geve geheel die belangrijke persoonlijkheid, geleerde, schrijver, dichter tevens, representant van het beste wat het catholicismus in ons land, in onzen tijd oplevert. Hij waardeere heel zijne studie ondanks al hare eenzijdigheid zoo krachtig. Zijt gij er onbevangen genoeg toe?
Ik geloof neen. U ergeren vele gezegden, vele aanmerkingen, die ge zegevierend zoudt kunnen weerleggen; maar eer gij er op uwe beurt boos over wordt, herinner u, hoe vele malen uwe malice *hem* moet hebben gegriefd.

Tout cela n'est dû qu'à vous, Monsieur!" [61])

Potgieter gaf Huet dus een wijze les: de ware liberaliteit eist eerbied voor de overtuiging van de tegenstander. Huet zou welkom zijn in De Gids: „Maar mag ik er bijvoegen, dat ik ook geen zwarigheid zou hebben gezien, Alberdingk Thijm er met zijne verslagen toe te laten?"
Dezelfde brief bevatte nog een wenk tegen zelfoverschatting: Potgieter zond zijn jonge vriend een hem nog onbekend werk van zijn lievelingsschrijver Sainte-Beuve: *Chateaubriand et son groupe littéraire sous l'Empire*, een Luikse cursus waarin eveneens samenvattend een letterkundig tijdperk geschilderd werd. Huet zou zich kunnen vermeiën „in dien schat van opmerkingen, in die vele kleine trekken, in dat spel van licht en schaaûw, nergens schril, zelden zelfs scherp getoetst, en die toch ten slotte een zoo volkomen beeld geven", maar tevens tot het besef komen dat zijn eigen werk nog onrijp was. Met zelfkennis heeft hij dat ook begrepen: de lezingen werden terzijde gelegd voor een latere uitwerking, die

grotendeels achterwege gebleven is. Eerst uit de nalatenschap is een zestal gedrukt[63]).

Dat Potgieter Huet's lezingen intussen zeer op prijs gesteld heeft en reeds toen grote verwachtingen van hem koesterde, is duidelijk. Vooral het slot zal hij met grote ingenomenheid aangehoord hebben. Dat klonk als een program, dat ook het zijne was: deels waarschijnlijk een echo van zijn eigen stem. Onze tijd — zei de spreker — is beter dan „de booze tijd waarover wij spraken". „Doch vergeten wij niet, dat er nog oneindig veel gedaan moet worden, om ons wederom te doen zijn een edel volk. Nog op ver na hebben wij de dwalingen van het voorgeslacht niet geboet. In plaats van genezen zijn wij in menig opzigt slechts weder ingestort. Op het goede dat in hen was hebben wij *niet* in alles voortgebouwd. Reactie is geen herstel. Apathische orde geen minder euvel dan wanorde. Lustelooze vrijheid een nieuwe vorm van slavernij. Laat ons dan arbeiden en waken, opdat wij de vrijheid behouden en de kracht herwinnen". Zijn volle kracht zou Huet vooreerst nog niet aan de letterkunde kunnen wijden. Al begon hij steeds duidelijker te gevoelen dat zijn scheve positie als modern theoloog in een overwegend behoudende kerk onhoudbaar zou worden, in het jaar 1861 beschouwde hij zijn ambtelijk werk nog niet als bijzaak. Om te tonen dat dit zijn volle belangstelling behield, gaf hij in dit jaar zijn bundel *Kanselredenen* uit. Hij had ook het beeld voor ogen van zijn vriend De Genestet, dichter maar tegelijk een trouwe en vrome prediker, die de 2de Juli 1861, door velen diepbetreurd, ten grave gedragen werd. Bij de gevoelvolle herdenking schreef Huet o.a.: „De sterken en wereldwijzen zagen in dezen weerlooze, jonger en wijzer dan zij, een beschamend en opwekkend voorbeeld".

Toch is deze prediking meer afbrekend dan opbouwend, een voortdurende worsteling van twijfel en geloof, uiting van een sombere levensbeschouwing, die weinig in overeenstemming was met de zelfvoldaanheid van een „verlicht" modernisme. „Een menschenhater te zijn is niet moeijelijk en een gevaarlijker strik voor onze ijdelheid dan wij somtijds meenen. Doch volkomen vrede te hebben met de wereld gelijk zij is, daartoe is aan den anderen kant alleen

het onverstand of de ongevoeligheid bij magte", zegt hij in een preek over Het Geloof (blz. 152).
Terecht merkt Quack op, dat deze kanselredenen „een diepen blik geven op het gemoed van Huet zelven". Dat vele gemeenteleden er aanstoot aan namen is niet te verwonderen. Evenmin dat ze wegens taal en stijl bewonderd werden door vakgenoten. Tijdens Van Hamel's studietijd werden ze te Groningen onder theologen bestudeerd als modellen van kanselwelsprekendheid. Groeiende afkeer van het kerkelijk leven en van de theologie blijkt nergens duidelijker dan op de volgende, door Quack aangehaalde plaats:
„Van alle wetenschappen is er geene die opgeblazener maakt dan de godsdienstige, geene ook die zoozeer ontsiert. Want zij gaat bij uitnemendheid gepaard met zekere jammerlijke inbeelding. Groote geleerden zijn trotsch op hunne geleerdheid, groote kunstenaars op hun genie; en dit is ver van geniaal. Doch ten minste beweren zij daarmede niet, braver menschen te zijn dan anderen. Zij daarentegen die mank gaan aan de opgeblazenheid, die door Paulus zoozeer veroordeeld werd, zijn ook tevens overtuigd van hunne eigen zedelijke voortreffelijkheid. Vrijzinnig of rechtzinnig, roomsch of protestant, zij staan dáárom in eigen oogen hooger dan anderen, en meenen dáárom recht te hebben de anderen te verachten, omdat zij zich beter ingelicht wanen omtrent de dingen der onzienlijke wereld. En deze razernij is niet bij hen het gevolg van overgroote geleerdheid, maar van botheid en bekrompenheid".
Het is duidelijk dat zulke „kanselredenen" op de kansel niet meer thuis behoorden.

AF SCHEID VAN DE KERK. LETTERKUNDIG CRITICUS

III

IN Januari 1862 werd het besluit genomen dat zijn vrienden sinds lang hadden verwacht; hij legde zijn ambt bij de Waalse gemeente te Haarlem neer. „Wel had men uit het Leidsche hoofdkwartier en ook uit andere bevriende posten beproefd de gemoedsbezwaren van den uitnemenden krijgsmakker op te heffen. Maar, ofschoon overwegingen van stoffelijken aard er niet weinig toe moesten bijdragen om hem lang te doen aarzelen en de kansen der nieuwe toekomst nauwkeurig te doen wegen, — Huet begreep spoedig dat hij een besluit stond te nemen dat hem, hoe het ook verder in de wereld loopen mocht, en al kostte het hem nu ook heete tranen, nooit zou berouwen. Misschien zou hij elders, te Leiden, te Rotterdam, nog eens beproefd hebben, door het wijzigen van enkele vormen, de banden die hem het meest knelden wat losser te maken. Maar in de kleine aristocratische gemeente van Haarlem. wier leden, hoezeer ook de talenten en den omgang van hunnen „pasteur" waardeerend, zich pijnlijk voelden aangedaan door ketterijen waarop de prediking van Huet's waardigen en gemoedelijken voorganger hen allerminst had voorbereid, — was heengaan de eenig mogelijke oplossing" [54]).

Twee omstandigheden verzachtten de moeielijkheid van het genomen besluit: het plan, voortgekomen uit de kring van zijn trouwe Haarlemse aanhangers, om buiten kerkelijk verband, op Zondagmorgens de prediking voort te zetten door Toespraken in de Concertzaal, en het aanbod van de heren Enschedé, leden en

opzieners van zijn vroegere gemeente, om deel uit te maken van de redaktie van hun dagblad, de *Opregte Haarlemsche Courant*, waardoor hij financieel onbezorgd zou kunnen voortleven. Ten onrechte heeft Meerkerk beweerd, dat Huet zo lang dominee gebleven is, „omdat hij geen oude schoenen wilde wegwerpen voor hij nieuwe had", dat hij aan de „misère van de Haarlemsche Zijlstraat" wilde ontkomen. Tegen deze verdachtmaking heeft Gedeon Huet met klem geprotesteerd:[65]) „Wat ik veel later heb hooren vertellen van die Zijlstraatjaren heeft op mij steeds den indruk gemaakt van opgewektheid en levenslust, niet van „misère". Hij geeft daarbij de autentieke lezing van zijn vaders ontslagneming, ontleend aan een artikel *Herinneringen*, in de *Java Bode* van Januari 1870. Toen gebleken was — schrijft Huet — „dat een groot gedeelte mijner kleine gemeente van mij vervreemd was, ondersteunde ik met ter zijde stelling van alle eigenliefde het plan om op gezette tijden predikanten van een andere rigting in mijn plaats te laten optreden. Daarna deed ik zelf het voorstel, de Zondagsche godsdienstoefeningen beurtelings in het Fransch en in het Hollandsch te houden, omdat ik wist dat het Fransch voor velen een hinderpaal was om zich bij mijne gemeente aan te sluiten. Dat voorstel werd, als onvereenigbaar met de belangen der Waalsche kerken in het algemeen, verworpen. Toen heb ik, met zelfbewuste liberaliteit, mijn ontslag gevraagd, — niet met het plan om een vrije gemeente op te rigten, niet in de wetenschap of in het voorgevoel, dat mij een andere betrekking zou worden aangeboden, maar zonder iemands voorkennis, en met de gewisheid voor oogen, dat ik, hoewel destijds niet meer alleen voor mij zelven te zorgen hebbende, den volgenden dag van alle middelen van bestaan verstoken zou zijn. Velen keurden dien stap goed; doch door anderen werd ik luide misprezen. Zij vonden het in de hoogste mate onbetamelijk, zeiden zij, dat ik de mijnen en mijzelven moedwillig aan gebrek blootstelde. „Moet hij dan nu gaan bedelen?" vroeg een voormalig leermeester. Wat mij betreft, ik was overtuigd, dat het, na zulk een daad, mij niet aan het noodige ontbreken zou; en dat vertrouwen werd niet beschaamd".

De genomen beslissing gaf in elk geval een gevoel van bevrijding. Weliswaar was zijn taak aan de *Opregte Haarlemsche Courant* niet geschikt om voldoening te geven. Nadrukkelijk was de opdracht, dat hij een neutraal, onpersoonlijk overzicht van het buitenlandse nieuws zou samenstellen. Dat beschouwde hij slechts als broodwinning. Maar de vriendschap van Potgieter, de aanhankelijkheid van een trouwe kring van toehoorders bij zijn belangeloos georganiseerde Toespraken in de Concertzaal[66]) en vooral het vooruitzicht van geregelde letterkundige medewerking en zelfs leiding in De Gids, vergoedden veel.

Omtrent de „vrije samenkomsten" op Zondagmorgen bezitten wij een getuigenis van A. G. van Hamel:[67]) „Nog levendig is mij de diep-ernstige indruk bijgebleven dien ik van Huet's optreden in de nette concertzaal ontving. Er was in zijn voordracht iets eentonigs, iets galmends, dat bevreemden kon in den mond van een spreker uit de fransche school, doch dat het welluidende nederlandsch slechts te voller en te plechtiger deed klinken. Zijn stijl was te fijn afgewerkt, te vloeiend om oratorisch te kunnen heeten; Huet toonde zich hier bovenal schrijver. Hij improviseerde niet gaarne. Zijne uitstekende memorie deed hem zonder veel inspanning de rede teruggeven die hij den vorigen dag, buitengewoon vlug, in een net handschrift vol afkortingen, in zuivere taal op het papier had geworpen. Maar welk een schat van verrassende denkbeelden! Zijne schildering van de oud-christelijke wereld was even realistisch als zijne teekening van toestanden uit het dagelijksch leven. Wanneer een ander de gedachte van een bijbeltekst voldoende uitgeput waande, kwam Huet op eens voor den dag met nieuwe gezichtspunten, die als eene ontdekking den aandachtigen toehoorder verbaasden".

Na Huet's dood heeft ook een van zijn vroegere leerlingen herinneringen opgehaald aan de toespraken in de ouderwets-saaie en smakeloze zaal, waar kort te voren ook de letterkundige lezingen gehouden waren: „Door een der kleine deuren op 't orkest kwam hij binnen; en terwijl hij de voor hem bestemde plaats innam, mocht in menigeen het denkbeeld rijzen hoe toch niet altijd het kleed

den man maakt, noch de toga, welke hier ontbrak, het decorum. Hoe schalksch, hoe jolig, hoe bewegelijk van geest, als Huet ernstig zijn wou, verstond hij in hooge mate wat misschien een Duitscher „die Aesthetik des Ernstes" noemen zou, en wat ons toen, zonder dat wij er een naam aan geven, eerbied afdwong en in de door hem gewenschte stemming bracht.
Het eerst wat wij te hooren kregen was een gedeelte van een bijbelhoofdstuk, met smaak gekozen, met smaak voorgedragen, soms met smaak gewijzigd of geheel nieuw vertaald op eene wijze, die door deskundigen geroemd werd.
Kalm stond hij tegenover ons, met het breede voorhoofd, de romeinsche lijnen van 't gelaat, de diepliggende oogen, de uitdrukking van milde kracht, die op een paar zijner beste fotografiën uit dien tijd zijn weergegeven. Tegen de natuurlijke waardigheid van zijne houding zou geen mensch het gewaagd hebben zich te verzetten. Met een welluidende, maar eenigzins gedempte stem, sprak hij een kort gebed. Dan, nadat er gezongen was onder begeleiding van een goed bespeeld kamerorgel, werd de Bijbel rustig weggelegd, en begon luider, maar zonder zweem van „preektoon", de eigenlijke toespraak" [68]).
Merkwaardiger is, wat door deze zelfde schrijver opgemerkt wordt omtrent de aard van deze toespraken: ze waren „aanvankelijk kerkscher en bijbelscher van toon dan menig onzer had gewenscht of verwacht, meer en meer weken ze van dat standpunt af en werden hoe langer hoe . . . wereldscher. Een der gegevens namelijk van de telkens wederkeerende, met groot talent gevarieerde worstelingen bestond daarin: dat een ongodsdienstige zijn kracht meet met die van een vrome, dat deze beurtelings hun zaak verdedigen, of met elkander vergeleken worden. Zooals uit de slotaccoorden blijkt, was het natuurlijk dat steeds de vrome het laatste woord kreeg, of het langste eind trok of in het gelijk werd gesteld. Doch slechts zeer enkelen kon het ontgaan dat de „wereldling" hoe langer hoe minder verschrikkelijk, hoe langer hoe minder zondig, hoe langer hoe minder onmogelijk werd". — „Kortom, de wereldling wordt meer en meer een mensch naar wien het de moeite waard is te

luisteren; dien wij niet kunnen verketteren, maar integendeel achten en liefkrijgen; een goed vriend van den spreker zelf, al is deze 't niet in allen deele met hem eens" [69]). Er is dus in die reeks „opklimming of afzakking, al naar men wil" [70]).
De toespraken werden soms in ruimer kring bekend door afzonderlijke uitgaven. In 1862 werd *Onze Bede* gedrukt, die zelfs een „Open Brief" als tegengeschrift uitlokte [71]); in 1863, toen hij na zijn operatie uit Tübingen terug gekeerd was, publiceerde hij een toespraak *Vertrouwen* [72]); in 1864 werd een twaalftal gebundeld uitgegeven [73]).
Hoewel de periode 1862—64 in Huet's leven voornamelijk gekenmerkt wordt door zijn snelle ontwikkeling als letterkundig criticus, blijft hij tevens strijdlustig kampioen voor het modernisme, of liever: geharnast bestrijder van de orthodoxie of van „halfheid". In 1862 trad hij in het krijt tegen Mevr. Bosboom-Toussaint, die in het jaarboekje *Magdalena* in een bijschrift *De terugkeer van Golgotha* een aanval gedaan had op de moderne richting. De loochening van Christus' opstanding — had zij geschreven — „komt ons zoo onbegrijpelijk voor, en zoo kennelijk in strijd met dat *bon sens*, 't welk de woordvoerders van deze rigting altijd voorop zetten, dat wij tot de vraag komen, of dit alles wel volle ernst is, of het niet eene mystificatie is om de Christenheid *en émoi* te brengen en naar eene manier, ten onzen tijde nog al in gebruik, *effect te maken* door stoute aanvallen en ruw afbreken zonder opbouwen". — „Wij voelen ons gedrongen om daartegen te protesteren uit kracht van ons oud Protestantsch regt: om met den Bijbel in de hand te getuigen tegen hen, die ons den Bijbel tot een leugenboek willen maken" [74]).
In een uitvoerige brochure, *Aan Mevr. Bosboom-Toussaint* [75]) dient Huet haar een hardhandige afstraffing toe. Hij noemt haar uitval een „onchristelijke daad" (blz. 11) en ontzegt haar op hoge toon het recht om mee te spreken: „De driestheid waarmede gij het woord voert is een sprekend bewijs dat uwe godsdienstige vorming, voorzoover het verstandelijke betreft, tot hiertoe gebleven is beneden den gewenschten graad" (blz. 20). „Van een zoodanige

verblinding toch bij zoo zeldzame schranderheid, van eene schuchterheid die zich onder den vorm eener zoo ongewone mate van zelfvertrouwen openbaart, van eene zoo ondernemende stoutmoedigheid gepaard met zoo geringe zaakkennis, maak ik mij bij eene vrouw van uw gehalte geen denkbeeld" (blz. 36).
Het is niet te verwonderen dat de gevoelige schrijfster door deze onhoffelijke uitval, ondanks de strijkages voor haar talent, pijnlijk getroffen was. Om zich te rechtvaardigen liet ze haar opstel, eveneens in brochurevorm, herdrukken, voorafgegaan door „Een woord aan den heer Busken Huet" [76]).
Een eigenlijke weerlegging wil zij niet geven; alleen een verzekering: „Hetgeen Gij misstap noemt, en als misdrijf meent te mogen regten, was voor mij, naar mijn innigst waarheidsgevoel, het volbrengen van een duren pligt, uit aandrang der conscientie" (blz. 6).
Misschien heeft Huet wel even spijt gevoeld, toen hij las: „Gij moet het weten bij ervaring, er ligt in zulke pijnlijke scherts, dikwerf evenveel smart voor ons zelven als bitterheid tegenover anderen" (blz. 8). Enige schaamte zou men opmaken uit de woorden waarmee hij deze brochure bij de toezending aan Potgieter begeleidde: „Zult gij mijne repliek veroordeelen?" — „Wanneer vrouwen als Mevr. Bosboom *harerzijds* den kijftoon aanslaan, is het dan geen pligt daartegen met waardigheid te protesteeren? Zoo meende ik; en *dit* althans getuigt mijn geweten dat ik met *weerzin* schrijvend ben geweest tegen iemand die ik in alle andere opzigten hoogacht en bewonder" [77]).
Wie zich het meest aan de „kijftoon" bezondigd had, is duidelijk. De sympathiekste houding is die van de gekrenkte schrijfster, die haar antwoord aldus eindigt: „Het is toch de innigste behoefte mijner ziel, om alle bitterheid weg te doen, en zooveel in mij is, vrede te houden met alle menschen. Zoo dan biede ik U den vrede, en hierop wees gegroet" (blz. 14). Inderdaad is in de toekomst de eerbied en de vriendschap ongestoord gebleven.
In ditzelfde jaar kritiseerde hij, in een artikel *Gelooven en weten* [78]) een toespraak van de Leidse hoogleraar L. W. E. Rauwenhoff. Met alle waardering voor deze, eveneens moderne, theoloog, be-

streed hij met klem de stelling: Er moet voor de mensen waarheid te vinden zijn, mits ernstig gezocht. Daardoor wordt het geloof in bescherming genomen met „vernedering van de wetenschap", met belemmering van het vrije onderzoek. Dan wordt aangenomen dat „er resultaten van de wetenschap zijn waartoe de jongelieden niet geraken mogen".

Veel scherper was de aanval op de Utrechtse hoogleraar J. J. van Oosterzee, die in 1863 als onderwerp van zijn inaugurele rede het hedendaagse scepticisme gekozen had [79]). Uit de geprikkelde toon bemerkt men dat Huet hierin een veroordeling zag van zijn eigen toenemende twijfelzucht. Hij begint al te spotten met het namaak-Latijn van deze geleerde, wiens systeem „diepzinnigheid en vastheid" mist, en die zijn openbaringsgeloof grondt op een hypothese. „Poogt de regtzinnigheid den tempel van hare waarheid op eene hypothese te bouwen, zoo pleegt zij zelfmoord; en de Utrechtsche hoogleeraar, die deze methode aanbeveelt, toont daarmede dat het scepticisme ook nog andere zonen telt als die goed Zeeuwsch genoeg zijn om voor den naam huns vaders openlijk uit te komen" [80]). Zijn geloof aan wonderen berust ten slotte op een cirkelredenering. Om echter het vonnis te verzachten eindigt Huet met de verzekering dat hij in het Protestantisme de kerkelijke partij waartoe ook Prof. Van Oosterzee behoort, recht van bestaan toekent, maar hij voegt er weer ondeugend aan toe: „Het is hare schuld niet dat zij door hem gekompromitteerd wordt!"

De felste en meest persoonlijke aanval had de Haagse predikant J. H. Gunning te doorstaan, die een *Een brief aan de voorstanders der Moderne Theologie in de Gemeente* gepubliceerd had, waarin o.a. aan het adres van de moderne predikanten gezegd werd: „Ik vrees dat het zedelijk gehalte van onderscheidenen hunner (voor zoover uit hunne geschriften te oordeelen is) daalt". Daarop antwoordt Huet [81]): „De door u waargenomen daling kan een feit, doch evenzeer kan zij het natuurlijk gevolg zijn van de omstandigheid dat gijzelf op dit oogenblik minder hoog staat dan voorheen". Hij beschuldigt hem namelijk van „toenemende gedweeheid en zwakheid", onder invloed van zijn Haagse omgeving (blz. 10—11); hij

noemt Gunning een farizeeër, op grond van zijn uitlating: „God geve dat hunne zondige, lichtzinnige beschouwingen niet uit hunne harten voortkomen mogen". — „De natuurlijke eigengeregtigheid van uwen stand gluurt bij u door de gaten van een opgescheurd boetekleed heen" (blz. 14). Daarin ziet hij „de noodlottige invloed des christendoms op sommige karakters" (blz. 14). In het tweede gedeelte van deze brochure, gedateerd 15 April 1864, erkent hij trouwens ronduit, niet alleen met de kerk, maar ook met het modernisme gebroken te hebben: De modernen „zijn geene christenen; zij zijn dit althans niet in den algemeen gangbaren en door de geschiedenis geijkten zin waarin hunne kerk eene christelijke instelling is". — „Het christendom te willen moderniseren is te vergen dat het zichzelf vernietigen zal" (blz. 17).

Toen deze brochure reeds gedrukt was, aarzelde Huet, mede op aandrang van zijn uitgever Kruseman, en had eigenlijk al besloten die niet uit te geven, gelijk hij aan Potgieter bij de toezending van de proeven schreef [82]), maar het bleek dat Potgieter zijn bedenkingen niet deelde: „Voor de uitkleeding van Gunning heb ik niets dan lof, houd mij het Geelsche woord ten goede, waar zooveel Geelsch talent schittert". — „Gunning heeft de straf ten volle verdiend" [83]). Na deze lof besloot Huet tot de uitgave: „enkel en alleen omdat ik tot mijne groote zelfvoldoening uit uw schrijven bespeurd had dat gij het boekje *gewigtig* vondt" [84]).

Het is niet te verwonderen dat Huet, niet lang daarna, ook zijn pastorale taak als geëindigd beschouwt en in de Concertzaal zijn *Afscheidsrede* uitspreekt [85]). De toespraken waren steeds schaarser geworden, totdat — gelijk hij aan zijn trouwe hoorders zeide — „de tijd van komen plaats gemaakt had voor dien van gaan", want „hij handelt verkeerd die zich niet onverdeeld wijdt aan datgene wat hij in een gegeven oogenblik als zijne voornaamste bezigheid beschouwt". Als tekst had hij gekozen: Leer ons alzoo onze dagen tellen, dat wij een wijs hart bekomen (Psalm 90). De strekking is aldus samen te vatten: Aangezien de mens staat in een „kruisvuur van tegenstrijdige belangen", „kwelle men zich niet met onoplosbare raadsels, en make zich het korte leven ten nutte".

Van wat er in Huet's gemoed omgegaan was in de laatste maanden, van de toenemende worsteling met zijn twijfelzucht, vindt men in deze Afscheidsrede geen weerspiegeling. Maar als zijn hoorders de brochure tegen Gunning gelezen hadden, zou er geen twijfel bestaan aan de diepere zin van dit afscheid, namelijk dat het een afscheid was van de theologie.

Te voren had hij daarover zijn vriend Potgieter geraadpleegd. Deze antwoordde in een brief van 15 April[86]): „Wie U lief heeft als ik, hij ontveinst zich de velerlei onaangenaamheden niet, die de voorgenomen stap voor U na zich zal slepen. Nauwelijks een weinig tot rust gekomen, lokt Gij op nieuw allerlei scheef oordeel uit! Maar het U daarom af te raden, als Uw *geweten* er zich toe verplicht gevoelt, mag ik het? Zoudt Gij dien raad volgen, als ik hem gaf?

Toets Uzelven, ziedaar mijn antwoord, en dan *advienne que pourra*! Dat het daartoe komen zou, voorzag ik onder de lezing Uwer Toespraken — eene passage in de *Nagedachtenis van Jezus* liet geen twijfel meer over.

Uwe bedenkingen over de geschiktheid van het oogenblik schijnen mij van ondergeschikten aard. Het schort misschien daaraan dat ik Uwe vriendschap voor Pierson te veel uit het oog verlies, dat zijne halfheid mij zoo zeer *zuwieder* is, dat ik juist om haar naar eene krachtige verklaring verlang".

En als de brochure-Gunning — want dat was het eigenlijke „afscheid" — gepubliceerd zal worden, betuigt Potgieter nogmaals zijn leedwezen „dat Ge, pas storm en schipbreuk ontkomen, opnieuw Uwe rust op het spel gingt zetten". Maar dan vervolgt hij: „Welnu, vaar dan, maar vaar niet op dat troebele meertjen van de kerk, vaar op het ook niet overheldere, maar toch frisschere onzer litteratuur, waarover ten minste de wind gaat en de zon schijnt!" Plaag de predikanten, maar meng u niet meer in hun polemiek, „of ik zeg dat de Dominé nog in U steekt!"

Toen Potgieter dit schreef, was Huet op dit vaarwater sinds lang van wal gestoken, met bevredigend uitzicht. Innerlijk bevredigd was hij niet en evenmin vond hij voldoening in zijn maatschappelijke

werkkring. Voordat wij zijn ontwikkeling op letterkundig-kritisch gebied nagaan, dienen deze crisis-jaren tussen 1862 en 1864 nader beschouwd te worden.
Het besluit om zijn kerkelijk ambt vaarwel te zeggen, hoewel nooit berouwd, was pijnlijk geweest. Hij voelde zich — zoals hij in de brochure-Gunning schrijft — „voor geheel zijn volgend leven, kerkelijk gestempeld en daardoor minder bruikbaar dan een gepasporteerd onderofficier, naar de buitensingels der zamenleving gebannen". Om „het genot der onafhankelijkheid in zijne volheid te smaken" moest hij, ook al was dat „voor zijne nederigheid eene zware proef, eerst de bittere kruiden der dienstbaarheid eten" [87]).
Herhaaldelijk heeft hij pogingen gedaan om aan het minderwaardige redaktiewerk in dienst van de *Opregte Haarlemsche Courant* te ontkomen. Toen hij nog predikant was, en Potgieter gezinspeeld had op de mogelijkheid dat hij in Amsterdam een betrekking bij het onderwijs zou kunnen krijgen, schreef Huet de 24ste Februari 1861: „Ik kom er rond voor uit dat een kring als ik te Amsterdam zou vinden, eene betrekking als die van docent voor de vaderlandsche letterkunde en geschiedenis, mij zeer vriendelijk toelacht". Hij informeert bij zijn vriend of deze bij de „gestelde magten", de curatoren (van het Athenaeum of het Gymnasium?) iets zou kunnen bereiken. Twee jaren later, schijnen er plannen bestaan te hebben om hem de leiding van een groot Amsterdams blad op te dragen, maar na onderhandelingen met Dr Sarphati trok Huet zich onvoorwaardelijk terug [89]).
In 1864 denkt hij er over, zich candidaat te stellen voor een hoogleraarschap te Groningen, als Jonckbloet heen zou gaan: „Ik dweep wel niet met de inrigting van ons Hooger onderwijs, doch als broodwinning zou een professoraat als het Groningsche, niet het minst met het oog op de jaarlijksche vakantie, mij nogtans begeerlijk voorkomen" [90]).
In allerlei werk uit deze jaren is de innerlijke tweestrijd merkbaar. Als hij in 1862 een artikel schrijft over *Hebreeuwsche twijfelzucht* [91]), dan voelt men dat het scepticisme van de Prediker, evenals het moderne van De Musset en Heine, met zijn eigen twijfel verwant is:

„Veel dat in den Prediker ons aantrekt, doet ons onze eigen gemoedservaringen terugvinden in de zijne". — „Gelijk Heine en Musset, zoo is ook in zekeren zin de Prediker eene gevaarlijke lektuur" (blz. 15—16). Wij denken daarbij ook aan zijn polemiek met Van Oosterzee, in 1863, die het scepticisme gebrandmerkt had. Pessimistische uitlatingen in zijn brieven zijn niet zeldzaam. In een troostbrief aan Potgieter, bij het heengaan van zijn tante Van Ulsen, schrijft hij: „Daar is en blijft iets weemoedigs in de gedachte dat de slotsom van ons menschelijk leven, voor zoo ver de aarde betreft, altoos nederkomt op het omhelzen van een nevel. Het is alsof in deze wereld alle straten doodloopen" [92]). En de volgende maand, als hij zich beklaagt dat zijn zoontje Gedeon kreupel zal blijven: „Vrede hebben met de wanklanken van het leven, dit kan ik niet en, wat erger is, ik gevoel geene roeping om er mij in te oefenen" [93]). Toch zou men zich een verkeerde voorstelling maken, als men meende dat Huet's gemoedsstemming in deze jaren doorlopend somber was. Hij heeft ook de vreugde leren kennen: in zijn gezin, in zijn vriendschap, in zijn studie.

Huiselijk geluk schonk hem de trouwe zorg van zijn vrouw, die in zijn werk meeleefde, en zijn voorspoedig opgroeiend zoontje Gedeon. Echte vriendschap leerde hij steeds meer waarderen door de omgang met Potgieter, die na de dood van tante Van Ulsen, in 1863, samenwoonde met zijn zuster. Gastvrij werden de Huet's in Potgieter's huis ontvangen en onthaald: dat werd gewaardeerd als een „overheerlijke ontspanning" [94]). In Haarlem was Potgieter een geliefde gast: in de briefwisseling is telkens sprake van wandelingen in de omgeving. Wat deze intieme omgang voor de jongere vriend betekend heeft is ons reeds gebleken uit zijn dankbare getuigenis. Men heeft meermalen ondersteld dat die invloed op Huet verkeerd gewerkt heeft: Potgieter „heeft alles gekweekt wat besnoeid, en alles besnoeid wat gekweekt moet worden", heeft Naber beweerd [95]). Uit de briefwisseling blijkt evenwel dat Huet Potgieter's zachter oordeel waardeert en zelfs enigszins benijdt, dat hij hem herhaaldelijk verzoekt, op overdreven scherpte of bitterheid in zijn geschriften opmerkzaam te maken of die in zijn proeven te schrappen.

Als hij Potgieter's beoordeling van D^s De Veer gelezen heeft, schrijft hij: „Gij hebt hem zeer humaan behandeld; humaner dan ik". Voordat hij in 1864 zijn *Verspreide polemische fragmenten* laat afdrukken, zendt hij de proeven aan Potgieter met de woorden: „Dat ik van mijn leven een aantal satiren geschreven heb, dit kan al het water der zee niet afwasschen. Doch ik mag en wil in deze bloemlezing (distellezing ware misschien een juister woord) geene noodelooze vinnigheden laten staan. Hetgeen ik van u verzoek is dan ook niet zoozeer eene wederdienst als eene christen-dienst" [97]). Ook de proeven van de brochure-Gunning werden met dezelfde bedoeling vooraf aan Potgieter ter lezing gezonden [98]). Het duidelijkst is een uitlating in een brief van Juli 1864: „Ik maak er mijzelven somtijds een verwijt van dat er in mijne maandelijksche kronijk zoo weinig hart, zoo weinig gemoed, en ook zoo bitter weinig zin voor het verhevene steekt; of liever, zoo bitter weinig voedsel voor het verhevenheidsgevoel van anderen" [99]). Hij begint het personele te beschouwen als „de Achilleshiel van zijn genre". Dat hij Potgieter's humaniteit bewondert en voorbeeldig acht, was al te voren gebleken, toen hij schreef: „Hoe komen de menschen er toch aan dat gij een onwelwillend beoordeelaar zijt, en is uwe kritiek niet de humaniteit in persoon? U lezende dacht ik tevens aan mijzelven, en het trof mij dat mijne eigen manier, in onderscheiding van de uwe, zoo in het geheel niet 17de-eeuwsch-nederlandsch is. Gij zijt veel guller, veel hartelijker dan ik. Mij komt — ik wil het wel weten — de lof der gladheid toe; doch moet ik dezen roem niet deelen met eene glibberige vischsoort?" [100])

De bewondering van Potgieter's talent was bij hem gestegen, toen hij voor een beraamde uitgave het proza uit de eerste Gids-jaren — hem tot nu toe weinig bekend — bestudeerde. Hij verbaasde zich dat dit voortreffelijk werk zo weinig waardering gevonden had: „Het publiek moet van u leeren; moet van u genieten; moet zijn voordeel met u doen" [101]). Het stemt hem tot bescheidenheid: zijn stukje over Staring, in De Gids, acht hij „niet meer dan middelmatig", schrijft hij aan Potgieter, „omdat uwe eigen aankondiging

van voor 25 jaren mij onder het schrijven voortdurend in den weg heeft gestaan"[102]).

Dit oprecht gevoel van minderheid verhindert niet dat Huet in deze jaren voldoening vond in zijn studie, vooral toen de toegang tot *De Gids* hem geopend werd en nieuwe vooruitzichten bood. Zijn medewerking aan dat tijdschrift was in 1860 en 1861 nog van theologische aard: een verdediging van de moderne opvatting in een merkwaardige dialoog met een orthodoxe tegenstander (*Toegepaste logika*), een breed opgezet artikel over *Eene kerkelijke beweging in Duitsch-Zwitserland*, voornamelijk naar aanleiding van de geschriften van Heinrich Lang[103]) en Prof. Biedermann, om op het geestverwante streven van deze vrijzinnige Zwitsers te wijzen, en een bespreking van het auteurschap der Imitatio Christi (*De Thomas-kwestie*). Maar dat verandert in 1862[104]). Dan komt hij voor den dag met een studie over Hooft, getiteld *Drostelijke tederheid*, een debuut dat vooral Potgieter genoegen gedaan zal hebben. In December van dit jaar publiceert hij zijn eerste letterkundige kroniek, over Boxman[105]).

De band met *De Gids* werd verstevigd door de uitnodiging om bij het begin van de jaargang 1863 toe te treden tot de redaktie, tegelijk met zijn oude vriend Quack en met de liberale politicus Prof. Buys. Dit betekende een verjonging van het oude tijdschrift in Potgieter's geest, waarbij aan Huet de letterkundige kritiek opgedragen werd, met een maandelijkse rubriek: *Kroniek en kritiek*. Dat dit aanbod met graagte aangenomen werd, is begrijpelijk: van nu af kon hij beschikken over een eigen orgaan, in vriendschappelijk overleg en onder de bescherming van Potgieter. Zijn bevoorrechte positie in de redaktie en de moeielijkheden die daaruit zouden voortvloeien, worden ons het duidelijkst geschilderd door zijn mederedakteur Quack:

„Niettegenstaande ieder der redacteuren lof en hulde bracht aan Huet's talent, was er al dadelijk iets gedwongens in de verhouding der redactie gekomen. De Gids-redactie was tot nu toe, onder Potgieters leiding, als zij te-zamen kwam, haast uitbundig vroolijk, gemeenschappelijk en vriendschappelijk te-werk gegaan. Er was een

zeer ongedwongen omgang onder de redacteuren. Potgieters ideaal waren de schuttersmaaltijden der zeventiende eeuw, waar, onder het genot van een flinke teug wijn, liefst uit een kunstig gevormden roemer, de zaken van staat en maatschappij, van poëzie en kunst, werden besproken. De toon was eigenaardig rumoerig — en Huet trof dien toon niet. Trouwens vroolijk kon hij moeilijk wezen in die dagen, toen hij met zich zelven oneens was, of hij met zijn gansche levensbeschouwing moest breken.
Wie echter in die dagen zich niet altijd homogeen met Huet gevoelde, Potgieter wèl. Potgieter nam den nieuwen werkzamen jongen redacteur geheel en al op in een soort van exclusieve, de anderen uitsluitende vriendschap. Potgieter juichte, nu hij Huet in de Gids aan het werk zag".
„Het was vrij duidelijk in 1864, dat het gemeenschappelijk werken der redactie geëindigd was. Potgieter deed voortaan alles alleen af met Huet. Op de vergaderingen werden de nieuw uitgekomen boeken even besproken, doch het leeuwendeel was reeds ter behandeling aan Huet gegeven. Daarbij had Huet in zijn kritiek der literaire werken een richting ingeslagen, waarmede vele der redacteurs geen vrede hadden" ... „Sommige redacteuren, toch reeds ontstemd, dat Huet de geheele leiding uit handen van Potgieter kreeg, opperden bezwaren tegen het brengen van den persoon in het literaire debat. Huet deed alsof hij het niet bemerkte, ontleedde in zijn kroniek en kritiek zelfs de auteurs der werken, die zoo even in 1862 breedvoerig door de andere redacteurs waren behandeld en schreed voort. Enkele leden der redactie bleven weg. Vergaderingen werden niet trouw meer gehouden. Nu kwam daarbij het feit, dat Huet op verzoek van Potgieter alle door de redactie goedgekeurde en in de Gids verschijnende artikelen van andere schrijvers aan een soort van revisie onderwierp en hun zinbouw en woordenkeus verbeterde"[106]).
Aan de bespreking van inhoud en aard van Huet's letterkundige kritiek in de periode 1862—1864 dienen enige opmerkingen vooraf te gaan over de tweeërlei invloed die op de ontwikkeling daarvan gewerkt had. In oorsprong stamt Huet's kritiek uit de

Franse school. Reeds in zijn Zwitserse studietijd weken Sainte-Beuve's *Causeries de Lundi* niet van zijn schrijftafel. In deze voorganger had hij een goede leermeester: Sainte-Beuve had het biografisch-psychologisch element in de letterkundige kritiek tot volle ontwikkeling gebracht. Elk letterkundig werk is openbaring van innerlijk leven. Zonder grondige kennis van de persoonlijkheid en de levensbeschouwing is begrijpen en verklaren onmogelijk. Letterkundige kritiek eist dus het vermogen om zich onbevooroordeeld in het zieleleven van de auteur te verplaatsen. Zelf zonder positief geloof, wist hij velerlei geloof te waarderen en te schilderen[107]). Een Nederlandse Sainte-Beuve te worden, zal sinds lang Huet's illusie geweest zijn. Zijn vrouw heeft later terecht getuigd: in de twee opstellen over Sainte-Beuve heeft Huet onwillekeurig zich zelf getekend[108]). Bij Potgieter vond hij dezelfde sympathie voor de grote Franse voorganger, maar deze vestigde de aandacht van Huet — „de man in wien ik gaarne de toekomstige historicus onzer litteratuur begroet", gelijk hij hem schreef[109]) — op Taine, de vertegenwoordiger van een jonger geslacht, die vanuit een streng deterministische levensbeschouwing de letterkundige geschiedschrijving op nieuwe banen bracht. „Hebt gij Taine's *Histoire de la littérature anglaise* gezien? Sainte-Beuve heeft wel gelijk, dat hij, oude man! der jeugd een talent zoo goed en zoo gaauw te werken benijdt. En toch is Sainte-Beuve een negentiende-eeuwer in merg en been"[110]). Doelt Potgieter hier op een verwantschap die hij gevoelt tussen het talent en de werkkracht van Huet en Taine? Dat zou men ook opmaken uit deze uitlating: „Gelooft Ge niet dat, in spijt van alle bewondering voor Sainte-Beuve, de indruk van Taine zich zal doen gelden?" „Alle de regten van ieders bijzonderen aanleg erkennende, vlei ik mij, dat zoo veel studie U ijverzuchtig maken zal, zulk een gaaf een tijd in honderd kleine trekken te doen herleven, U zal sporen het op Uwe beurt te besproeven"[111]).
Toch heeft Jan ten Brink ten onrechte beweerd dat Huet, in tegenstelling met Potgieter, de methode van Taine toegepast heeft. Ongetwijfeld heeft Huet dezelfde bezwaren gevoeld, die Sainte-Beuve ontwikkeld had tegen Taine's grondbeginsel: uit „race, milieu,

moment" is nooit het individu geheel te construeren! In zijn *Literarische Fantasiën* zal men geen „schoolsche theorie" aantreffen. Na het breken met „theologische dogmen", meent hij „die heerschappij ontworsteld te zijn"[112]). Eerst later, vooral in zijn kultuurhistorische studie, zal ook Taine's invloed zich doen gelden. Tielrooy bespeurt die invloed reeds in een studie over Schimmel, bij wie hij de „faculté maîtresse" aanwijst en die hij als vertegenwoordiger van de negentiende-eeuwse burgerij typeert (blz. 105 en 135: réaction contre Taine), maar die toch ook tot de conclusie komt: „Jamais Huet n'a été aussi systématique que Taine: il lui ressemblait, mais assez superficiellement; c'était un Sainte-Beuve doublé d'un Renan" (blz. 290).

Onmiskenbaar is Potgieter's invloed op Huet's kritiek. Volgens Potgieter moet altijd de hoge roeping van de kritiek in het oog gehouden worden: geen „onhandige verspilling van wierook; evenmin jacht maken op gebreken", maar alleen kritiek „waarbij de kunst winnen kan". De hoogste roem van de criticus is: invloed te oefenen op zijn tijd, de gelegenheid te gebruiken om „op ontluikende talenten kritiek uit te oefenen zonder deze te krenken; waarheid te kunnen zeggen zonder wee te doen". Maar daartoe moet men „den geest van zijn tijd tot in zijn afdwalingen bestudeeren"[113]). Het hoge doel wettigt krasse middelen: het werkelijke talent wordt door openhartige, opvoedende kritiek gebaat. Kunst moet nationaal zijn, afspiegeling van het volle leven. Om verslapping te bestrijden bestaat er geen beter middel dan de tijdgenoten het roemrijke vaderlandse verleden te leren kennen en bewonderen.

Intussen was Huet niet de man om de spreektrompet van Potgieter te zijn: gelijkheid van oordeel kwam veelal voort uit gelijkheid van smaak. Maar op allerlei punten blijkt dat Huet het verleden zag onder een geheel andere gezichtshoek dan Potgieter. Allereerst wat de zeventiende eeuw betrof. Die „gouden eeuw" was voor Huet een vroege bloei, voorbestemd om nooit vrucht te dragen; in geen geval een „klassieke tijd". Ook tegenover de tijdgenoten was hun standpunt verschillend. Potgieter, die de poëzie van de liberale

opleving omstreeks 1840 in zijn leven gekend had en mijmerend nagenoot, had een begrijpelijk zwak voor zijn oude strijdmakkers en trouwe volgelingen: de ouderen, die de nabloei of de dekadentie van de romantiek vertegenwoordigden, de jongeren, die nieuwe wegen op wilden. Ten opzichte van deze allen is Huet's oordeel onbevangener. Potgieter had weliswaar na 1850 de overtuiging dat het literaire peil dalende was, maar zijn klimmende teleurstelling wisselde met de nooit gedoofde toekomstverwachting. Huet was al vóór de kennismaking met Potgieter pessimistisch gestemd. „Het is te voorzien" — heet het al in 1859[114]) — dat de litterarische kunst, volgeling van ons teringachtig klimaat, zonder krachtige verdediging en bijstand, met ieder jaar dieper in haar ingetreden staat van kwijning zal verzinken".

Verschil van aanleg en temperament openbaart zich ook in de stijl: die van Potgieter is statig-massief; die van Huet zwierig en lenig. Potgieter kan geestig zijn, en zelfs scherp, maar blijft humaan; Huet cultiveert zijn vernuft ten koste van zijn slachtoffers. „Het vernuft ontzondigt altijd tot op zekere hoogte", heeft hij later eens gezegd[115]). Dat is steeds een geloofsartikel van hem geweest; daarin voelt hij verwantschap met Heine. „Nooit was Heine geduchter of bewonderenswaardiger dan wanneer de geest van minachting en verguizing vaardig over hem werd"[116]). Als hij kwetst dan ergert de zuur-zoete lof, die een pleister op de wonde moet verbeelden, meer dan een onomwonden afkeuring. De hoffelijkheid van Huet is dikwijls een vernis van vormelijkheid, en dus van een geheel andere soort dan Potgieter's hoffelijkheid, waarin bijna altijd humaniteit doorschemert.

Onder de inspiratie van Potgieter, die gaarne zijn jonge vriend de vrije hand liet, zien wij dus in de jaren 1862—1864 Huet's kritiek zich ten volle ontplooien. De produktie van 1862—'63 is nog maar een voorspel. Opmerkelijk is de keuze uit Potgieter's lievelingsonderwerpen. De studie van de oude *Gids*-jaargangen brengt Huet er toe, zijn houding tegenover Potgieter's geïdealiseerde zeventiende eeuw te bepalen. De dichter Hooft heeft zijn volle sympathie. Het nog enigszins oppervlakkige opstel van 1862[117]) over

zijn liefdeleven, meer causerie dan studie, toont aan dat deze poëzie, hoewel in haar soort onsterfelijk, „uit den tijd" was, „zonder nadere toelichting eene thans ongenietbare lektuur". Hooft „geloofde aan de vaderlandsche letteren en aan hare toekomst", maar van deze ader „zou men zeggen dat zij in onzen landaard sedert en voor goed verdroogd is". Als tegenvoeter van deze renaissancist, die Huet's aristokratische smaak bevredigt, neemt hij dan zijn tegenvoeter Cats — als zeventiende-eeuwse voorvader van Jan Salie, Potgieter's antipathie — stevig onderhanden[118]). Cats' ergerlijke populariteit bewijst de plat-burgerlijke smaak van het publiek, ook in de negentiende eeuw. „Zijne eenvoudigheid is de platheid-zelve. Zij is omslagtig, breedsprakig, langdradig". Nooit heeft Cats begrepen „dat hartstogten op te wekken de eigenaardige roeping der kunst is": hij spekuleert op de zinnelijkheid; hij „vat het leven op van de sexuele zijde", en schrijft een „dienstbodenidioom". Deze kritiek is een naklank van Potgieter's afwijzend oordeel in zijn *Rijksmuseum*, maar Potgieter is minder eenzijdig; hij toont daar ook de keerzijde, en beseft de betekenis van Cats in de zeventiende-eeuwse samenleving, waarvoor Huet geen oog heeft. Hoe zou Taine's litteratuurbeschouwing hem hier te pas gekomen zijn!
Opvallend is, welke zeventiende-eeuwers bij Huet geen belangstelling vinden. Hoe zou de aristokratische criticus, die het dialekt als „kromspraak" minachtte, het realisme van Roemer Visscher, Bredero, van Huygens' *Trijntje Cornelis* met Potgieter hebben kunnen genieten? Noch de Calvinistisch-gekleurde vroomheid en didaktiek van Huygens — door Potgieter zozeer gewaardeerd — noch de kunst van Vondel, levenslang volgens hem bekneld in het „keurslijf van het bastaard-klassicisme", trok hem aan.
Andere indertijd door Potgieter behandelde auteurs neemt hij opnieuw ter hand. Staring bekoort hem, maar — gelijk reeds opgemerkt werd — zijn opstel, ter aankondiging van Beets' uitgave — stond achter bij dat van de jonge Potgieter. De studie over Da Costa geeft blijk dat Huet's talent niet alleen in breedte, maar ook in diepte gewonnen heeft, als men die vergelijkt met de vier jaar oudere recensie van de *Slag bij Nieuwpoort*. Toch voelt men de

vergeefse inspanning om een geest uit zo geheel andere sfeer te benaderen, wat ook reeds bij de Bilderdijkstudie gebleken was. Daarin zou A. Pierson, in dat opzicht meer Sainte-Beuve's geestverwant, later beter slagen. En Huet's karakteristiek van Da Costa's talent: „eene lier met één snaar", een „bewonderenswaardig volledig register van kerkorgeltoonen", in de uitgewerkte parallel met Heine, is in menig opzicht oorspronkelijk en verdienstelijk.
Aanvallen op de eigentijdse letterkunde ontbreken nog vrijwel in deze eerste periode. Daarentegen nemen de beschouwingen over buitenlandse litteratuur een brede plaats in. De Duitse letterkunde is vertegenwoordigd met een doorwerkt artikel over *Uhland*, waarin opnieuw ook Huet's sympathie voor Heine tot uiting komt, en een minder belangrijk, grotendeels navertellend artikel over *Johanna Kinkel en Agnese Schebert*. Maar vooral de Franse letterkunde blijft een geliefd studieveld. De daaraan gewijde studie is door Tielrooy zorgvuldig bestudeerd[119]). Een enigszins bont gecomponeerd artikel over Franse romankunst blijkt van belang voor Huet's later werk. Hij vergelijkt twee „spekulatief-theologische romans van George Sand en Octave Feuillet[120]), die eenzelfde thema in tegengestelde zin behandelen: de botsing tussen een gelovig Katholiek meisje en een vrijdenkende jonge man. Bij Feuillet weigert zij een huwelijk en sterft overwinnend. George Sand, hem bestrijdend, laat het meisje zich gewonnen geven. Het is begrijpelijk dat juist een dergelijk thema Huet aantrok, maar zijn conclusie is, dat beide ongelijk hebben als zij door een roman iets willen bewijzen. Als los aanhangsel wijst hij prijzend dan op Feuillet's Dalila, waarin hij weldra voor zijn eigen roman een voorbeeld zal vinden.
Een opstel over *Kinderboeken*[121]), een onderwerp dat ook Potgieter indertijd behandeld had, en dat nu de jonge vader aantrekt, stelt de Franse schrijvers Macé en Ratisbonne verboven Heye en Gouverneur. Lamartine's *Jocelijn* wordt behandeld, naar aanleiding van een vertaling door Lambertus de Visser[122]), waarbij vertaling en origineel vergeleken worden op een wijze die Tielrooy doet spreken van „un vrai modèle du genre".
Het belangrijkst zijn in dit jaar twee opstellen: over Renan's *Vie*

de Jésus[123]), in 1863 verschenen, en over Sainte-Beuve, „les deux maîtres", volgens Tielrooy. Voor Renan's originaliteit, zijn wetenschap, zijn „scheppende geest", en zijn litterair talent heeft Huet grote eerbied. Hij erkent dat Renan van de Jezus-biografie een „bezield en levend geheel" gemaakt heeft, al ontkomt hij niet aan zekere „zoetsappige liefelijkheid". Maar op zijn modern-Protestants standpunt kan hij zich niet verenigen met de onderstelde gebreken in het karakter van Jezus, de wonderdoener en chiliast, nog minder waarschijnlijk met het „heiligebeeld", verwant met een Sint Franciscus. In de strijd tegen een kerkelijk Christendom echter ziet Huet in Renan een bondgenoot. Verwonderlijk is, dat een parallel met F. Strausz achterwege blijft. Tielrooy merkt op, dat Huet zich eigenlijk tot Renan's *Vie de Jésus* als „une création éminemment artistique" beperkt, en de auteur als mengeling van mysticus en rationalist niet geheel doorziet, maar rekent dit artikel toch tot het beste wat in deze tijd over Renan's boek gepubliceerd werd.

Het artikel over Sainte-Beuve[124]), dat reeds ter sprake kwam, verdient een nadere beschouwing. Geschreven naar aanleiding van één deel der Nouveaux Lundis, toont het een grondige kennis van de grote Franse criticus, en heeft het dus programmatische waarde. Sainte-Beuve wordt vooral geprezen omdat hij „zijn oordeel zo zorgvuldig afweegt" (blz. 72), een blik slaat in de schuilhoeken van het hart, kritiek en waardering toont van het godsdienstig leven, waarvan hij de verschijnselen nauwkeurig waarneemt. Zijn oordeelvellingen weet hij „zuiver te houden van alle boosaardigheid" (blz. 84). Ondanks zekere „ondeugendheid" onderscheidt hij zich door „zijne in waarheid koninklijke billijkheid" (blz. 87), eene welwillendheid, eene algemeene menscheliefde, eene afwezigheid van haatdragendheid, die hare beminlijke, hare beschamende zijde heeft" (blz. 90). — Men lette op het woord „beschamend"! Klinkt daarin reeds enig zelfverwijt? — „Hij toont de gaaf te bezitten zich telkens te verplaatsen in den toestand en de gedachten van den schrijver dien hij behandelt" (blz. 91). — „Hij spreekt in het gemeen ruim zooveel over menschen als over boeken. Zelden

isoleert hij de werken van een schrijver of eene schrijfster; nooit doet hij dit, wanneer het overledenen geldt. Schrijfsters zijn in zijn oog vrouwen, hoog of laag geplaatst; schrijvers zijn dichters, redenaars, wijsgeeren, staatslieden, officieren; in één woord, konkrete wezens". —

„Van zijne vrijmoedigheid in het beoordeelen van tijd- en ambtgenooten kan men, in onze kleiner en ligtgeraakter nederlandsche wereld, zich geen voorstelling maken. Dienaangaande is hij onverbeterlijk; want hij stelt er eene eer in met toenemende duidelijkheid aan het publiek zijne meening te zeggen over schrijvers en geschriften" (blz. 95).

Ook de meest vooraanstaande tijdgenoten „worden door hem ter spraak gebragt en gewogen met eene openhartigheid als men anders slechts bij het spreken over dooden of over gewone stervelingen zich vergunt" (blz. 96). Geen wonder dat dit niet kan geschieden „sans quelque cri et quelque révolte de la part des intéressés" (blz. 100), maar „gelijk het niet betamen zou een prediker te verbieden onbewimpeld aan zijne gemeente de waarheid te zeggen, behoort men hém evenzoo de vrijheid te laten, in gematigde en gekuischte bewoordingen zijne denkwijs bloot te leggen" (blz. 101). C. Hasselaar had slechts ten dele gelijk toen zij hierin Huet's zelfportret herkende. Niet wat Huet was, maar wat hij had willen zijn wordt hier uiteengezet: een ideaal en een program. In hoever dit verwerkelijkt is, zal blijken als wij de rijke oogst van het volgende jaar, 1864, beschouwen, niet minder dan twintig artikels, waarvan slechts één buitenlandse letterkunde betreft. De korrespondentie van Huet en Potgieter vergunt ons een kijkje achter de schermen: in gesprekken en brieven wordt een werkprogram opgesteld. Potgieter voelt zich verjongd: „Mij doet het goed eens om te gaan, zooals ik het vroeger met Bakhuizen van den Brink zoolang mogt doen", schrijft hij in Januari[125]). Reeds op het einde van het vorige jaar zond hij Huet pakken met novellistische bijdragen uit almanakken en tijdschriften: hij moet maar door dien brijberg heen! „We hebben de rijmelaars verjaagd: hebben we aan de novellisten gewonnen? Hoe vloeit gezeur en gewawel over". Weldra volgen

nog „een tiental prullen", „armzaligheden", ter beoordeling, met een geestig gedichtje: Huet moet maar denken, als hij „dit onkruid schalk in 't ootje neemt", aan de Schotse Juweliers die voor de dames broches maken van kiezelstenen in goud gezet[126]). „Als ik de novellenschrijvers behandelen moest, ik zou weer bar, weer de blaauwe beul zijn". Maar nu draagt hij die taak aan Huet over; immers het is beter

Dat een jeugdiger talent
Thans zoo zwaar een taak zich wijde,
Glinstrend langs die saaiheid glijde,
Vonklend waar het glad zich wendt![127]).

In de Kronijk van Januari is de strijdlustige moderne theoloog nog aan het woord: daar komen Opzoomer, Pierson, Harthoorn en voornamelijk Chantepie de la Saussaye ter sprake, maar in Februari en Maart begint het beulswerk. Potgieter had hem de „twee nieuwste romans" gezonden, van Admiraal en Marius: „veel te lang zijn wij met ons oordeel achteraan gekomen, om *Gids* te mogen heeten". Huet leest ze met ergernis: „Het is een bitter geval en mijn bloed kookt somtijds een weinig". En drie weken later schrijft hij: „Oef! wat heb ik zitten sjouwen aan mijne kritiek der twee hollandsche romans. Het zal mij toch waarlijk benieuwen of gij volharden zult bij de meening dat zulk aankondigingswerk ergens nut voor is. Ik voor mij twijfel er op dit oogenblik sterk aan. De auteurs zullen nijdig op mij worden, het publiek zal hen uitlagchen of de schouders over hen ophalen, en de goede zaak der literatuur zal er niet mede gebaat zijn. Toch beloof ik u dat ik voorloopig op den ingeslagen weg voort zal gaan"[128]). Maar Potgieter moedigt hem aan en beroept zich op het getuigenis van de mederedakteur Zimmerman: de kritiek is geschreven „zoo jolig en met een *entrain* als hadden hem de vodden geen oogenblik verveeld"[129]).
Inderdaad is de kritiek even vernietigend als geestig. De Multatuliaan Admiraal, in zijn breedsprakigheid „een ontrouwe volgeling van Multatuli" wordt om zijn mislukt produkt bespot. Slechter nog

komt Marius er af, die een „dienstmaagde-Nederlandsch" schrijft en geen begrip van compositie heeft. Als onze boeken ook elders gelezen werden dan in ons te kleine „letterkundig gemeenebest", dan zou zo'n wanprodukt onmogelijk zijn. De criticus wordt in zijn ergernis zelfs grof, als hij spreekt van „beuzeltaal tot toelichting van dronkemanspraat" (blz. 127), of beweert: „Marius moge geen zwetser zijn, kletsen kan hij" (blz. 131)[130].

In Maart wordt nog een roman afgemaakt, verschenen onder het pseudoniem Quos ego, als „zwak van gedachte, broos van constructie". Met een geestige toepassing van de titel van deze roman (*Waarom?*) vraagt Huet: waarom zulk werk niet ongeschreven gelaten?

In dezelfde Kronijk wordt de dichter J. M. E. Dercksen onderhanden genomen[131]. Het vonnis over hem geveld, gold tegelijk bijna de gehele jongere dichtergeneratie: „Zijne verzen zijn niet fraaijer, maar ook niet leelijker, dan die van de meesten onder onze levende jongere dichters" (blz. 141). De vaderlandse poëzie verkeert in een tijdperk van stilstand; 't is „remplissage-poëzie, in een talentloze overgangstijd. Ironisch laat hij volgen: „Wij moeten aan het verzen maken blijven; dit is voor onze litteratuur eene *conditio sine qua non*. De verzen zijn er dan ook naar! Afgezaagde, tot vervelens toe uitgeplozen onderwerpen: de dunne biefstukjes worden door hem tot aanbrandens toe in de pan om- en nogmaals omgewenteld". Door de keuze van de aangehaalde verzen wordt het slachtoffer aan de lachlust van de lezers prijsgegeven. Potgieter had bij de toezending van het „prul" geschreven: „Gij zijt thans in de gelukkige *vaag*, u met dat volkje te amuseren". Inderdaad blijkt dat de spotzieke criticus deze kroniek allesbehalve met tegenzin geschreven heeft.

Na deze slachting komt het plan op — wellicht in een redaktievergadering gesuggereerd — om eens naar aanleiding van onlangs verschenen werk het letterkundig portret van twee mederedakteuren te tekenen. Vissering had onlangs zijn *Herinneringen* uitgegeven, en de door Huet verzorgde bundel *Proza* van Potgieter was juist voltooid. Deze schreef in Februari: „Schimmel en Zim-

merman juichen met mij uw plan, Vissering en mij in April te behandelen, toe. Het zal voor ons noch voor het publiek *poisson d'Avril* zijn. In ernst, ga uw gang en spaar geen onzer gekheden. Vissering heeft er minder dan ik, maar hij heeft ook niet, als ik, zoovelen hard gevallen" [132]).

Dat deze beoordelingen, een tegenhanger van de voorafgaande, in hoofdzaak waarderend zouden uitvallen, was te voorzien. Toch krijgt Vissering tussen de regels te lezen dat zijn liberaal optimisme van 1848, zijn enthousiaste roem op de vooruitgang uit de tijd zijn, terwijl Potgieter's geloof aan „de mogelijkheid van Jan Salie's wedergeboorte" niet gedeeld wordt. „Jan Salie zal er wel komen, zegt hij; doch tevens besteedt hij hem uit bij Jan Kritiek" [133]). Het opstel over Potgieter, vrucht van Huet's nauwkeurige studie van de geschriften uit de eerste Gids-tijd, met waardering die overgaat in bewondering, is een pleidooi en een aanklacht tegelijk: een aanprijzing van het karakteristieke, stijlvolle proza, een verwijt aan het Nederlandse publiek, dat „geen ooren had voor den rhythmus van dit proza, geen oogen voor de blijvende waarde dier om strijd aan het dagelijksch leven afgeziene en uit de geschiedenis van ons verleden gedagvaarde tafereelen, en ook, opdat ik niet verzuime er dit bij te voegen, te weinig brein en te weinig wetenschap om de beteekenis van dezen arbeid te peilen of te omvatten". Daarenboven is Potgieter „onze vruchtbaarste en daarbij dichterlijkste dichter". Voor de bezwaren van zijn stijl — trouwens door Potgieter zelf erkend — toont Huet niet blind te zijn, maar hij weet dat deze met de deugden onverbrekelijk samenhangen. Belangrijk is ook de vergelijking met Alberdingk Thijm, waarmee deze studie besluit: de stuwkracht van dit kunstenaarspaar, deze vaderlandslievende Amsterdammers met „ijzeren hoofden" en „vaste karakters" doet tenminste nog hoop koesteren op een betere toekomst. In de drie volgende maanden — Mei, Juni, Juli, — gaat de weegschaal weer omhoog: dan komt de „dominee" in de letterkunde aan de beurt, voor Huet juist in dit jaar het type van halfslachtige zelfgenoegzaamheid, in verschillende schakering vertegenwoordigd door Van Koetsveld, Beets en Ter Haar. Het is niet toevallig dat

hiermee zijn reeds besproken aanval op Gunning samenvalt. Potgieter's bekende antipathie tegen het dominee-type waarborgde Huet de instemming van zijn bezadigder vriend.
Naast de predikant-haardrijmer is de predikant-novellist een nationaal verschijnsel, zegt Huet. In zijn sociale novellen is Van Koetsveld hem dubbel antipathiek: ze behoren „tot de orde der traktaatjes", zijn door en door burgerlijk met „aangeboren wantrouwen ten opzigte van al hetgeen in de zamenleving tot de hoogere klassen behoort; ze hebben een bijna socialistische strekking. De schildering van „de onderste lagen der zamenleving" brengt mee dat men de schrijver moet volgen „tot over de enkels door de modder. Dat is een bewijs van zijn wansmaak. Een terugblik op de beter geslaagde Pastorie van Mastland verhoogt de sympathie voor de auteur niet, want ook daar „vervult de pastor-zelf eene te voorname en te wigtige rol" [135]).
Scherper dan deze beoordeling, die niet van eenzijdigheid en onbillijkheid vrij te pleiten is, blijkt de karakteristiek van Beets, als haardrijmer-predikant[136]), geschreven naar aanleiding van zijn *Verstrooide Gedichten*, maar uitgegroeid tot een volledig portret, dat allesbehalve geflatteerd is. Dubbelzinnig is al in het begin de onderstelling dat Beets, door in 1863 zijn verstrooide gedichten te verzamelen, „zijn dichterlijk testament gemaakt heeft" (blz. 98), te meer als daarna sprake is van het „weinige voortreffelijke" dat er in te vinden is. Een parallel met De Genestet toont dan aan, hoe zeer Beets bij deze jongere tijdgenoot in talent en natuurlijkheid achter staat. Met de Byroniaanse gedichten wordt dan geestig de draak gestoken. De *Camera Obscura* verwerft lof, maar wordt toch even aangeduid als „de geestige wraakoefening van iemand die zich misplaatst gevoelde in den kring zijner geboorte" (blz. 102): een hatelijkheid op Beets' aristokratische neigingen, waarop waarschijnlijk ook reeds gezinspeeld werd in het artikel over Van Koetsveld: „De guit Cupido smokkelt enkele malen een inlandsch herder en leeraar binnen de vestingwerken onzer aristokratie" (blz. 46). Ongemotiveerd plagerig is ook de zinspeling op sensuele neigingen (blz. 110), op vrouwenverering (blz. 112) op een „half onder-

drukte geïdealiseerde wereldverzaking" (blz. 115). Ronduit bekent Huet dan ook: „er zijn twaalf of dertien redenen waarom ik minder van den heer Beets dan van sommige andere menschen houd; waarom ik er vrede mede heb niet in zijne schoenen te staan" (blz. 118). De predikheer heeft de dichter parten gespeeld (blz. 120); zijn intrede in de geestelijke stand is een „edelmoedige dwaasheid" geweest (blz. 127). Trouwens, „bijna al onze predikanten zijn middelmatige dichters geweest"; „de strijd der kerkelijke partijen geeft eene scheeve plooi aan zijn karakter en verstompt zijn talent" (blz. 128).

Zulke kritiek, met vooringenomenheid samengesteld, en waarin scherts in plaagzucht ontaardt, toont Huet van de zwakste zijde. De toegevoegde lof klinkt dan vals, en vloekt tegen de blaam. Na zulk een geringschattend oordeel te spreken van „tooverkracht", van „fraaije", zelfs van „onsterfelijke" verzen (blz. 122), van een „meesterstuk" is meer onoprecht dan hoffelijk.

Ter Haar wordt besproken in gezelschap van Bogaers en Withuys[137]). Er is merkbare vooruitgang: de compositie is breder en meer doordacht, de studie, aan het onderwerp besteed is verdiept, maar het oordeel is niet zachter geworden! Drie bekroonde jeugdwerken worden vergeleken en te licht bevonden. Ter Haar's eersteling mist „dichterlijk gevoel", zijn wereldbeschouwing houdt „het midden tusschen vleesch en visch"; de verheerlijking van de handel, als middel tot vooruitgang, door Withuys, wordt bespot, evenals het liberalisme van Bogaers. Deze dilettant-taalkundige krijgt terloops het verwijt te horen dat hij de taal mishandelt. Het later werk van dit drietal wordt gekarakteriseerd als „knape-lektuur". „Er wordt met den goeden God meer gesold dan u waarschijnlijk lief is. Er wordt ook veel in gespanjoold en gegaulerd, getrompt en geruiterd, gehalvemaand en gekruisbanierd". „Alles knutselwerk, dilettantisme, *art industriel* "(blz. 11—12). Het werk van Withuys, die zich overschat, staat feitelijk stil sedert 1833; Bogaers is „eene regtstreeksche echo van Tollens" (blz. 18). Ter Haar is nog de beste van de drie, maar ook hij levert vaak „slechts fabrieksarbeid, bijgeslepen door een man van talent" (blz. 21).

In de lof, ten slotte toegekend aan zijn gedicht tegen Strausz: *Aan een apostel des ongeloofs*, klinkt ironie.
Op Potgieter, die zich zijn eigen oordeel over Ter Haar's *Sint Paulusrots* herinnerd zal hebben, maakte dit artikel een „prettige indruk". „Gij doet mij gevoelen dat ik oud worde" — schrijft hij 1 Juli aan Huet[138]) — „door de frisschere wijze, waarop Ge mijne voorgangers en tijdgenooten schetst, — als oude kennissen had ik menige gekheid in hen voorbij gezien. Werk dus gerust voort, het zal U inderdaad goed doen".
Overeenkomstig een wenk van Potgieter[139]) volgt in Augustus weer „een stevige schotel", nl. een sympathieke studie over Alberdingk Thijm, die hij aan het slot van zijn Potgieter-artikel al terloops gehuldigd had. Hij tekent hem eerst als de antirevolutionaire volgeling van Bilderdijk, de vertegenwoordiger van de Katholieke romantiek, de ernstige verdediger van de gewijde kunst, maar die zich, als Pauwels Foreestier soms „van zijn zware wapenrusting ontdoet", wanneer hem „een gedeelte van zijn eigen geest in den weg staat" (blz. 153). Tegenover miskenning van Protestantse zijde neemt Huet deze overtuigde Katholiek in bescherming: „ik erken in zijn positief christendom eene wezenlijke kracht" (blz. 161).
De volgende maand bracht een artikel over twee naamgenoten, Helvetius van den Bergh en S. J. van den Bergh. Potgieter had hem geschreven: „Ik zag dat Gij over Sampjen en Helvetius denkt. Den eersten geef ik prijs, voor den tweeden heb ik een oud zwak". Als studiemateriaal zond hij Huet zijn interessante briefwisseling met Helvetius van den Bergh[140]). Daarvan heeft Huet in zijn niet zeer belangrijk opstel geen gebruik gemaakt: hij beperkt zich voornamelijk tot een ontleding van de twee blijspelen van deze auteur, die hem overigens niet tegengevallen is. Terloops neemt hij de gelegenheid waar om vast te stellen dat volgens „sommigen" Nederland behoort tot „de klasse der uitgebloeide natiën", die wel nooit meer „eene eigenlijk gezegde hollandsche letterkunde zullen bezitten", met het verleden „als een blok aan het been" (blz. 32—33).
Zijn spotlust kon hij weer botvieren tegen „Sam Jan, die hij tegelijk met Van Zeggelen onder het mes neemt, twee populaire figuren in

de Haagse letterkundige wereld. Er is een climax in zijn lust tot afbreken, in de komische kracht van zijn vergelijkingen, de welsprekende keuze van aangehaalde dwaasheden. Hij onderscheidt „twee poëtische stroomen: een stroom vaderlandsche gevoelens, ontsprongen aan de borst van den heer Van den Bergh, en een stroom vaderlandsche moraal, welks riviergod de heer van Zeggelen is". Van den Bergh is „een uit de nachtschuit gekomen Tollens, een opgegraven en weder overeind gezette Helmers". Hij drijft zijn publiek voortdurend naar het hoekje van de Spaanse tijd: „Tot aan de enkels waadt men daar door het spaansche bloed. Spaansche hersenen spatten er u van alle kanten om de ooren. Een onnoemlijk aantal spaansche matrozen maken er voor uwe oogen kopje onder". Van Zeggelen, de dichter van de gewild-komische Pieter Spa, wekt medelijden omdat hij „door een noodlottig vedelaarstalent hem aangeboren, een halven menscheleeftijd verleid of gedoemd is, tot instandhouding der vaderlandsche letteren achter de kam te strijken" (blz. 59). Beide auteurs zijn gebrekkige taalkenners; hun poëzie lijdt aan onwaarheid. Evenals in de kritiek op Beets worden aan het slot, quasi-welwillend, termen gebruikt als „een verblijdende hoeveelheid dichterlijk talent" of „warm en verheven gevoel", (blz. 68), die bij de lezers van de vorige bladzijde een glimlach zullen uitlokken.

Ter afwisseling weer overgaande tot ernstige beschouwing, wijdt Huet in Oktober aandacht aan de juist in *De Gids* verschenen roman *Mylady Carlisle* van de redakteur H. J. Schimmel[141]). De toon van deze bespreking is niet vriendelijk. Met een beroep op Taine wordt eigenlijk de historische roman uit de school van Walter Scott als genre veroordeeld: „la littérature archéologique est un genre faux": de zogenaamde historische roman is eigenlijk onhistorisch (blz. 167).

Op de romankunst van Schimmel heeft de criticus vrij wat aan te merken: zijn taal is soms ruw, de keuze van zijn stof te veel omvattend: „zijn geest heeft behoefte aan het vermalen van geheele tijdvakken der wereldgeschiedenis". De Lady Carlisle die hij tekent, is van eigen vinding; de traditionele vermomde Jezuïet had liever

achterwege moeten blijven; de historische taferelen zijn te romantisch gekleurd. Bovendien laat hij te duidelijk zijn liberale gezindheid blijken, wat in objektieve romankunst ongewenst is. Duidelijk laat Huet uitkomen dat hij Schimmel niet beschouwt als een schrijver van de eerste rang, in elk geval niet als de gelijke van Mevr. Bosboom-Toussaint, die in de volgende maand ten tonele komt. Het geopperde bezwaar tegen de historische roman gold eigenlijk ook haar kunst, maar — schreef Huet aan Potgieter — „hetgeen ik daarover te zeggen heb kunnen de krachtige schouders van Schimmel beter torschen dan de zoo veel zwakkere van Mevr. Bosboom"[142]). Potgieter maakte zich waarschijnlijk enigszins bezorgd dat Huet zijn vriendin te hard zou vallen. Hij waarschuwt tenminste: „Denk aan Staring: „Ik predik met gebogen knie Dus hoor mij zonder spijt"[143]).

Zachtzinnig is de kritiek niet uitgevallen[144]). Huet beperkt zich niet tot de laatst verschenen romans van 1862 en 1864, maar karakteriseert haar gehele werk. Onomwonden laat hij uitkomen dat vaak gedwongen werk om den brode haar talent geschaad heeft.

In haar hoofdwerken, die een „apostolisch karakter" dragen, blijft zij de „regtzinnig geloovige christin": Gideon Florensz treedt in allerlei gedaantewisseling op. De historisch-romantische vorm is samengegroeid met haar talent, is „het natuurlijk bekleedsel van haar geest. Toch doet zij ons nu en dan op pijnlijke wijze gevoelen dat hij werkelijk niet meer dan een bekleedsel, en bijna slechts een masker is" (blz. 84). Een ernstige grief vindt hij de tweeslachtigheid van haar taal, een namaak-zeventiende-eeuws, waardoor zij de hand licht met haar schrijfwijze. Zij blijft, ondanks haar gebreken, een auteur van de eerste rang, maar „le plus grand des écrivains qui ne savent pas leur langue", „een ongeslepen diamant, maar een diamant die door geen kenner ooit voor vensterglas zal aangezien worden" (blz. 96).

Het slechtst komt de derde romanschrijver er af, de populaire Jacob van Lennep, die in December de rij sluit[145]). Enige in 1864 verschenen, minder belangrijke geschiften bieden gelegenheid tot een terugblik. „Vijftig jaren lang heeft Van Lennep middel gevonden

om in ons vervelend vaderland amusant te zijn". Dat klinkt als lof. Maar weldra volgt: „omdat hij er slag van heeft het zich gemakkelijk te maken". Hij „zwicht voor den lust in het vlakke en zoutelooze, die in zake van scherts onzen landaard kenmerkt". Zijn geest, zijn smaak, zijn voorkeur gaan uit naar het *ancien régime*. Huet geeft dan een overzicht van zijn werk en vertelt hoeveel sukses hij indertijd had, toen hij Van Lennep's romans aan fabriekskinderen voorlas. Uit die persoonlijke ervaring besluit hij „dat een voornaam gedeelte van Van Lennep's letterkundigen arbeid bestemd is bij toeneming door te dringen tot de lager liggende gronden onzer zamenleving en derwaarts af te dalen" (blz. 26). De lof van twijfelachtig allooi waarmee het opstel besluit, is niet in staat om de hardheid van dit vonnis te verzachten.

Terugziende op de rij van representatieve auteurs, die voor de rechtbank van Huet in dit jaar verschenen en zijn vaak treffend juiste uitspraak moesten aanhoren, mist men één figuur: Multatuli, wiens talent en invloed voor de scherpzinnige criticus niet verborgen bleven. Dit stilzwijgen zou men kunnen toeschrijven aan de afwijzende houding die *De Gids* en in het biezonder Potgieter, tegenover Multatuli aangenomen had: de ter recensie ontvangen *Ideën* waren eenvoudig teruggezonden. Potgieter schreef in Augustus aan Huet: „Wees toch niet jaloersch van Multatuli; die overleeft zich immers ook al!" En in Oktober zelfs aansporend: „Hoe goed het zal zijn, meen ik, dat Gij ook Multatuli bij de wilde haren pakt, — die dolleman maakt meer jonge lui ongelukkig dan men gelooft"[146]). Die wenk heeft Huet niet gevolgd. Maar er zijn ook aanwijzingen dat hij in dit jaar, bij alle waardering voor Multatuli's talent, nog geen sympathie of geestverwantschap gevoelt, en nog weinig vertrouwen heeft in de toekomst van de maatschappelijke schipbreukeling. In Januari had hij nog in *De Gids* laten drukken: „De Heer Douwes Dekker is voor de vaderlandsche letteren eene teleurstelling geweest. Op zijn schitterend vuurwerk is eene dikke duisternis gevolgd"[147]). In een brief aan Potgieter van 19 Augustus, over de financiële steun aan Mevr. Douwes Dekker, deelt hij hem mede aan Kneppelhout bericht te hebben

omtrent Multatuli: „Il a bien mérité de la patrie en daarbij bezit hij een forsch en oorspronkelijk litterarisch talent". Maar daarop laat hij volgen: „Gij zult van mij wel willen gelooven dat ik Multatuli niet uit kan staan"[148]).

Daarmee in strijd is een diplomatisch-ontwijkend schrijven van Huet aan Multatuli, van 23 September, toen deze hem inlichtingen gevraagd had over het terugzenden van zijn *Ideën*. „Ik *heet* wel mederedacteur van den *Gids*, doch feitelijk *ben* ik weinig meer dan mede-arbeider", schrijft Huet. Daarom is hij onvoldoende op de hoogte van wat er eigenlijk gebeurd is. „Mogten er onder de redacteuren van den *Gids* — mij is daarvan nooit iets gebleken — enkelen gevonden worden die tegen U vooringenomen zijn, met mij zelven is zulks geenszins het geval. Ik stel prijs op de hoogachting van alle onafhankelijke mannen; ook op de uwe; en indien gij voort wilt gaan met mij, ten blijke uwer bij alle verschil van meening welwillende gezindheid, uwe geschriften toe te zenden, zal ik die toezending weten te waardeeren. Mijne houding tegenover de maatschappij is minder negatief dan de uwe, en ten gevolge daarvan heb ik meer voorspoed. Doch ik reken die niet voor eene verdienste. Ieder van ons moet weten wat hij wil, en elk die het goede wil is mijn bondgenoot"[149]).

Meerkerk had geen ongelijk, toen hij naar aanleiding van deze brief vroeg: „Vertoont zich hier voor 't eerst de diplomaat?"[150]) De tijd was niet ver meer dat de gemeenschappelijke „negatieve houding tegenover de maatschappij" toenadering teweeg zou brengen, maar in het einde van 1864 had Huet alle reden in de toekomst vertrouwen te stellen: als letterkundig publicist had hij zich hetzelfde gezag verworven dat hij te voren als modern theoloog genoot.

DE GIDS-CRISIS. HUET'S ISOLEMENT
1865—1868

IV

IN de laatste maanden van 1864 is Huet vol van toekomstplannen: hij wil zijn studie uitbreiden en verdiepen, zijn maatschappelijke positie verzekeren. Twijfel was bij hem gerezen of hij wel op de goede weg was. „Weldra zal het twee jaren geleden zijn — schrijft hij aan Potgieter — dat ik mij op den voet gezet heb om te schrijven in de u bekende manier; en nu reeds is nu en dan bij mij de vraag gerezen of het badinerend element daarin niet te zeer de overhand heeft". „Dat personele beschouw ik als de Achilleshiel van mijn genre". „Heerscht er eene wezenlijke *incompatibilité d'humeur* tusschen dien toon en den anderen, dien ik bij gebrek aan een beter woord den *historischen* noem, dan zou het raadzaam zijn om met den aanvang van het volgend jaar uit te zien naar een nieuwen weg"[1]). Er is meer: hij overweegt ook, in het vervolg van tijd naast de eigenlijk gezegde belletrie aan zijn horizont meer uitbreiding te geven en ook politici, ook historici, ook mannen van wetenschap daarin op te nemen. Deze gedachte was niet nieuw: drie jaar te voren zinspeelde hij op een „overzigt der nederlandsche beschavingsgeschiedenis" dat tegen 1863 zou kunnen verschijnen, litteratuur, kerkelijk leven en vaderlandsche geschiedenis omvattend[2]).

Ook de lust om weer novellist te worden ontwaakte: hij zou gaarne „een kleine roman" schrijven[3]). Met zijn oudere vriend heeft hij blijkbaar meermalen gesproken over „Geschiedenis der Letterkunde", waarop Potgieter telkens aandringt. Als hij een program

voor 1864 geeft, eindigt de brief: „Voor het volgende jaar zoudt Ge Uwe Geschiedenis der Letterkunde bewerkende ons, dood op Uw gemak, Studiën van Buitenlanders kunnen geven" [4]).
In Oktober schijnt er sprake geweest te zijn van een „radikale hervorming" van *De Gids*, die op advies van Vissering verworpen werd, maar waar Huet een „partiële hervorming voor in de plaats wil stellen, die zijn positie vaster en zijn inkomen groter zou maken: „Ik voor mij ben bereid om tegen eene vaste schadeloosstelling de eindkorrektie van den geheelen „Gids" op mij te nemen. Dit zou een middel zijn om mij voor mijn anderen arbeid, op indirekte wijze, beter te beloonen dan tot hiertoe het geval geweest is". Dan ontsnapt hem de verzuchting: „O dat geld! en waarom kunnen wij in dit ons winderig vaderland niet ook leven van den wind" [5]).
Dit plan schijnt bij de meeste mederedakteuren bedenkingen gewekt te hebben. Men vreesde steeds meer een toenemend overwicht en streven naar alleenheerschappij. Huet heeft dat wantrouwen gevoeld, en toen reeds de mogelijkheid van onenigheid voorzien. De 8ste December schrijft hij zelfs aan Potgieter: „Bij nader overweging blijf ik gelooven dat het oprigten van een nieuw tijdschrift, nu reeds, op kleine schaal en desnoods door mij allleen, niet ongepast zou zijn geweest" [6]). Zover is het niet gekomen: gesteund door Potgieter's onbepaald vertrouwen, blijft het zijn voornemen, de bloei van *De Gids* naar vermogen te bevorderen. Maar dan moet de jaargang 1865 „in alles onberisplijk zijn." Opmerking verdient weer wat hij laat volgen: „opdat, *indien* dezelfde redaktie tegen I[0] Januarij 1866 een nieuw tijdschrift oprigt, het grootst mogelijk aantal inteekenaren haar volge op dien weg". Voor de Januari-aflevering gaat Huet de laatste maand van het jaar met ijver aan het werk. Als hoofdschotel zal een nieuwe roman van Mevr. Bosboom: de *Verrassing van Hoey* opgenomen worden, waarbij Huet en Potgieter hulp aangeboden hebben om de compositie en de vorm te verbeteren [7]). Huet wil het lage peil van onze letterkunde nog eens aantonen door een kollektief bewijsstuk, het jaarboekje *Aurora* voor 1865, te ontleden. Daarvoor had hij een eigenaardige, sensationele inkleding gekozen. Hij verplaatst ons naar Het Huis ten

Bosch, waar koningin Sophie met vier hofdames in gesprek is over het haar opgedragen jaarboekje. Onbarmhartig wordt de spot gedreven met de dichters en novellisten die met hun bijdragen het boekje gevuld hadden. Zowel de freules als Hare Majesteit geven daarbij blijk van scherpzinnigheid en goede smaak. Vooral Freule van Heeckeren wordt de tolk van Huet: „Is zoo menig van deze onbeduidende gedichten, dit uitschot uit de portefeuille van poëten zonder talent en zonder roeping, de aandacht van de Koningin der Nederlanden waardig? Ik noem het eene schande dat men jaar in jaar uit aan uwe Majesteit zoo vele op snede vergulde nietigheden toezendt", in „een boekje dat of bewijst dat de hollandsche litteratuur geen knip voor den neus waard is, of dat de bekwaamsten onder de hollandsche schrijvers te traag zijn om zich voor uwe Majesteit in te spannen, of dat zij geen eergevoel genoeg hebben om hun broddelwerk voor zichzelven te houden".
De Koningin, als opperste rechter, laat zich niet minder scherp uit: „Ik kan niet nalaten de hollandsche dichters somwijlen voor eene poos naar Dante's *Purgatorio* te wensen". Haar eindoordeel luidt: „Ons gemoed zou broodsgebrek lijden indien het in 1865 geen ander voedsel ontving dan hetgeen *Aurora* ons aanbiedt" [8]).
Om de betekenis van deze kritiek te begrijpen, moet men bedenken dat dit jaarboekje, onder redaktie van S. J. van den Bergh, in letterkundige kringen een goede naam had en door alle toongevende schrijvers gesteund werd. Huet zelf had in jongere jaren zijn eerste novellen opgenomen gezien. Het boekje van 1865 bevatte gedichten o.a. van Beets, Ter Haar, Hasebroek, Ten Kate en proza van Van Koetsveld, Johan Gram, die geen van allen gespaard werden, al worden hun namen in de tekst niet genoemd [9]). De vonnissen, in 1864 uitgesproken, worden dus in beknopte vorm samengevat, tot ergernis van de veroordeelden en hun vele vrienden en bewonderaars. Toch werd de meeste ergernis gewekt door de gekozen vorm: *Een avond aan het hof*. Het was wel naïef van Huet, te menen dat hij in het deftige Den Haag geen aanstoot zou geven, door ongestraft bekende levende personen ten tonele te voeren, te karakteriseren en gefingeerde gesprekken te doen houden. Getwijfeld

heeft hij wel: als hij de 8ste December Potgieter een uitgewerkte schets toezendt, schrijft hij: „Zeg mij svp. openhartig uwe meening. Een afkeurend oordeel zal ik des te gemakkelijker kunnen verdragen omdat ik omtrent dit stukje zeer kalm ben. Mijn doel is goed, en de greep vast. De vraag kan dus alleen zijn of drukken raadzaam is, en of de andere leden der redaktie zich niet ergeren zullen"[10]). Maar Potgieter toont zich ingenomen met het opstel: „Gij kunt het gerust doen. Of de Redactie het goed zal keuren? Het is moeijelijk voor zoo heterogene elementen in te staan, maar van ergeren kan dunkt mij geen sprake zijn. Sprake! Ieder zal moeten erkennen dat Uw doel goed is, en Uw greep niet enkel vast, maar ook in vele opzigten nieuw. De Koningin geeft menig koninklijke les over kunst"[11]). Hij beijvert zich verbeteringen en aanvullingen aan de hand te doen, en neemt zich voor het stuk zonder de andere redakteuren te raadplegen, naar de drukkerij te zenden.
De 19de December ontving Potgieter een nieuwe verrassing. Huet schreef hem: „Hiernevens (tweede mirakel!) een politiek hoofdartikel. Lees dat eens door, wat ik u verzoeken mag, en beslis of het waardig is het daglicht te aanschouwen". — „Zoo gij mijn stuk afkeurt, kom ik voor het Januarijnummer kopij te kort: wees dus in 's hemelsnaam genadig!"[12]) Men lette in deze zin op „ik": een bewijs hoe sterk Huet zijn positie in *De Gids* achtte, hoe zeer hij van zijn onmisbaarheid overtuigd was. Ook op de aanduiding als „een *politiek* hoofdartikel". In het begin van dit stuk, getiteld *De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting voor* 1865 zegt hij weliswaar dat het „geene politieke maar eene litterarische strekking heeft" — hij bedoelt slechts studie te maken van „de tegenwoordige staat der parlementaire welsprekendheid" — maar duidelijk bleek ook de verdere strekking: een kritiek op de doctrinair geworden liberale politiek en een aanval op de liberale leider Thorbecke, die zelfs in zekere zin beschuldigd werd van beginselverzaking, omdat hij het beginsel van volkssouvereiniteit verloochend zou hebben.
Potgieter antwoordt dezelfde dag om zijn instemming te betuigen met dit „merkwaardig opstel", en doet, o.a. door een aanhaling uit Goethe, verbeteringen en aanvullingen aan de hand. Wel gevoelt hij

al, dat het ontstemming zou kunnen wekken bij „de Ultra-Thorbeckianen onder ons". Daar was alle reden voor: niet alleen waren de quasi-stilistische proeven uit het parlementsdebat zó gekozen, dat de liberale politiek in een ongunstig daglicht kwam te staan, maar Thorbecke werd ook rechtstreeks lastig gevallen omdat zijn stijl „eene geniale kakografie" was: „Het krielt er van ongrammatikale beknoptheden, van grooter en kleiner geweldenarijen aan de taal gepleegd. Slag op slag worden de regten dier schoone opgeofferd aan eene eigenzinnige concisie, hare bevalligheden versmaad ter wille van eene in manier ontaarde breviloquentie"[13]).

Juist de dag vóór Kerstmis zond een van deze „Ultra-Thorbeckianen", Prof. Buys, aan wie in *De Gids* de politieke leiding toevertrouwd was, zijn beschouwing over de begrotingsdebatten, in een hoofdartikel *De donkere dagen voor Kerstmis*. Dat bracht Potgieter in moeielijkheden, want het zou de Januari-aflevering moeten openen, en dus tegelijk verschijnen met Huet's tegengesteld betoog. Kan de bijdrage van Buys, schrijft hij aan Huet, niet tot Februari uitgesteld worden? „De Uwe heeft meer voor dan de prioriteit, — zij behandelt het onderwerp van het standpunt van de *Gids*. De *Donkere Dagen* kunnen in elk journaal worden geplaatst"[14]). Dat bleek bezwaarlijk de bijdrage, van Huet was anoniem, als van „Een Geabonneerde op het Bijblad".

Kort na de verschijning van deze aflevering kwam de storm van verontwaardiging los. *Een avond aan het hof* werd in Haagse aristokratische kringen hoogst onbehoorlijk gevonden: dat was een smaad, de Koningin aangedaan! Zij zelf liet een scherpe brief van protest schrijven aan de redaktie van *De Gids*. Maar al wekte dit „schandaal" ook buiten Den Haag sensatie — er verschenen zelfs een tweetal afkeurende brochures[16]) — het zou volgens Potgieter maar „une tempête dans un verre d'eau" geweest zijn, en geen blijvende gevolgen voor Huet gehad hebben, als niet door zijn politiek stuk ernstige donderwolken zich boven zijn hoofd hadden samengepakt.

Het conflict in de redaktie van *De Gids* ontstaan, had, afgezien van persoonlijke antipathie, een principiële achtergrond[17]): de liberale

leden, de Leidse hoogleraren Buys, Vissering en Veth, het Kamerlid Van Limburg Brouwer beschouwden *De Gids* als een liberaal orgaan, dat homogene leiding eiste; Potgieter vatte liberalisme op als vrije meningsuiting: „Eine Partey hat nicht durchaus Recht" zei hij Goethe na. Reactie tegen een doctrinair geworden leer achtte hij heilzaam, en Huet's kritiek noodzakelijk. Van Limburg Brouwer diende het eerst zijn ontslag in; anderen volgden of gaven hun voornemen daartoe te kennen. Potgieter reisde naar Leiden om te beraadslagen over bemiddeling, maar vergeefs. Men eiste een „public désaveu": Huet moest zich als schrijver van het artikel in het openbaar bekend maken, en beloven dat hij zich in *De Gids* voortaan van politiek zou onthouden.

Potgieter weigerde dit Huet aan te raden, en verklaarde zich bereid om mèt hem af te treden. Huet schreef aan Buys o.a.: „Mag ik niet ergeren, ik mag ook niet geërgerd worden". — „Mij walgt van het denkbeeld om zelf aan het publiek mede te deelen dat ik door mijne mede-redakteuren gedesavoueerd word". — „Ik ben bereid om met I[0] Februarij mijne positie van mede-redakteur te veranderen in die van mede-arbeider"[18]). Verzoening bleek dus onmogelijk. Potgieter bleef zijn vriend trouw; beiden traden uit de redaktie[19]). Voor Potgieter was het een pijnlijk afscheid van zijn levenswerk. Terecht heeft Huet later geschreven: Potgieter verliet *De Gids* niet, maar *De Gids* verliet hem. Voor Huet was het een bittere teleurstelling: juist toen hij zijn positie verstevigd waande en zelfs overmoedig werd, kwam plotseling de ineenstorting. Er kwamen nieuwe teleurstellingen bij: tegen het einde van 1864 opende zich de mogelijkheid dat Huet aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een invloedrijker en beter bezoldigde journalistieke positie zou krijgen. Hij meende zelfs een salaris van *f* 7000 te kunnen bedingen, maar de onderhandelingen met Nijgh werden plotseling afgebroken toen in de crisis de onbetrouwbaarheid van Huet's liberaal standpunt gebleken was. Tegelijk liep de eerste van de drie lezingen die hij te Rotterdam zou houden over Molière, en waarvan hij veel werk gemaakt had, op een mislukking uit: het Bestuur van de „Hollandsche Maatschappij" gaf hem in een onbeleefd briefje te kennen

dat hij deze lezingen maar staken moest[20]). Huet was woedend: „Ik *ben* geen compromittant sujet, doch de Commissarissen der Nieuwe Rotterdamsche *houden* mij daarvoor, en op hun standpunt hebben zij niet geheel en al ongelijk dat zij zulk een sujet niet engageren voor hun kermistroep". En over de Rotterdamse burgerij oordeelt hij: „Ik geloof inderdaad dat een goede Genius te bekwamer ure eene kloof gegraven heeft tusschen *dat* publiek en mij. De hemel beware u voor zùlke hoorders!"
Potgieter tracht hem te troosten en moed in te spreken: „De maat is nu vol, ik weet niet van waar nieuwe teleurstellingen zouden komen. De hoofdzaak wordt nu de ondervondene waardig te dragen. Laat ons beproeven of wij den toets kunnen doorstaan!"[21])
De vriendschap van Potgieter, aan wie hij reeds in een oudejaarsbrief van 1864 zo hartelijk dank gezegd had, was hem juist in deze dagen, toen „bijna de geheele wereld hem ontrouw geworden was", gelijk hij aan Van Vloten schreef, tot een onwaardeerbare steun: „Potgieter heeft zich in deze zaak gedragen als een Vorst"[22]). In de korrespondentie is ook een treffende dankbetuiging afgedrukt van Mevr. Huet aan Potgieter: „voor de vorstelijke trouw door u gehouden aan mijn man". — „Uwe handelwijze steekt zoo ontzagwekkend af bij al het gerel en geleuter om ons henen, dat in stilte mijn gansche ziel zich voor u buigt". Ook zij spreekt van de Rotterdamse teleurstelling, maar „hoe erger men het nu maakt, hoe beter. Mijn man zal zijn wapenrusting aangorden en slaan un de ses grands coups, en al de vijandjes zullen in het zand bijten. Het oude strijdlustige fransche bloed stroomt ons nog door de aderen"[23]).
Zo dacht ook Huet: „Het ligt zoozeer in mijn aard om strijd te voeren, dat ik het onnatuurlijk vinden zou van mijzelven, thans te zwijgen"[24]). Hij ging dus aan het werk om zijn houding in een brochure te verdedigen en koos daarvoor de vorm van een open brief *Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint*[25]), die hem „een allerhartelijkste, allerliefste brief" geschreven had, en die hem nu gaarne toestemming gaf tot deze opdracht[26]).
Het voortreffelijke, weloverwogen betoog is een verantwoording en een aanklacht tegelijk. Het eerste gedeelte (blz. 1—15) is gericht

tegen „de bloem des publieks in de tweede stad van Nederland", op wie zijn „naar de lessen van Sainte-Beuve met oordeel gekozene en oordeelkundig ingeleide bloemlezing uit Molière" een „hoogst ongunstige indruk" gemaakt had. Daarin zag hij „een bewijs dat de goede smaak te onzent op dit oogenblik in een staat van krisis verkeert". Bij zijn uitval tegen de verslaggever van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* zal hij ook wel weer, met ergernis, gedacht hebben hoe de leiding van dit liberale blad hem de pas tot het Rotterdamse leven afgesneden had.

Daarna komt, als hoofdzaak, de *Gids*-crisis ter sprake. De weerklank van de Aurora-kritiek, zegt hij, heeft mij alleen overtuigd „dat een zekere soort van menschenkennis mij te eenemaal ontbreekt". Hij had, uit vaderlandsliefde, slechts willen meewerken aan de „herbloei van onze letteren", want „de letteren van een volk zijn de standaard zijner beschaving". „Mijn doel was goed, en het middel geoorloofd". Dat men mij, met een beroep op de „kieschheid" uit het „Ghetto van onze litteratuur met de gebruikelijke projektielen begroet heeft", is begrijpelijk: „Ik had van de vaderlandsche beunhazen in proza en poëzie, de bloei van wier nering tijdelijk door mij verstoord is, sedert lang iets verdiend". Daarop volgt een zijdelingse scherpe hatelijkheid tegen de redakteur van de *Aurora*, S. J. van den Bergh, beschermeling van het hof, aangehaald uit een korrespondentie in het *Journal de Bruxelles*, eigenlijk ook tegen het hof: „Wat moet het beschaafd Europa thans niet denken van de bescherming, door onze Dynastie aan onze litteratuur ver leend?"

Een vriendelijker en hoffelijker toon wordt aangeslagen als in het laatste gedeelte de onenigheid in de boezem van de *Gids*-redaktie uiteengezet wordt. Met waardering voor Buys en Thorbecke, betoogt Huet, kan kritiek op hun beschouwingen en lof voor de beginselvastheid van Groen van Prinsterer samengaan. Mag de redaktie van *De Gids* mij op dat verschil van gevoelen tot de orde roepen? En evenals de Rotterdamse heren mij te kennen geven dat mijn opstel „een hoogst ongunstige indruk gemaakt heeft"? „De Gids is altijd een agressief, een met de beste bedoelingen wegbe-

reidend tijdschrift geweest; negatief en afbrekend ja, maar afbrekend om licht en lucht te maken".
Zijn afkeer van „de geest die op dit oogenblik de nederlandsche natie bezielt", uit Huet dan, samenvattend in deze woorden: „Van de zijde des grooten publieks heb ik eene manifestatie van met trouweloosheid vermengde serviliteit beleefd, die ik in ons land en in onzen tijd voor onmogelijk zou gehouden hebben, en die ongetwijfeld ook uw opregt en fier gemoed met walging heeft vervuld. In beperkter kring heb ik een tegenstand ontmoet dien ik in een despotiek gouvernement of in een regtzinnig kerkbestuur zou weten te waarderen, maar die mij van den kant der redaktie van een onafhankelijk tijdschrift inderdaad verbijsterd heeft". „Ik vlugt inmiddels met mijne boekjes in mijn hoekje". En, met een zinspeling op zijn mislukte positie aan het grote liberale blad: „Eene ernstige, eene van hare hooge roeping zich eenigzins bewuste journalistiek zou aan onze natie diensten kunnen bewijzen. Doch voor het oogenblik is daar niet aan te denken. Voorloopig, indien ik wel zie, hebben wij ons heil alleen te wachten van de kunst, in den algemeensten zin des woords".
Ten slotte spreekt Huet de mening tegen, als zou Potgieter uit blinde genegenheid voor hem van zijn tijdschrift beroofd zijn: nu het wezen van De Gids veranderd is, heeft de stichter „met het genomen besluit volkomen vrede!"
Nauwelijks is deze brochure in het begin van Februari voltooid, of Huet zoekt weer troost in zijn werk. Hij verdiept zich in de studie van onze achttiende eeuw. Met Poot had hij in December al een begin gemaakt. „Is Poot gereed, dan ga ik aan Van Effen, dan aan B. Huydecoper, dan aan Wagenaar, dan aan Langendijk enz., om eindelijk nedertestrijken op de zwaar-beproefde hoofden der Gebroeders van Haren". — „Onder het werken bespeur ik tot mijne blijdschap dat de jongste gebeurtenissen mijnen lust niet in het minst uitgedoofd hebben"[27]). Resultaat heeft deze studie onmiddellijk niet veel opgeleverd; alleen een opstel over Poot en een daarbij behorende bloemlezing (1866) . Heeft het hem, in zijn verbittering, toch aan lust ontbroken? Bood de achttiende eeuw

hem te weinig boeiende stof?[28]) Bovendien: de prikkel van geregelde medewerking aan een tijdschrift ontbrak. Met lichte afgunst schrijft hij aan Van Vloten: „Gij gaat uw eigen orgaan oprigten? Dien moed heb ik niet. Voorloopig kruip ik in mijne schulp"[29]). Een voordelig aanbod tot geregelde medewerking aan het tijdschrift *Nederland*, in Maart, sloeg hij af: „Het is mij niet alleen om een goed honorarium te doen, maar om een goed tijdschrift"[30]).
De inhoud van *De Gids* wekt van maand tot maand de ergernis van de beide vrienden, terwijl ze heimelijk steun verlenen door de bewerking en omwerking van Mevr. Bosboom's roman *De verrassing van Hoey*: uit hun korrespondentie blijkt hoe zeer dit vriendenwerk hun boeit. In Mei komt de gedachte al op, of er naast *De Gids* plaats zou zijn voor iets nieuws. „Tot nog toe niet", meent Huet. „Plaatsten wij ons te zamen aan het hoofd van een nieuw tijdschrift, dan geloof ik dat wij ons de medewerking zouden moeten laten welgevallen van eene *nog* mindere soort van geesten"[31]).
Men ziet: de mismoedigheid is nog lang niet geweken; met het werk wil het niet vlotten. Potgieter heeft dat gevoeld bij zijn talrijke bezoeken aan de Huet's. Hij bedacht een verrassend plan: een gezamenlijke reis naar Florence, om de Dantefeesten bij te wonen. Huet heeft later verteld, hoe Potgieter persoonlijk voor hem bij de heer Enschedé een verlof ging vragen, dat anders wellicht niet toegestaan zou zijn. Hoewel hij in het opwekkend gezelschap van zijn kunstzinnige vriend „ontzaggelijk veel genoten had, genoten in de steden, genoten op de bergen", en de reis hem als afleiding „waarlijk goed gedaan had", kostte het Huet de grootste moeite, van zijn sombere stemming los te komen. Na afloop van de reis tot zijn werk in de eenzaamheid teruggekeerd, schrijft hij, in een dankbare brief o.a.: „Ben ik een prettige reisgezel voor u geweest? . . . Ik vrees maar al te zeer dat ik u doorgaands met mijne stilzwijgendheid erg verveeld heb. Of het komt van mijne doorgestane ervaringen in het verleden dan wel van het voorgevoel mijner zorgen in de toekomst, weet ik niet; maar *le fait est* dat ik aan eene vermoedelijk ongeneeslijke ingetrokkenheid laboreer, waarbij uwe opgewektheid, uwe levendigheid, uwe onuitputtelijke

belangstelling, beschamend afsteken" [33]). Is het ook niet opmerkelijk dat hij van een zo interessante reis vooreerst geen enkele herinnering op schrift gezet of litterair verwerkt heeft?
In Juni, als hij zich weer ergert aan een *Gids*-aflevering, met een gedicht van De Geyter — een „openbaar schandaal" — dan verbittert hem vooral „de vernedering die het inheeft voor ons, aldus vervangen te worden. En wat mij daarbij het meest kwelt, is de gedachte, dat het zoo goed als onmogelijk is, daarin eenige verbetering te brengen. Nadat ik de kerk verlaten had, heb ik mij somtijds ingebeeld, een van de aangewezen personen te zijn, wier roeping het was, onze journalistiek, of althans onze tijdschriftlitteratuur, te helpen opheffen; en mijn aanvankelijk succes als medearbeider van den *Gids* versterkte mij in dien waan. Doch het *was* een waan; en thans heb ik, in weerwil van mijnen leeftijd en van mijne neigingen, het gevoel, alsof ik verstandigst handelen zou met van alles de handen aftetrekken en mij uitsluitend bezig te houden met mijne eigen vorming" [33]). Maar in dezelfde brief volgt dan: „Intusschen word ik gaandeweegs *fertig* omtrent eene geheele reeks van onderwerpen, en met 1[0] Januarij 1866 zou ik best weder aan het schrijven kunnen gaan". — „Tegenstrijdig, niet waar? Het eene oogenblik beklaag ik mij niet te *kunnen*, het andere oogenblik stel ik mij voor te *zullen* schrijven". Met zelfkennis luidt het later: „Ik bezit of word bezeten, door de hartstogt der publiciteit" [34]).
De gedachte aan een eigen orgaan laat hem dan ook niet los: „Wij zouden onze keus op een driemaandelijksch tijdschrift kunnen vestigen en eene poging kunnen aanwenden om eene nederlandsche *Quarterly* te stichten", schrijft hij aan Potgieter, en hij bedenkt zelfs voor dat nieuwe tijdschrift allerlei namen. Zou Potgieter niet eens willen informeren of *De Gids* al dan niet blijft voortbestaan? Maar hoewel Potgieter hem aanmoedigt — „Zeker, liefste vriend, zeker moet Gij een orgaan hebben" — is hij niet bereid om mee te doen: „Ik ben eens redacteur geweest van een pas opgerigt tijdschrift, dat doet men na dertig jaar niet nog eens over. Ik wil gaarne meêdoen, voor zooveel ik tijd heb" [35]). Huet's antwoord was kort en krachtig: „Wij gaan zamen, of ik blijf thuis" [36]); daarmee scheen het

plan voorgoed van de baan. Toch horen wij in November nog weer van een voorstel om Huet .,van *Nederland* een gereformeerde *Gids* te laten maken". Als de uitgevers willen, schrijft hij, „dan ben ik hun man en wacht ik hunne voorstellen" [37]). Ook daarvan is dus niets gekomen. Als hij in Januari zijn Poot-studie in *Nederland* geplaatst krijgt, noemt hij dat tijdschrift „dat prul der prullen" [38]).
Van de geldelijke moeielijkheden, voortvloeiend uit het gemis van de *Gids*-inkomsten, weet hij zich te bevrijden. Hij biedt zijn werkgevers „meer werk voor meer geld aan": ook al zijn avonden zal hij opofferen aan zijn journalistieke taak op het bureau. Hij stelt de „exorbitante eisch" van een salaris van *f* 5000; boven verwachting wordt dat onmiddellijk aangenomen, als hij zich voor tien jaren verbindt [39]). Deze bevrediging was maar half bevredigend: de toegenomen afhankelijkheid van de loondienst voelt hij in toenemende mate als onwaardig voor zijn talent; de tijd voor studie wordt sterk beknot. Hij noemt zich „bediende van de Enschedé's" en schrijft met bitterheid: „de positie waarin ik mij ten aanzien dier lieden geplaatst zie dooft menigmaal al mijn levenslust uit" [40]). „De denkbeeldige vrees dat men hen supplanteren wil, is voor mij en mijne zenuwen eene ware marteling". Zelfs laat hij zich later eens de uitdrukking „eene ploertige courant" ontvallen [41]).
Zulk een stemming van teleurstelling en wrok weerspiegelt zich in bijna al zijn werk van deze jaren, wanneer men een boekje als *Ada van Holland* [42]), met zorg en vlijt samengesteld ter wille van het honorarium, ter zijde laat. Dit behoort trouwens tot zijn minder belangrijke geschriften: Potgieter, die anders zachtzinnig is in zijn kritiek, noemde het in dubbele zin „dun".
Zijn oude strijdlust werd geprikkeld, toen Allard Pierson's afscheid van de kerk in 1865 aanleiding gaf tot levendige polemiek in de kringen van moderne predikanten. Réville had in een brochure *Nous maintiendrons* Pierson's houding bestreden, en het goed recht van de modernen om zich in de kerk te handhaven verdedigd. Huet, die het vorige jaar in zijn polemiek met orthodoxe theologen als Gunning en Bronsveld [43]) nog in het moderne kamp stond, valt nu zijn vroegere geestverwanten aan. Door nog eens openlijk zijn

afval te motiveren, niet alleen van de kerk, maar eigenlijk van het christendom, geeft hij dubbele ergernis, in beide kampen. De keuze van zijn titel: *Ongevraagd advies*, toont reeds dat hij zich als buitenstaander beschouwt. Hij prijst Pierson, die „met één ruk en eenen sprong zijne wetenschap en zijn karakter redt" (blz. 51), en geeft, in de vorm van een persoonlijke biecht, een scherp-afbrekende kritiek op de moderne richting. „Somwijlen heb ik gevreesd dat de moderne theologie een huichelaar van mij maken zou" (blz. 67). Immers, in mijn godsdienstonderwijs verkondigde ik „dat het gereformeerd geloofsgebouw op vermolmde grondslagen rustte" (blz. 34). „Al de historische boeken van het Oude en Nieuwe Testament werden gelezen, nagelezen en gelijk van zelf spreekt, onhistorisch bevonden". Er werd „jagt gemaakt op bijbelsche vooroordeelen," om de „gereformeerde dogmatiek hoofdstuk voor hoofdstuk in de ban te doen". „Geene gelegenheid werd ooit ongebruikt gelaten om iets klemmends te zeggen over de nietigheid der Doop of het zuiver ceremonieel karakter van het Avondmaal". Er ontstond een „Christendom van eigen mengsel", maar eigenlijk „predikte ik zonder het zelf te weten het godsbegrip van Spinoza". „Hoe heeft men tien jaren lang zoo iets geduld?" roept Huet uit. Hij gaat zelfs zo ver, dat hij de voormannen van deze richting aan de kaak stelt, aan Rauwenhoff karakterloosheid verwijt, en van zijn vereerde leermeester Scholten beweert dat ook hij geen eigenlijk christelijk geloof heeft: „zijn godsbegrip is het godsbegrip van Spinoza". Kalvijn zou al zulke „modernen" hebben doen verbranden, als Servet.

De brochure besluit met de onverbiddelijke sceptische gevolgtrekking: „Theologie, zegt de 19de eeuw, theologie is de wetenschap der menschelijke onwetenheid; moderne theologie, want niets is meer verouderd dan zij, eene formule die zichzelve opheft en haar voorwerp meteen" (blz. 82).

Potgieter, die zijn afkeer van de moderne theologie nooit verborgen had, schrijft na de lektuur van de proeven, van zijn opmerkingen voorzien: „Bravo! bravissimo, afdoende helder en kort. Het slot is uitstekend" [44]).

Terwijl het twistgeschrijf aanhield — Huet vond begrijpelijkerwijze meer bestrijding dan instemming[45]) — had Huet zich weer begeven op het gebied van de letterkundige kritiek. Het toeval heeft gewild dat hij juist in het jaar 1866 gelegenheid kreeg om twee van de meest gevierde letterkundigen onder handen te nemen: de populaire romanschrijver Jacob van Lennep, en de vooral in kerkelijke kringen geliefde dichter J. J. L. ten Kate. Nu kon hij, als wraakneming over zijn nederlaag, opnieuw aantonen hoe laag het letterkundige peil in Nederland stond!

In Maart had Alberdingk Thijm hem voor zijn tijdschrift een recensie gevraagd van *Klaasje Zevenster*, een roman die in allerlei kringen gelezen, besproken en als „onzedelijk" gebrandmerkt werd. Een paar maanden later verschijnt de recensie met de titel: *Ernst of Kortswijl?* in de *Dietsche Warande* en tegelijk in brochurevorm[46]). De toonaard is een andere dan de schertsend-plagerige in het Van Lennep-artikel van 1864; reeds het opschrift is hatelijk: Neemt Van Lennep nu een loopje met zijn publiek? Kan men dit kunstgewrocht wel *au sérieux* nemen? De criticus kan er niet genoeg kwaad van zeggen. Het is „de slordigste roman dien de heer Van Lennep ooit geschreven heeft": hij blijft „beneden het middelmatige": moraliserend, langdradig en melodramatisch; „een ellelang verhaal met niet één weldoordacht hoofdstuk er in, niet één fijne of welsprekende bladzijde, krielend van onwaarschijnlijkheden, krakend aan den gang gehouden door de grove mechaniek eener poppekastintrigue, voor de eene helft gestoffeerd met monsters en duivelinnen, voor de andere met huisbakken engelen van beiderlei geslacht" (blz. 46). De meeste litterarische waarde heeft nog de bordeelscène, „de ruwste en aanstootelijkste partijen van den roman" — die juist in fatsoenlijke kringen zoveel ergernis gewekt hadden! — „het overige is meerendeels marionettenspel uit de oude doos" (blz. 35). Zelf schijnt de schrijver met zijn werk ingenomen, maar is het wellicht „een oud en weleer afgekeurd beestje, door toevallige omstandigheden van stal gehaald en voor deze gelegenheid een weinig uitgekamd en opgetuigd"? (blz. 51)

Eigenlijk is Huet's kritiek even zeer tegen het publiek als tegen de

gevierde schrijver gericht: „Het spijt mij voor den goeden naam onzer Leeuwendalers, dat deze roman zoo gretig door hen gelezen is" (blz. 45). „Bij den stand der litterarische ontwikkeling te onzent kan dit niet gelden voor een doorslaand bewijs van smaak" (blz. 50). Bij deze woorden kan hij gedacht hebben aan wat Potgieter hem geschreven had, die ook dit „wansmakelijk" boek hield voor „een doorslaand bewijs" dat onze romanschrijvers bij het buitenland ten achter zijn" [47]).

Ook deze vinnige aanval lokte tegen-brochures uit, o.a. een van Henry van Meerbeke, die het betreurt dat „dartele luim" de overhand behouden heeft, en de „ernst" achterwege bleef, en een veel uitvoerigere van Dr H. J. Polak, die krachtig protesteert tegen de „meedoogenlooze wijze waarop schrijver en werk door het slijk gesleurd" zijn [48]).

In het najaar van 1866 hield Huet zich ijverig bezig met de studie van Ten Kate, wiens *Schepping* juist verschenen was. Dat deze poëet, een antipathie ook van Potgieter, er niet goed af zou komen, was te voorzien. Huet schrijft reeds in November: „Is er eigenlijk wel één land in Europa waar zulk een versifex onder de *dichters* gerekend zou worden?" [49]) Potgieter spoort hem aan om daar een breed opgezette litterair-historische studie van te maken, zendt hem boeken en uitvoerige gegevens uit zijn herinnering, die op zich zelf reeds een schets voor een dergelijk „litterair portret" leveren [50]), maar Huet ziet daar tegen op: „Uwe denkbeelden zijn mij somtijds te magtig, en ook ditmaal is het mij, of mijn ligt en digt getimmerte onmogelijk het massief gewigt zal kunnen dragen, hetwelk gij er mij op zoudt willen laten stapelen" [51]). Het ontbreekt hem blijkbaar aan voldoende tijd en lust: hij bepaalt zich tot het afbreken van *De Schepping* [50]), „stichtelijke lektuur in dichtmaat", een „kerkgenootschappelijk vers". Met zijn bekende lust in woordspeling hoont hij de dichter, als hij quasi-prijzend zegt: „aan het zachte der aandoeningen waarmede men onder het lezen zich als overgoten gevoelt, herkent gij onwillekeurig den meester, althans den ondermeester, in het vak". Spottend bedoeld is ook de lof voor zijn vertaalkunst: „de vaardigheid waarmede, als ware het gestadig verhuizen van de

eene naar de andere ziel hem tot eene tweede natuur geworden, hij zich de denk- en zegswijze van een aantal mededichters, binnen- en buitenlandsche, eigen weet te maken" (blz. 26). De overeenkomst met Da Costa „ontaardt in nabootsing" (blz. 42); hij is ook een getemperde, misschien *te* getemperde Bilderdijk" (blz. 44). Met zijn orthodoxie, met zijn ijdelheid wordt de gek gestoken. En wat de *Schepping* betreft, dat blijkt in hoofdzaak een versificatie van Miller's *The Mosaic Vision of Creation*: „Niet God, maar alleen Hugh Miller heeft onzen dichter bezield; en niet de goddelijke genade, maar alleen het lezen van *het Getuigenis der Gesteenten* is aanleiding geweest dat hij zich tot het zamenstellen zijner *Schepping* begeven heeft" (blz. 50).

Het is niet verwonderlijk dat zulk een kritiek in de smaak van Van Vloten viel, en dat deze gaarne bereid was om er in zijn *Levensbode* plaats aan te verlenen. Zij beiden zullen zich wel vermaakt hebben, toen ze in een *Gids*-opstel van Juni lazen dat de redakteur Schimmel de *Schepping*, ondanks bezwaren, betitelde als „Een prachtig gedicht!"

Dat Huet zich vooral nu tot Van Vloten aangetrokken voelde, is begrijpelijk. Ook vroeger was de verstandhouding hartelijk, ondanks Potgieter's antipathie tegen de roerige en lastige geleerde: gemeenschappelijke afkeer van het orthodoxe Christendom en de halfheid der modernen bracht hen samen. Huet bood zelfs aan, een nieuwe rubriek in de *Levensbode*, met een beknopte bibliografie voor zijn rekening te nemen. Toch bleef er een onoverbrugbare kloof tussen Van Vloten's optimistisch radikalisme en Huet's pessimistisch scepticisme. De Deventer geleerde was hem te doctrinair. Kenmerkend is Huet's oordeel over de sensatie makende rectorale oratie van 1867. Daarin werd z.i. „lijnregt in strijd met uwe antecedenten de gewetensvrijheid aangerand". Maar dan volgt: „Indien ik hierbij voeg dat ik uwe oratie met ontzaggelijk veel genoegen gelezen heb, zult gij mij uitmaken voor een tegenstrijdig schepsel. Toch is het zoo. Doch ik sta ook niet zoo vast in mijne schoenen als gij. Op het zelfde oogenblik dat ik krachtig protesteer tegen uwe denkbeelden, geniet ik van hunnen vorm. En zoo is het geschied dat ik inwendig

bij het lezen uwer oratie heb zitten juichen van pleizier, terwijl ik zeer wel gevoelde dat ik volstrekt niet met u instemde".
Bij Van Vloten's ontslag door de Deventer gemeenteraad wenste Huet hem geluk met de herkregen vrijheid: „Ga gij voort met studeren en schrijven. Nederland zal er bij winnen". Verwijdering ontstond eerst in 1868, toen Van Vloten Huet's Indische missie een „deerniswaarde misstap" genoemd had, waarop Huet verontwaardigd antwoordde, met een schimpscheut op „een dagelijks meer naar tabak en knoflook riekend radikalisme", waardoor Van Vloten zich mee liet slepen [53bis]).
Aandacht verdient in deze periode eveneens de toenadering tot Multatuli. Meerkerk [53]) heeft reeds de juiste opmerking gemaakt: „Multatuli schuift zich van lieverlede tusschen Huet en Potgieter in". Nog in 1864 had Huet — het is al gebleken — evenals de *Gids*-kring, de verwachting dat de geniale auteur van de *Max Havelaar* na de ontploffing van de „personaliteit des gekrenkten" aan zijn „buitengewoon zelfgevoel" te gronde zou gaan. Na de gebeurtenissen van Januari 1865 begrijpt Huet Multatuli's „negatieve houding tegenover de maatschappij" beter. Door zijn uitbanning uit de toongevende liberale kringen, zijn toenemende afkeer van wat hij als halfheid en huichelarij beschouwt, voelt hij zich ten dele lotgenoot en bondgenoot van Multatuli, de felle bestrijder van het modernisme, de onverbiddelijke hekelaar van de „fatsoenlijke" burgerij. Een persoonlijk bezoek op Dekker's zolderkamertje in Amsterdam leidde tot blijvende aanraking, tot wederzijdse schenking van hun geschriften en weldra tot geregelde korrespondentie, wanneer Multatuli naar Duitsland gevlucht is. In die tijd heeft Huet hem financieel gesteund door hem een buitenlands korrespondentschap van de *Opregte Haarlemmer Courant* op te dragen, en hem daarvoor maandelijks *f* 50 te zenden. Een warme vriendschapsbetrekking tussen deze beide mannen werd verhinderd door het grote karakterverschil en Huet's gevoel van meerderheid tegenover het maatschappelijk verongelukte genie. Een mengeling van bewondering en medelijden veroorzaakt eer een beschermende houding dan mannelijke vriendschap. Daarbij was Huet onder de invloed van Pot-

gieter's onoverwinnelijke afkeer tegen Dekker, mede wegens zijn levensgedrag [54]). Tegenover Potgieter doet hij alsof slechts medelijden hem beweegt om zich met Multatuli in te laten. Als hij Dekker in Augustus het edelmoedige aanbod gedaan heeft, hem een maand in zijn huis te Bloemendaal als gast op te nemen, schrijft hij aan Potgieter: „Illusiën heb ik niet omtrent dien man; alleen maar, ik kan het denkbeeld niet uitstaan, dat onze nieuwe hond Veldheer *geen* honger lijdt, en Multatuli *wèl*. Een ander motief heb ik niet. Komt hij, ik zal het verdragen; komt hij niet, des te beter" [55]). Hier spreekt zijn goed hart, maar volkomen oprecht is hij niet. De uitbundig-dankbare en hartelijke brieven van Multatuli, met geestige en satirische uitvallen tegen gemeenschappelijke vijanden, krijgen steeds meer bekoring voor Huet, al bewaart hij zijnerzijds een zekere afstand. Multatuli versterkt zijn onafhankelijkheidsgevoel, zijn stemming van verzet. Hij begrijpt niet hoe Huet het uithoudt, op het bureau van de *Haarlemsche* zijn mening te verbergen, de „uiligheid" niet te brandmerken, „satiram non scribere". „Nooit uw meening zeggen? 't is om te bersten!" Hij prikkelt Huet's eerzucht, als hij zich buitengewoon ingenomen toont met het geselen van valse poëzie in de Ten Kate-kritiek. Hij zag Huet graag professor om een nieuw ras te kweken. Hij onderwerpt zijn onvoltooide *Vorstenschool* aan het oordeel van de gewaardeerde criticus.

Omgekeerd tracht Huet hem ook morele steun te verlenen door hem tot nieuw werk aan te sporen. Op zijn verzoek zendt hij hem de brochure van Bosscha: *Pruisen en Nederland* en om te voorkomen dat Multatuli's bestrijding „geignoreerd" wordt, is hij tot een waarderende bespreking bereid. Hij spoort hem aan, zijn Vlaamse kongresindrukken te publiceren, buitenlandse aanvallen op zijn Havelaar te weerleggen. Huet gaat zelfs zó ver, dat hij Multatuli een brochure zendt van zijn leermeester Scholten om die te „behandelen". Het antwoord luidt: „Ik had liever fijner werk. Maar 't vleit me dat gij 't mij opdraagt, anders kreeg hij niets dan bij de eerste gelegenheid een nootje, een zijslag" [56]). Wat er van zulk een „behandeling" — die achterwege gebleven is — onder Multatuli's pen van het slachtoffer terecht zou komen, kon Huet voor-

zien. Zou hij die opdracht aan Potgieter verteld durven hebben? De beoordeling van Multatuli's jongste geschrift, *Pruisen en Nederland*, kwam in April gereed en verscheen met het opschrift *Bemoediging* in het tijdschrift *Nederland*[57]). Het is in hoofdzaak een lofrede en een pleidooi voor de in toongevende kringen miskende schrijver: „een heuchelijk verschijnsel", een geschrift „rijk aan bladzijden, zoo schoon als Multatuli er ooit eene geschreven heeft", al is hij soms te breedvoerig. „Er is geen tweede voorbeeld bekend van zooveel alsem, bij zooveel kunst, als de heer Dekker slag op slag in één bladzijde, in één volzin, weet zaam te persen. Niemand onzer evenaart hem op dat gebied. Hij is in Nederland de virtuoos van het sarkasme". Maar hoewel Huet verklaart „in den heer Dekker allermeest den schrijver te eeren", het is duidelijk dat hij de rake aanval op de liberale, zelfgenoegzame bourgeoisie toejuicht. Multatuli heeft het gemunt op „de bovenste laag eener geheele schuldige samenleving". Daardoor is zijn geschrift „de daad van een goed burger en een loyaal tegenstander". De schijnbare inconsequentie dat hij, de revolutionaire volksman, tegelijk koningsgezind is, acht Huet verdedigbaar: hij wordt „monarchaal uit walg van parlementarisme" en toont dat hij afgestorven is van alle doctrinarisme. Men voelt dat de sceptische Huet, onder Multatuli's invloed, ook zijn eigen vroegere liberale overtuiging verloochent.
Huet had de tekst vóór de publicatie als gewoonlijk aan Potgieter gezonden, om zijn raad in te winnen. Deze zal menige passage met gemengde gevoelens gelezen hebben. Aanvankelijk schijnt Huet ook Dekker's vroegere werk geprezen te hebben; Potgieter schrijft hem: „Nu Multatuli eindelijk eens weder een goeden greep deed, en Ge zijn talent voor het sarcasme waardeert, zoudt Gij hem den ondienst doen, den ouden zuurdeessem voor bruikbare gist te verklaren?" De parallel tussen *Max Havelaar* en de *Camera Obscura* bevalt hem evenmin: dat zijn „onvergelijkbare grootheden". Een „*would be* hatelijkheid" tegen Thorbecke zou z.i. geschrapt dienen te worden[58]). Uit een volgend schrijven blijkt dat Huet deze verbeteringen slechts ten dele aanvaard heeft; naar aanleiding van een brief van Multatuli die Huet hem ter inzage schijnt gegeven te hebben, laat hij zich

aldus uit: „Hoe die man, als hij niet Multatuli was, te tuchtigen zou zijn met zijn eigen woorden: „Ze slikken alles, en digereeren niets, die kasuarissen!" Huet, van zijn kant, begint duidelijker te gevoelen dat hij zich aan Potgieter's invloed onttrekt. Naast de dankbaarheid voor de „uitmuntende aanmerkingen" en de zorg aan zijn proeven besteed, stelt hij de verzekering: „Hoe gaarne zou ik iets schrijven dat U in *allen* deele voldeed! Doch dat gaat nu eenmaal niet; en ik ben al blijde wanneer ik bemerk dat sommige *gedeelten* althans u niet mishagen" [59]).

Er is nog een aanwijzing dat Huet zich in dit jaar het contrast tussen zijn twijfel aan Nederlands toekomst en Potgieter's romantisch idealisme steeds meer bewust werd, en de behoefte gevoelde om daarvoor uit te komen. Bij de onthulling van Vondel's standbeeld stelde de redaktie van *De Gids* prijs op een gelegenheidsartikel van Huet. Zimmerman had hem persoonlijk gepolst over mogelijke toenadering, maar hij antwoordde afwijzend, tenzij de redaktie hem zou uitnodigen: hij wenste niet als „het Bredasche turfschip" binnengeloodst te worden! [60]) De officiële uitnodiging kwam, en Huet schreef een artikel, dat een allerzonderlingste „hulde" was [61]). Vondel had z.i. „het keurslijf van het bastaardklassicisme nooit afgelegd"; zijn Gijsbrecht verveelde het publiek; zijn reputatie werd slechts in stand gehouden door hogere-burgerschoolleraren. Het Vondelbeeld ziet uit „naar eene nimmer aanbrekende toekomst, bestuurd door de herinnering van een belangwekkend verleden". „De letterkunde, wier voorlooper hij zich gevoelde, is weggebleven, en haar Messias moet nog komen".

Potgieter, die met verlangen naar dit stukje uitzag, was teleurgesteld: hij beschouwde de verschijning aan de vooravond van het feest als een „malgracieuse daad", en drong er op aan dat Huet dit stuk terug zou nemen, wat dan ook geschiedde [62]).

In zijn verhouding tot de *Gids*-redaktie, die hem uitgestoten had, wordt Huet geslingerd tussen fierheid en berekening. Eerst voelt hij er voor, op raad van Potgieter, „het nooit weer aan te leggen met den *Gids*". Dan stelt hij, na het teruggenomen stuk, de mogelijkheid van een bijdrage in November in het vooruitzicht. Vroeger

reeds achtte hij het voordelig, zijn roman-in-wording tegen een honorarium van *f* 1200 aan te bieden voor de jaargang 1868, terwijl hij in November weer besluit „alle verdere relatiën met den *Gids* af te breken". „Gij weet — schrijft hij aan Potgieter — dat ik in mijne verzoening met den *Gids* nooit iets anders als eene financiële kwestie heb willen zien, omdat ik begreep, dat wij het omtrent beginselen of vormen nooit weder met elkander eens zouden worden" [63]).

In het najaar zette hij ook een oud plan op touw. Potgieter had hem in Mei al aangespoord: „Waarom het cahier, waarin het begin van den roman schuilt, niet weer voor den dag gehaald?" Met belangstelling volgt hij de vordering van het werk, dat blijkbaar niet vlotten wil: „Geloof mij, maak toch eindelijk een einde aan dat doorhalen en inkrimpen van *Lidewyde*, zij en Gij zullen beide het slachtoffer worden van Uwen kritischen geest". Huet zelf blijft met de voorlopige resultaten ontevreden [64]). Vooreerst zullen zijn gedachten te veel in beslag genomen worden door een belangrijke beslissing: hij heeft in December het redakteurschap van de *Javabode* aanvaard en zal dus in Mei van het aanstaande jaar met zijn gezin naar Indië vertrekken. De gedachte aan een werkkring in Indië was in zijn predikantejaren al bij hem opgekomen. Journalistiek werk voor de *Bataviasche Courant* had hij in 1865 al op zich genomen [65]). Een onafhankelijke positie als journalist, zonder geldelijke zorgen, lokte hem aan. Risico was er wel aan verbonden: het kontrakt met de uitgever van dit liberale blad was maar voor één jaar, en het was onzeker of Huet in liberale geest leiding zou geven. Hoewel hij voor liberaal gold, was zijn afkeer van de doctrinaire liberale politiek in het eigen land meermalen gebleken. Van Indische politiek had hij nooit studie gemaakt, maar door de kennismaking met Multatuli's opvattingen, ontstond bij hem de overtuiging dat de liberale voorkeur voor „Vrije arbeid" noodlottig was.

Douwes Dekker verkeerde in dezelfde maand December in grote opwinding: hij was in de waan dat zijn eerherstel en wellicht zijn terugkeer naar Indië nabij was. Door bemiddeling van Rochus-

sen meende hij een opdracht te krijgen om in dienst van het konservatieve ministerie bij de verkiezingsstrijd de regeringspolitiek ten opzichte van Indië te steunen. Dat kon hij gerust doen — meende hij — want „alles wat men thans van mij vordert, klopt juist met mijn denkbeelden". Die geheime onderhandelingen deelt hij in vertrouwen aan Huet mee. Tegelijk komt de gedachte bij hem op, dat de toekomstige journalist van zijn goede betrekking met Rochussen zou kunnen profiteren. „Zoodra ik in den Haag ben, zal ik U, en mij — hoe zal ik zeggen, dan zal ik U, met wederzijdsch goedvinden in regtstreeksche aanraking brengen met den focus van 't *behoud*, dat ook dàt gedeelte van uw program moet aannemen, waar gij van *hervormingen* spreekt. Indien ze dat niet doen, krijgen ze *mij* ook niet" [66]). In dezelfde brief van 18 December staat namelijk te voren: „Uw program? Ik ben zeker, dat wij elkander verstaan zouden". Multatuli vertrouwt dat Huet zijn bondgenoot zal blijven: „*Sedert jaren* heb ik mij U in Indië voorgesteld. Ik *zag* wat ge daar deedt, en bij 't overdenken van zekere regelingen speeldet gij een groote rol in mijn gedachten".
De introduktie bij Rochussen had sukses. Huet schreef, voldaan, in een brief van 23 December aan Dekker: „Weet gij wel, dat gij een toovenaar zijt, mijnheer, en dat het uwe schuld niet zijn zal, indien door uwe tusschenkomst mijne positie tegenover den uitgever van den *Java-Bode* niet aanmerkelijk verbeterd wordt? Van harte wensch ik, dat uit den invloed, dien gij thans uitoefent, iets goeds voor U moge voortspruiten en ook ik eenige droppelen zal mogen opvangen van het stortbad van zegeningen, hetwelk over U staat uitgegoten te worden" [67]). Klinkt in de laatste woorden al enige twijfel? In elk geval heeft Dekker's voorgevoel hem niet bedrogen, toen hij schreef: „Ik stel mij gedurig voor, dat ze trachten mij te gebruiken voor de aanstaande verkiezingen, om mij dan òf weg te werpen, òf zoo goedkoop mogelijk afteschepen". Teleurgesteld keerde hij in April naar Duitsland terug.
Intussen hadden de onderhandelingen voor Huet een naspel. In aanraking gekomen met de konservatieve minister van koloniën Hasselman, aanvaardde hij van deze een eigenaardige opdracht: hij

moest „na zich ook in Indië met de journalistiek van nabij te hebben bekend gemaakt, het indische bestuur dienen van consideratiën en advies omtrent de vraag: Welke maatregelen daar te lande van bestuurswege worden vereischt tot breideling van de uitspattingen der drukpers, zonder de vrijheid om zijne gedachten en gevoelens te uiten en openlijk mede te deelen meer te belemmeren dan tot verzekering der openbare orde gevorderd wordt". Bij voorbaat ontving Huet als beloning een belangrijke som voor de overtocht naar Indië. Het pleit niet voor Huet, dat hij van deze transactie nòch Multatuli nòch zijn trouwe vriend Potgieter op de hoogte gebracht heeft. Daaruit blijkt dat hij zich toch enigszins geschaamd heeft, al is de storm van verontwaardiging die losbarstte wegens „beginselverzaking" en „omkoperij" grotendeels ongerechtvaardigd: J. Saks heeft dat in een zeer uitvoerig pleidooi welsprekend aangetoond[68]). Voor Huet had het onaangename gevolgen, afgezien van de algemene ontstemming en verontwaardiging bij vroegere geestverwanten in het vaderland: een breuk met Multatuli en verdriet van Potgieter over het gebrek aan vertrouwen bij zijn dierbaarste vriend. Vóór zijn vertrek uit het vaderland had hij nog twee plannen op letterkundig gebied: de bundeling van zijn beste opstellen, met de titel *Literarische Phantasien en Kritieken* en de voltooiing van de roman *Lidewyde*.

De beide bundels bevatten uitsluitend die artikels over Nederlandse letterkunde, waaraan hij blijvende waarde toekende: de felle kritieken op z.i. minderwaardige tijdgenoten bleven voorlopig achterwege, evenals het *Aurora*-opstel, waaraan zoveel onaangename herinneringen verbonden waren. Opmerkelijk is dat het door Potgieter afgekeurde Vondel-artikel wèl plaats vond in de eerste bundel, maar dat het opstel over Potgieter's proza achterwege blijft. Heeft hij, uit kiesheid, bij het afscheid niet nòg eens willen zeggen wat hem geestelijk van zijn oudere vriend scheidde? De *Voorrede*, van programmatische aard, is belangrijk voor Huet's opvatting, verwant aan die van Sainte-Beuve: de nieuwere litterarische kritiek ziet „in elk auteur van eenige beteekenis een belangwekkend menschelijk wezen". Hij bekent dat deze methode een zwakke zijde

heeft en beseft eigen tekortkomingen, nu deze „nalatenschap" zijn zelfkennis verhoogt. Maar hij verdedigt zich ook: zijn tegenstanders hebben vaak, door op hun beurt zijn persoon en zijn geschriften met elkaar in verband te brengen „slechts een karikatuur mijner wijze van oordeelvellen" geleverd. „Het was geen effen spiegel dien zij mij voorhielden; de toorn deed hem trillen in hunne hand". Alweer dus een kleine afrekening met zijn landgenoten, bij zijn afscheid!

Dan volgt de bekende, wat optimistische verdediging van zijn onbevooroordeeld standpunt en zijn goede bedoeling, ook met de scherpste kritiek: „Het zijn de opmerkingen van iemand die, na gedurende eene reeks van jaren op een ander gebied voor theologische dogmen te hebben geijverd, te goeder trouw meende, bij het schrijven dezer bladzijden, die heerschappij ontworsteld te zijn. Eene te vurige liefde voor de eer der nationale letteren is de eenige zedelijke fout dezer opstellen; en aan wie de schuld, dat niet al onze letterkundigen in den gloed van dien hartstogt bestaan kunnen?"

Tegen het einde komt de teleurstelling tot uiting, het gevoel dat hij zijn eigenlijke roeping gemist heeft. „Hadden de omstandigheden het gedoogd, de leemten in deze verzameling zouden van jaar tot jaar aangevuld, en de verspreide portretten allengs eene breede galerij geworden zijn. Tevens zou ik dan eene proeve geleverd hebben van hetgeen voor mij het ideaal eener geschiedenis der nederlandsche letterkunde is. Doch wie heeft het in zijne magt, in den loop des tijds alles te volbrengen wat hem somwijlen voor den geest zweeft?"

Aan zijn *Lidewyde* heeft hij de laatste maanden met volharding en toewijding gewerkt. Heeft de kort te voren verschenen roman van zijn vriend Pierson hem tot wedijver geprikkeld?[69]). Heeft hij, na het afbreken van zoveel middelmatige produkten eens een voorbeeld willen geven hoe de Nederlandse moderne roman op hoger peil gebracht kon worden door in plaats van zoetelijke moraal de onverbloemde uiting van „hartstocht" te tonen? Heeft hij het voorbeeld van zijn leermeester Sainte-Beuve willen volgen die naast zijn kritieken roem verworven had door zijn roman *Volupté*?

Als novellist had hij weinig sukses gehad: zijn novellen waren sinds 1863 niet herdrukt en reeds vergeten geraakt. Ze verdienden niet beter, want grotendeels ontbrak er waarheid en leven aan. Op het gebied van scheppende kunst lag zijn kracht niet. „Bijna al zijne novellen — heeft H. L. Berckenhoff terecht opgemerkt[70]) — zijn vraagstukken die hij langs methodischen weg tot oplossing tracht te brengen".

Aan zijn vermogen om als scheppend kunstenaar op te treden heeft hij wel getwijfeld, maar zijn onvermogen heeft hij nooit willen toegeven. Als hij in Oktober en November het werk aanvat, schrijft hij aan Potgieter die naar de „novelle" informeert: „de bladzijden waarvan ik gehoopt had dat zij welsprekend, de toestanden waarvan ik mij had voorgesteld dat zij aangrijpend zouden worden, schijnen mij de eenen mat, de anderen ordinair", maar aan de hoofdgedachte klemt hij zich vast „met de hardnekkigheid van een bloedzuiger, in het minst niet voornemens haar los te laten". En later: „Ordinair" is en blijft de boodschap. Indien ik het *onderwerp* niet meester was, zou ik het niet behandelen, dat spreekt; doch in de *manier* gevoel ik mij een kruk, en mijn eenige troost is de gemeenplaats, dat men al doende leeren moet" [71]).

Als het werk voltooid is, vindt hij het weliswaar „niet slecht genoeg om het op het vuur te werpen", maar: „Dit staat vast: een romanschrijver van beroep word ik nimmer, en ik zal tevreden zijn, indien ik door het zamenstellen van deze en verdere proeven zoo veel faktuur bekom, dat ik op mijn ouden dag dat ééne zekere boek zal kunnen schrijven dat mij onophoudelijk voor den geest zweeft en dat ik nu nog niet schrijven *kan*".

De twijfel aan het welslagen wijkt langzamerhand voor wassend zelfvertrouwen: hij is ingenomen met zijn eigen werk. Het volgend jaar, als de afwijzende kritiek van alle kanten losgekomen is, schrijft hij nog aan zijn zwager Van Deventer: „Sommige hoofdstukken van *Lidewyde* zijn zoo goed als ik ooit iets geleverd heb en in staat ben iets te leveren: daarvan spreekt mijne litterarische conscientie mij vrij". Hij bedenkt dan „hoezeer ik gedurende jaar en dag met die beelden vervuld geweest ben, met welke zorg elk hoofdstuk, elke

bladzijde, elke volzin zamengesteld is", en is overtuigd „dat ook aan *Lidewyde* eenmaal regt wedervaren zal[72]).

De compositie van de roman is sober en weldoordacht. In het eerste gedeelte, *Eene Idylle*, maken wij kennis met de mannelijke hoofdpersoon, de ingenieur André Kortenaer, verloofd met Emma Visscher. Hun jong geluk genieten ze op Duinendael, in een Haarlemse omgeving. Voor vader Visscher, een „oud-vaderlander" heeft Potgieter als model gezeten; het interieur is — volgens Huet's latere mededeling — zelfs fotografisch nauwkeurig dat van zijn vaderlijke vriend[73]). Kon men bij deze schildering van een vertrouwde omgeving en van karakters op grond van eigen waarneming nog aan Hollandse werkelijkheid denken, het tweede gedeelte *In het Vuur* brengt ons in aanraking met personen die uit Franse romans weggelopen zijn. Het toneel wordt verplaatst naar een naburige stad, waar André als ingenieur werk te verrichten heeft. Terwijl zijn meisje bij freule Steinmetz logeert, is hij de gast van een neef Dijk, aspirant politicus, gehuwd met de exotische Lidewyde, die met behulp van haar kamenier Sarah hem in verleiding brengt. Ook de cynische dokter Ruardi, een zedelijk monster, en de advokaat Lefebre zijn, volgens Van Deyssel Fransen, „niet naar het leven, maar naar het tooneel": hij noemt Lidewyde spottend „een kappers-étalagebuste, een panopticum-type"[74]).

Het derde gedeelte, *Nemesis*, leidt snel naar de ontknoping: André bezwijkt voor de verleidingskunsten van Lidewyde, wordt in haar slaapkamer gelokt en verraden. Door de bedrogen echtgenoot overvallen, wordt hij gedwongen zelfmoord te plegen; de echtbreekster wordt met de hondezweep afgeranseld, maar blijft van verdere straf vrij.

Dat vooral dit slot, als „onzedelijk" aanstoot gaf, is begrijpelijk, maar daardoor zou het boek als kunstwerk waarde kunnen hebben, indien Huet er in geslaagd was, zijn personen tot leven te wekken, hun optreden en karakter psychologisch te verantwoorden. Het tegendeel is het geval. Berckenhoff heeft reeds in 1886 aangetoond dat de opzet herinnert aan het toneelstuk *Dalila* van Octave Feuillet, dat Huet in 1860 voor het *Haarlemse Zondagsblad* ver-

taald had. Er bestaat treffende overeenkomst: „Is André Kortenaer — nomen est omen — niet de copie, eene zwakke copie, van André Roswein; Ruardi niet de dubbelganger van Carnioli; de oude heer Visscher niet als twee droppelen de oude Sertorius; zijne dochter Emma niet eigenlijk de Marthe des laatstgenoemden, eindelijk Lidewyde niet de zoogzuster van Leonore? En het verhaal zelf. Het eerste bedrijf van Dalila is eene idylle gelijk het eerste boek van Lidewyde; het tweede bedrijf, de zegepraal van den jongen componist André met zijne opera in het San-Carlo — loopt evenwijdig met de beproeving van de spoorbrug, een triomf voor André, den ingenieur; het derde bedrijf, Carnioli die André's hart van Marthe Sertorius wil aftrekken en hem in de verleidende omgeving van Leonore brengt, herleeft bij Huet in den Oom, die André van Belvédère wegtroont, hopende zijne kalverliefde voor Emma door den gloed van Lidewyde's hartstocht te doen verteren. Het bezwijken van André voor Lidewyde, zijn dood, zelfs de zweep waarmede Dijk zijne overspelige vrouw afrost, alles geschiedt in navolging van Feuillet of is bij hem geborgd" [75]). Later heeft men nog op allerlei andere reminiscenties uit zijn rijke belezenheid gewezen [76]). Eigenaardig is, dat niet de minste invloed te bespeuren is van de grote Franse realistische romankunst. Balzac schijnt hem niet bekoord te hebben, maar ook Flaubert, wiens *Madame Bovary* reeds tien jaren te voren, in 1857, verschenen was, had hem door zijn verfijnde psychologie, door zijn stijl, voor misvattingen kunnen behoeden, en hem de ware objektieve kunst van vertellen en beschrijven, in uiterst verzorgde, natuurlijke stijl kunnen leren [77]). In tegenstelling daarmee houdt Huet zich aan de causerende stijl, die hij in de romans van Dumas fils waardeerde. In plaats van te vertellen loopt hij redenerend vooruit op zijn verhaal, of komt hij zelf keuvelend om de hoek, b.v. „Had men hem gevraagd waarom hij zoo handelde, dan zou hij geantwoord hebben . . ." De gewoonte van wikken en wegen was de criticus tot een tweede gewoonte geworden. Daarbij komt dat hij ook voor de romanstijl vasthield aan wat Van Deyssel noemde „de aangenomen hollandsche schrijfwijze", die vooral in het gesprek de onnatuur verhoogde [78]).

Voor de kennis van Huet's persoonlijkheid, zowel als voor zijn roem bij het nageslacht, zou men deze roman stilzwijgend kunnen voorbijgaan, als die niet in een ander opzicht hoogst kenmerkend was voor zijn geestesgesteldheid in deze jaren.
Zijn bijbedoeling was, ter afsluiting van deze met bittere wrok doorleefde periode, zijn landgenoten nog eens krachtig de waarheid te zeggen. De romanvorm bood hem gelegenheid, gefingeerde personen als spreektrompet te gebruiken. Van Deyssel heeft dat juist gezien: Huet's roman is tevens „een causerie, waarin de auteur omdat hij zijn personages voor zich laat spreken, zonder te hoeven goedkeuren wat zij zegden, veel vrijer en feller zijn meeningen kon schrijven dan in zijn Kritieken en Phantasiën" [79]).
In het dertiende hoofdstuk laat Huet de advokaat Lefebre het liberalisme aftakelen: tegelijk „een ideaal en een negatie", zijn hoogste vreugde vindend in „supprimeren". Erger maakt hij het in het veertiende hoofdstuk, waar dokter Ruardi onbarmhartig de idealen van Visscher-Potgieter onder het mes neemt, door te betogen dat zijn leuze „Oranje en de vrijheid" bespottelijk is, dat Nederland in zijn verleden overschat is, en als uitgedoofde natie in de toekomst nooit meer iets betekenen kan. De schilderkunst heeft nog betrekkelijke waarde, de letterkunde is waardeloos. „Een volk, dat nooit een eigen denkbeeld vertegenwoordigd heeft; altijd, om zoo te zeggen, op den boer heeft gereisd; nooit iets anders heeft gedaan als navolgen en achteraan komen, — zulk een volk, dat spreekt, heeft geene litteratuur die het de moeite waard zou zijn te boek te stellen".
Al zal Huet dat niet woordelijk voor zijn rekening nemen, hij laat ook André niet partij kiezen voor zijn aanstaande schoonvader: de boetprediker kan zich onweersproken uiten! Van Deyssel heeft het weer scherp en geestig gezegd: „De zweepstriemen komen niet neer op „Lidewydes weeke lijf", maar op „het zwakke lijf der logge natie, die hij verwenschte".
Het is begrijpelijk dat Potgieter, na zulk een hoon aan wat hem dierbaar was, uitriep: „Het is nu, of Ge, heengaande, er genoegen in vindt ons nog even in het gezigt te slaan" [80]).
Het boek verscheen, toen de schrijver het land reeds verlaten had.

De ontvangst was vrij algemeen ongunstig. Oude tegenstanders verborgen hun leedvermaak niet. S. J. van den Bergh vergeleek Huet met de duivel, bij zijn vertrek stank achterlatend, de moderne predikant Dr Van Gorkum schreef in *Los en Vast* een fel afbrekende kritiek, maar ook het oordeel van Lindo in *De Spectator*, van Polak in de *Tijdspiegel* klonk afwijzend: Huet had zich „doodgeschreven"; uit zijn werk bleek „de zwakheid van zedelijke overtuigingen", een „moralische Zerfahrenheit". De degelijkste kritiek leverde S. Gorter in een breed opgezet *Gids*-artikel [81]). Hoewel hij de roman, in tegenstelling met de goedmoedig-idealiserende romankunst van Cremer „aangrijpend en wegslepend" noemt, „even onbarmhartig als een kamrad", oppert hij bezwaren tegen de grondtoon: „Er is in de Lidewyde bijna niets meer over van die sympathie, dat hartelijke met menschen en toestanden mede gevoelen, die gave om zich zelven, die voor den verteller onmisbaar, aan stijl en verhaaltrant eerst de hoogste waarheid en het leven schenken". Zijn „door en door sceptische wijze van denken speelt hem parten", zodat hij, quasi onpartijdig, de „onbillijke sarcasmen van Lefebre, de „goddelooze drogredenen" van Ruardi onweerlegd laat debiteeren".
Uit Potgieter's brieven aan Huet blijkt, dat hij links en rechts informeert hoe men over Lidewyde oordeelt [82]). Zelf is hij, door vriendschap vooringenomen, ondanks zijn ernstige grieven, geneigd de lichtzijde te zoeken, nog steeds vertrouwend op Huet's verdere ontwikkeling. Een stille wenk geeft hij b.v. als hij *Lidewyde* vergelijkt met *Fumée* van Iwan Tourguenief, dat hem zo zeer geboeid heeft, en daarbij uit de voorrede van Prosper Merimée o.a. aanhaalt: „Jusque dans les natures les plus dégradées il aime à trouver quelque trait qui les relève" [83]).
Te voren had Potgieter terloops de opmerking gemaakt, dat Huet door zijn teruggetrokken aard, een tekort toonde aan mensenkennis, voor de romanschrijver zo onmisbaar: hij moest op zijn reis naar andere landen, allerlei mensen eens trachten aan te spreken en te leren kennen, „overtuigd dat Gij een nieuw boek inziet. waarbij het slechts aan U staat, al snuffelende de belangrijkste bladzijde te vinden". — „Een volgende *Lidewyde* zal dan de eerste overtreffen" [84]).

VERBLIJF ALS JOURNALIST IN INDIË
1868—1876

V

HET was een rustige genotvolle reis over land, vol afwisseling, die de Huet's in Mei ondernamen, een ware verkwikking na de maanden van voorbereiding. In Juni kwam het kleine gezin te Batavia aan wal, en betrok een woning waar ze zich weldra op hun gemak gevoelden. In Juli kon hij al aan Potgieter schrijven: „Ons huis voldoet zeer en wekt dagelijks, door zijne ligging, Bloemendaalsche herinneringen bij ons op. Heden middag nog (het is zondag) zeide mijn vrouw: „Hoe aardig zou het zijn, indien wij onze lieve Amsterdamsche vrienden, eensklaps vóór ons zagen verschijnen". Het was of wij op Sorghvliet zaten, in het genot van een schoone Julijdag". En de volgende maand: „Mijn huiselijk leven is hersteld. Avond aan avond zit mijn vrouw tegenover mij, in het kleine bijgebouw, dat mij tot kantoor dient, en lees ik haar iets voor. Minder dan ooit bekommeren wij ons om de wereld". Door ingespannen arbeid ging de tijd snel om. Aanraking met de Indische maatschappij werd zoveel mogelijk vermeden: „slechts bij uitzondering inviteren wij iemand of gaan wij bij anderen bezoeken afleggen". Alle aandacht was gericht op de nieuwe taak: zich een weg te banen naar een toekomst die in het eigen land voor hem „onherroepelijk gesloten" was. Daarbij wachtten hem nieuwe moeielijkheden. Het eerst nodige was, bij de uitgever Van Dorp het vertrouwen te wekken dat de nieuwe koers die hij wilde inslaan, het debiet van de *Java-Bode* niet zou schaden. Vóór alles moest de inhoud aantrekkelijk gemaakt worden, en het blad op hoger peil

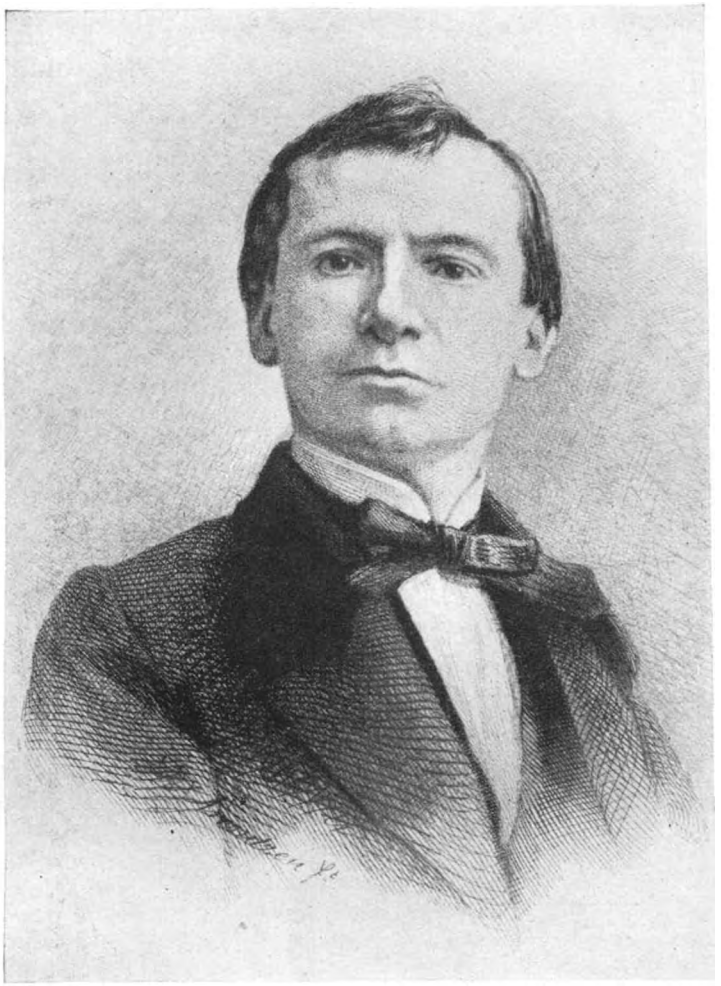

Dit portret van de jonge Busken Huet, naar een ets van P. J. Arendsen, dagtekent waarschijnlijk nog uit zijn predikantentijd. Merkwaardig is de zelfbewuste, enigszins overmoedige blik, in tegenstelling met het bezadigde uiterlijk in het latere portret door dezelfde etser (zie titelpagina).

Conrad Busken Huet.
Dit portret diende ter illustratie van Huet's Litterarische Fantasiën en Kritieken.

gebracht. Weldra slaagde hij er in, de uitgever op zijn hand te krijgen en een groot deel van het publiek te boeien. Te voorzien was evenwel dat de beide concurrerende bladen, het *Bataviaasch Handelsblad* en het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, onder liberale leiding, gesteund door invloedrijke handelskringen, de „konservatieve" tegenstander, die zij als renegaat beschouwden, niet met rust zouden laten. Fel waren de aanvallen, vooral van de gladde, weinig betrouwbare journalist Lion, die Huet uitmaakte „voor al wat leelijk is": er waren namelijk al geruchten in omloop over de „vrije overtocht" en de opdracht. Krachtig en niet minder beslist waren de zelfverdediging en de tegenaanvallen in hoofdartikels van de *Java-Bode*. In zijn brieven klaagt Huet over de „walgelijk onbeschaafde" toon van zijn tegenstanders, over hun „grofheid"; hij scheldt Lion uit als een „venale hansworst" en noemt de anderen „beunhazen", die zich aan „terrorisme" schuldig maken. Dat alles pleit voor zijn stelling dat de Indische journalistiek een schande is voor onze nationaliteit, en gaf hem — naar hij meent — het goed recht om de beruchte opdracht te aanvaarden. Ook als Keuchenius aan het hoofd van een van deze bladen komt en hem aanvalt, luidt zijn oordeel over de nieuwe tegenstander ongunstig. Moeielijker viel het hem, zijn houding en zijn politiek tegenover zijn oude vriend Potgieter te verdedigen. De eerste *Java-Bode's*, naar Amsterdam gezonden, gaven al aanleiding tot opmerkingen. De stelling „Ernst is maar een betrekkelijke deugd" vindt tegenspraak: „Och, lieve Vriend! ik geloof niet dat zonder deze en warmte van overtuiging iets goeds of iets groots geboren wordt". „Vermeidt u toch niet met zoveel plezier in uw dialectische oefeningen" [85]).

De spanning neemt toe, als Potgieter zich even onbevredigd toont door Huet's „radikaal konservatisme", als diep teleurgesteld door zijn gebrek aan vertrouwen, blijkende uit de geheimhouding van de opdracht. Huet had zijn zonderling Multatuliaans politiek kompromis aldus omschreven: „Mijn standpunt is dat van een konservativen radikaal, die aan den eenen kant de kolossaalste hervormingen zou willen invoeren, maar tevens beseft, dat het bestaande

oneindig beter is dan al hetgeen men daarvoor tot hiertoe in de plaats heeft willen stellen". Daarmee hoopte hij in Indië „de meerderheid van het publiek op zijn hand te krijgen" [86]).
Potgieter antwoordt: „Als Gij, ben ik onze liberalen, die doctrinairen zijn geworden, hartelijk moede, maar, U ongelijk, zie ik noch met Katholieken, noch met orthodoxen een beteren toestand te scheppen" [87]).
Als de geruchten over Huet's gedrag steeds sterker worden, verlangt Potgieter naar zekerheid: de 16de September schrijft hij: „La politique, hélas, voilà notre misère. Ik heb het nooit zoo diep gevoeld als in deze dagen, wat al hatelijkheid, wat al verdenking, wat al verdriet. Uwe opheldering, wat Gij U als Uwe taak op Java voorstelt, wordt door niemand met meer belangstelling tegemoet gezien dan door mij. Evenzoo, welke mysterieuse zending U toch is opgedragen!" En in een volgende brief: „Dat Gij het parlementarisme moede waart, dat Gij een krachtiger bewind wenschtet dan het tweede Ministerie-Thorbecke, dat was mij bekend, maar dat Gij uit weerzin in flauwheid tot nog flauwer kamp zoudt overgaan, dat wilde er bij mij niet in, daaraan twijfel ik nog zoo gaarne". — „Maak U zelven eindelijk los uit de strikken dier dialectiek, waarin Gij U tot mijne smart in de laatste twee jaren al meer en meer hebt verward; de twijfel, of er eigenlijk goed of kwaad is, de minachting voor de stem die in ons binnenste *blijft* spreken, al heeft het verstand triomfantelijk betoogd, dat deze eigenlijk geen regt heeft een woord in het midden te brengen, de versmading der menschheid, als school bij al haar ziekelijks en zwaks niets goeds of groots in haar. Die aanklagt, amice! is niet nieuw; menige toespeling mijnerzijds werd in dit opzigt door U verstaan, maar niet beantwoord, menige kantteekening op Lidewyde *fut passée en silence*; bij ons gesprek over dien onzaligen Koorders, ontweekt Gij het onderwerp — door heen te gaan". „This contempt for humanity punishes itself" [88]).
Huet moet pijnlijk getroffen zijn door deze verwijten van zijn vaderlijke vriend; hij moet het gevoeld hebben als een beroep op zijn beter-ik. Terwijl hij vroeger alleen verzekerd had: „Gij *kunt*

het niet kwalijk nemen", ik moest voort uit die kring; blijven zou onoprecht geweest zijn; het was plicht te breken met een verleden waaraan ik mij ontwassen gevoelde [89]), gaat hij nu met klem betogen: „Voor mijn eigen geweten heb ik *niet* misdreven". — „Zal ik blijven leven, dan moet ik voor iets strijden. Vroeger streed ik voor idealen, thans doe ik het voor eene werkelijkheid" [90]). Zou hij bij die laatste zin zich zijn novelle *Onverzoend* herinnerd hebben, waarin ook de hoofdpersonen hun vroegere idealen prijsgaven voor een „werkelijkheid" d.w.z. het eigenbelang van een goede maatschappelijke positie?

In Oktober worden Potgieter's verwijten bitterder: „Gij begingt eene zoo groote onvoorzigtigheid als slechts Uw bitterste vijand U toe kon wenschen en gaaft U der algemeene verdenking door prijs. Ge hebt van beide misgrepen reeds de wrange vruchten geplukt". — Is het waar, wat uw vijanden beweren, dat de geheime missie inhield, Censor te worden? „Ge begrijpt, dat zoo ik er een oogenblik geloof aan sloeg, deze regelen U niet zouden geworden" [91]). De scherpste aanklacht volgde in een brief van 22 Oktober, toen Potgieter volstrekte zekerheid gekregen had: toch behoudt oprechte vriendschap en innig meegevoel de boventoon. „We mogten het niet eens kunnen worden, toen Gij, ik weet nog niet door wat al booze hartstogten gedreven, Uw grooten, Uw goeden naam prijs gaaft, — toen Gij om de Indische pers uit haar middelmatigheid op te heffen, begont met Uzelven te verlagen, — thans nu Gij er zoo bitter voor boet, zullen wij elkaar meer verstaan, zult Gij kracht genoeg hebben U op te heffen, vlei ik mij". — „Er mogt van geen veldslag in Uwe brieven sprake zijn waar Gij een valsch vaandel zwierdet, — al Uw talent reikte niet toe eene bedorven pers te verbeteren, met zulke onverdedigbare middelen". Ik heb u bijtijds gewaarschuwd: „het was al wat ik vermogt".

Of, denkt ge, wischt één zwart besluit
Geheel een helder leven uit?

speelt mij voortdurend door het hoofd, en „neen!" is mijn antwoord, „neen!" Gij zult U in deze schaduwen niet verder ver-

liezen, Gij zult er na eenigen tijd gelouterd uit te voorschijn gaan!" Huet heeft deze „boetredenen" — schrijft hij — „gelezen en herlezen", maar hij voelt zich nog even onschuldig: de verwijten komen voort uit Potgieter's „alleenzaligmakend liberalisme". Hij doet thans in de politiek wat hij vroeger in de kerk deed: „Wie het een indertijd niet afgekeurd heeft, behoeft thans, indien hij niet wil, het ander niet te laken". Dergelijke disputen, hoe vreedzaam ze ook aflopen, zullen „de vriendschap altijd eenigszins schaden" [92]). Potgieter wil het oude jaar besluiten met een bevredigend accoord: „Het is de laatste maal dat ik iets schrijve wat Gij berispingen noemt, Gij weet uit welk hart zij voortkwamen" [93]). Maar Huet wil het laatste woord hebben. Een maand later meent hij zich nogmaals te moeten verdedigen, „omdat gij een der zeer weinigen zijt, van wie het mij schelen kan, hoe zij over mij denken" [94]). „Ware ik niet, door mijn kerkelijken en litterarischen strijd van vroeger jaren, tegen velerlei leed gehard geworden, ik zou de verguizing, waarvan ik hier en in Holland in den laatsten tijd het voorwerp ben geweest, niet hebben kunnen doorstaan". — „Niets regtvaardigt mij zoo zeer in mijne eigen oogen, als de (ik mag zeggen) onuitsprekelijke lijdzaamheid, waarmede ik, steeds mijn werk verrigtende, mij de beleedigingen van vriend en vijand heb laten welgevallen. Vraag mij niet, of ik niet oneindig liever een vergeten burger zou zijn dan hetgeen ik thans ben. Mijn ideaal is, rentenier te zijn en te Bloemendaal te wonen, liefst op Sorgh-Vliet. Doch zoo gemakkelijk, schijnt het, kom ik van het leven niet af" [94]). Licht vergeven en vergeten kon Huet niet. Wanneer Potgieter telkens weer op de zaak terugkomt, dan heeft hij de neiging om de schuld voor verkoeling aan zijn trouwe vriend toe te schrijven. Deze had gezegd: „Van vergeving is tusschen ons geen sprake, er kan verkeerde opvatting zijn, er is geen opzet om leed te doen. Daarvan ken ik mijzelven vrij, in het schijnbaar scherpste, wat ik verleden jaar geloofde te moeten schrijven. Gij mogt U geene illusien maken over de teleurstelling, die Gij Uwen besten vrienden hadt berokkend en prijs gegeven". De grondoorzaak van mijn onverschilligheid, mijn achterhoudendheid in de laatste jaren — ant-

woordt Huet — was dat gij mij uw vriendschap had opgezegd: „Vrienden in enger kring had ik niet, behalve U. Doch wat zijn wij, bid ik U, in het laatste jaar vóór mijn vertrek voor elkander geweest? De oude hartelijkheid en openhartigheid, die nu teruggekomen zijn, waren toen verdwenen. Gij wildet dat ik mij weder verzoenen zou met de lui van den *Gids*; doch toen het er op aan kwam, trokt gij u terug. Wij konden over geen onderwerp van eenig belang zamen spreken, zonder het oneens te worden. Ik had, dat was duidelijk, uwe vriendschap verloren; en daarmede was ook de laatste band die mij nog aan Holland bond, verbroken". — „Ik zou u deelgenoot hebben gemaakt van al mijne plannen, indien ik niet aan alles bemerkt had, dat mijn heengaan of mijn blijven ook U tamelijk onverschillig was geworden" [95]).

Opzettelijk zijn wij niet spaarzaam geweest met deze aanhalingen, omdat ze een eigenaardig licht werpen op het karakter van Busken Huet, in zichzelf verdeeld, half onbewust lichtelijk onoprecht, maar tegelijk met bedekt zelfverwijt en de beste voornemens om later anders te handelen. De laatste brief herinnert aan de boze uitval tegen Potgieter, van 9 Oktober 1867, toen deze door ziekte een tijd lang niets van zich had laten horen. Ook toen was Potgieter's trouwhartig-vriendelijk antwoord beschamend voor de wantrouwende en ondankbare vriend [96]).

Intussen spande Huet zijn beste krachten in om de *Java-Bode* tot „de bloem der Indische couranten te maken". Daartoe had hij Potgieter's hulp ingeroepen: deze moest hem op de hoogte houden van al wat er in het vaderland, in de wereld omging, brochures en boeken toezenden voor het aktuele nieuws, voor tijdige besprekingen, liefst ook bijdragen leveren: geen diepgaande studies, maar bruikbaar „gekeuvel". Potgieter heeft die taak trouw en met liefde volbracht. Zonder die hulp zou Huet zijn werk niet zo goed hebben kunnen volbrengen; zonder die bezielende aansporing zou hij zijn kracht en zijn ambitie niet hebben voelen groeien. Daaraan danken wij die lange reeks boeiende brieven, die voortreffelijke bron waardoor wij van maand tot maand Huet's werkzaamheden kunnen volgen, brieven die voor Huet volgens eigen getuigenis

„een bron van lering en genot" waren, opwekking en troost voor hem en zijn gezin.
Potgieter heeft ook zijn best gedaan om geschikte bijdragen voor het mengelwerk van de *Java-Bode* te leveren: in 1868 al het opstel *Liedertafel-poëzij*, dat Huet een „bravissimo!" ontlokt: „het is voor mijn publiek als geknipt"; het volgend jaar zijn, eveneens in luchtiger stijl geschreven studie over *Björnstjerne Björnson*. De latere onvoltooide *Herinneringen en Mijmeringen* bleken voor die Indische lezerskring minder geschikt.
In de tweede helft van 1868 was Huet te zeer door de politiek in beslag genomen om zijn blad ook letterkundig te verzorgen. Het jaar 1869 brengt nieuwe plannen: hij wil Quack polsen om hem over buitenlandse politiek te laten schrijven; hij stelt zijn neef Joost Huet aan als Haags korrespondent. Eigenaardig is ook het voornemen om bij dezelfde uitgever „een soort Nederlandsch-Indische Spectator" te doen verschijnen om „de gebreken en ridicules der Europesche maatschappij alhier te hekelen", een soort veiligheidsklep voor Huet's geest, om „de polemiek tot de orde der satire te verheffen. Op die wijze kan hetgeen anders hatelijk zou zijn, vermakelijk worden" [97]). Van dit plan is niets gekomen, misschien gelukkig voor de gemoedsrust van de ontwerper!
Geregeld werkt Huet nu voor het „Mengelwerk"; belangrijke en aktuele onderwerpen worden ter sprake gebracht: in Januari de inaugurele rede van zijn vriend Quack, in Mei een sensatie makende rede van Prof. Dozy (*Het kruis en de halve maan*), in December een redevoering van Prof. Opzoomer, *De Vrije Wetenschap*, die onbarmhartig gehekeld wordt [98]). In Januari had hij ook een aktueel artikel geschreven over het *Standbeeld van Koen*, later gevolgd door een artikel over deze toen herdachte landvoogd, dat hij, met een pendant over *Willem Usselincx*, een herdruk in de Litterarische Fantasiën en Kritieken (deel V) waardig gekeurd heeft; in Februari een pessimistische terugblik op de afgelopen *Vijf en twintig jaren*, die een afkeuring en een weerlegging van Potgieter uitlokte.
In Juli schrijft hij over „de meer litterarische plooi, „die ik in de

laatste twee maanden aan den Java-Bode heb trachten te geven", en waarmee Van Dorp „zeer ingenomen is". Dat geldt niet zo zeer een enigszins mislukt stukje over Bakhuizen van den Brink[100]), als drie belangrijke bijdragen: een opstel over *Lamartine* in Mei, bij zijn overlijden, een beoordeling van Potgieter's *Poëzie*, in Juli, en een herdenkingsartikel over *De Genestet*. Het eerste wordt door Tielrooy geprezen als degelijk en diepgaand, getuigend van liefdevolle studie[101]); het tweede heeft de schrijver meer moeite gekost. Zelf had hij aangedrongen dat Potgieter dit waardevol deel van zijn levenswerk verzamelen zou, de verzorging van de tekst en de proeven had hij gedeeld; het slotgedicht *Florence*, aan hem opgedragen, had natuurlijk zijn biezondere belangstelling. Geërgerd had hij zich dat zulk hoogstaand werk een half jaar na de verschijning nog in geen enkel Nederlands tijdschrift besproken was. Dit alles belette niet dat hij tegen een bespreking opzag. Aanvankelijk had hij een jonge man, een onderwijzer, daartoe uitgenodigd, maar toen deze „met een nederige bekentenis van onvermogen het boek terugzond", nam hij zelf die taak op zich. Met enkele goede grepen illustreert hij Potgieter's dichterlijke zeggingskracht; *Florence* wordt als meesterwerk geprezen: „Behoefde zulke poëzie aanbeveling, ik legde de pen neder". Maar in een begeleidend schrijven legde hij de eerlijke bekentenis af, dat deze beoordeling niet „doorwrocht" is: „Ik had U een ander en bevoegder recensent van „Florence" toegewenscht. Hoe weinig toch weet ik van Dante af"; hoe weinig kan „mijne wetenschap in de schaduw der Uwe staan". Maar beseft Huet ook ten volle de dichterlijke waarde, als hij spreekt van een poëzie die „in de eerste plaats artistiek" is, van een zegswijze „die aan het ongeoorloofde grenst"?

Bij de bespreking van de Tijdzangen kon Huet niet nalaten nogmaals Potgieter's idealistisch liberalisme beslist af te wijzen, en daarvoor een scherpe vorm te kiezen. Zijn vaderlandse tijdzangen bevatten „wenschen en verzuchtingen, welke het merk der onvruchtbaarheid aan het voorhoofd dragen, en in den grond der zaak niet minder onpraktisch zijn dan de verheven monomanie

van Da Costa". — „Potgieter's vorst is de bekende kegeljongen en ledepop; Potgieter's vaderland een Nieuw Utopia"[102]). De beoordeelde, dankbaar voor de oprecht gemeende lof, antwoordde deze keer goedmoedig, al kon hij niet verdragen dat Huet ook met „Dante's burgerkroon" gespot had. Opmerkelijk is ook een passage in Huet's begeleidende brief[103]). Hij heeft zijn vroegere beoordeling van Potgieter's *Proza* nog eens nagelezen: „Vindt gij dat tusschen het opstel van April 1864 en dat van Julij 1869 verschil van *toon* bestaat? Ik wel. Vijf jaren geleden dacht ik over alle zaken anders als nu, en hetgeen ik toen in uwe zienswijze als eene nuance beschouwde, is sedert in vele opzigten tot een antithese aangegroeid".

De Genestet kwam ter sprake, omdat in dit jaar zijn *Dichtwerken* verzameld uitgegeven waren. De herinnering aan deze vriend en geestverwant werd toen weer levendig, maar als Huet zijn herdenking van 1861 en 1862 herlezen had, dan zou hij evenzeer door verschil van „toon" getroffen zijn[104]). Toen ontsteltenis en smart over het afbreken van een veelbelovend dierbaar leven; nu bijna afgunst op de jonggestorven dichter, voor velerlei leed en teleurstelling behoed. Toen met hem hopend op een rijke ontwikkeling van zijn dichterschap; nu overtuigd dat zijn „schemerachtig christendom", zijn idealistische levensbeschouwing geen toekomst hadden gewaarborgd: alleen in het humoristische genre, de mengeling van ernst en scherts in zijn vertellingen zou wellicht nog iets te bereiken geweest zijn. Van vroegere geestdrift voor gemeenschappelijk geloof blijkt niets bij deze pessimistische herdenking; de breuk met een onherroepelijk verleden heeft ook deze oude vriendschap beneveld.

In Juli en Augustus van dat jaar werd de eentonigheid van het dagelijks werk tweemaal onderbroken door een zakenreis naar Oost-Java om zich, in verband met zijn journalistieke taak nader te oriënteren, personen en toestanden te leren kennen. Van zijn reiservaringen gaf hij in een reeks korte brieven aan zijn vrouw een getrouw verslag[105]). Gelukkig voelde hij zich op reis niet: zijn gedachten waren voortdurend bij vrouw en kind. Zijn afwezig-

heid van huis voelt hij als een „ballingschap": „Ik ben even hokvast als de best gedresseerde duif, en snor in gedachten telkens en telkens weder naar mijne til terug". Zijn vrouw troost hem met haar lieve brieven, en schrijft aan Sophie Potgieter: „'t Zal goed zijn, wanneer hij er weer in is; — het oude, trouwe doffertje". De sombere stemming blijft overheersen: „Ik ben weder niet vrolijk. Alles gaat goed, maar er is niets in mij dat juicht. En ik ben toch nog pas in mijn 43ste. O mensch, o lot, o eeuw! Enfin! van die bespiegelingen is het einde sedert lang zoek". — „Ik schaam mij bijna over uw beider liefde voor mij. Zij is te groot. Ik moest meer levenslust hebben". En als hij te Soerabaja door een vroegere gewaardeerde medewerker, Bisschop Grevelinck, die met hem gebroken had, zeer onbeleefd ontvangen wordt, schrijft hij: „Ik zou denken, dat onze Lieve Heer mij heeft toegerust met een zeer bijzonder talent om mij vijanden te maken"[106]). Tegen het einde van de reis ziet hij op tegen hervatting van het werk: „Dat ik weder aan het werken, werken, werken zal moeten gaan, verveelt mij danig; doch dat is ook de eenige schaduwzijde. O, o, o, hoe gaarne vloog ik met U beiden naar Europa terug en verschool mij met U op een zonnig en bloeijend plekje!"
Toch kan zijn vrouw getuigen: „Het tochtje heeft hem onbegrijpelijk veel goed gedaan"[107]).
Tegen December wachtte hem nog een soortgelijke teleurstelling als hij in 1866 bij de Enschedé's ervaren had: de uitgever besloot, de *Java-Bode* voortaan dagelijks te doen verschijnen, wat een belangrijke verzwaring van de arbeid en besnoeiing van zijn vrije tijd betekende. In plaats van twee of drie maal per week moet hij iedere dag naar de stad: „Zelfs dreigt op die wijze een voornaam motief mijner ingenomenheid met mijne tegenwoordige betrekking geheel of gedeeltelijk te zullen vervallen", schrijft hij aan Potgieter[108]). Toch voelt hij zijn kracht verdubbelen: het gold hier zijn eigen zaak. Om het duurzaam sukses van zijn blad, en daarmee zijn eigen toekomst te verzekeren, was geen opoffering te groot. Hij was nu genoodzaakt dagelijks van half tien tot half vijf op zijn bureau te zitten, terwijl hij 's avonds van acht uur tot middernacht

of nog langer aan het werk bleef. Het komt mij voor dat deze inspanning hem in het begin van 1870 op de grens van de overspanning gebracht heeft. Daaruit zou ook het gedrag tegenover zijn oude vriend Potgieter te verklaren zijn, dat in de loop van dat jaar bijna een breuk veroorzaakt had.
Na de vroeger besproken boze brief van 12 September waren Potgieter's „boetredenen" niet gestaakt. Met zijn bekende onverzettelijkheid kon hij zijn ergernis en zijn teleurstelling niet verbergen, wanneer hij zijn vriend op een dwaalspoor zag. De „transactie", die hij tegenover vrienden en bekenden vergeefs trachtte te vergoelijken, zijn afkeer van de journalistiek — „Tout faiseur de journaux doit tribut au malin" is zijn lijfspreuk geworden — maar bovenal zijn bezorgdheid voor Huet's toekomst, waarop hij voor de herleving van letterkunde en volksgeest zulke verwachtingen gebouwd had, kwamen in de brieven telkens opnieuw tot uiting. Half schertsend voert hij een criticus ten tonele, die na 75 jaren hun beider brieven zou doorsnuffelen, en laat deze o.a. zeggen: „Hoe kon die knappe vent zich zelven dus beet hebben!" Sloeg hij wel de ware weg in om tot onafhankelijkheid te komen? Begreep hij niet „hoe het zijnen vrienden te moede moest zijn, toen hij met al het ploertige en poenige zijner partij ook hare beginselen overboord wierp?" „hoe dit ook de jeugd, die met hem had gedweept, moest schokken en haar heiligst geloof aan eene betere, hoe ver dan ook verwijderde toekomst!" [109]) Erger maakte Potgieter het met zijn philippica van 14 December, geschreven in een „sombere bui", tijdens ongesteldheid. „Que diable allait-il faire dans cette mandite galère?" begint hij zijn klacht over het morele bederf waaraan hij meent dat Huet als politicus en journalist bloot staat. „Mevrouw Huet beweert dat Gij de menschen aan beide zijden van de linie tegen U in het harnas jaagt, en dat Gij van de menschen niet houdt. En voor een gedeelte, voegt Gij er bij, *is* dat waar". „Zoodoende zult Ge levenslang last hebben van een gebrek aan liefde". — „Gij verlangt *le luxe intellectuel d'un Diogène — sans son abstinence*. Gij wilt het onvereenigbare. Plaag uw publiek, steek er den draak mee,

sla het in het gezigt — het zal alles lijden, verdragen, het zal U misschien komen aankijken in Uwe ton — maar Ge zult er slechts meester van blijven, als Gij het verzoekt uit den weg te gaan, opdat het voor U de zon niet onderscheppe. Te willen dat het U tegelijk voor zijn kwelgeest houde en toch als prins kome bewonderen gaat bijwijle nog aan — te wenschen dat het zich gevoele en er toch naar streve U het leven geriefelijk te maken, *allons donc*". De volgende dag voegt hij er, verzachtend, aan toe: „Vallen mijne beschouwingen van gisteren U hard, beste Vriend, schrijf ze mijner ongesteldheid toe".

Deze brief kruiste er een van Huet, eveneens onvriendelijk gestemd. Denkt ge dat ik voor mijn pleizier dagbladschrijver ben? Houd toch op met uw kritiek op mijn politieke artikels: uw sermoenen laten mij koel. Uw levensbeschouwing is goed voor welgestelde mensen, maar ik moet hard werken voor mijn dagelijks brood. Staak uw verzuchtingen en ga mij liever eens wat beter helpen met bijdragen voor mijn krant. Gij kunt niet voortgaan met „mij onder vier oogen uw vertrouwen te schenken en in het openbaar mij alleen te laten staan"[111]).

Toen Huet deze verwijten neerschreef, wist hij niet dat er enige brieven van Potgieter onderweg waren, die hem nog meer zouden prikkelen tot verzet. Hij hoort o.a. het verwijt dat „de ader voor grove boert" bij hem weliger gaat vloeien, en „'t wilde haartje groeit"; dat hij als „ergerlijke" bladvulling stukken van S. Gorter (over N. Beets en over Sainte-Beuve) en een rede van Opzoomer in zijn blad overneemt, en als „klimaatschieter" zijn gemak neemt: „Gij moest zelf meer werken, er zou dan eenige eenheid in die *Mengelingen* kunnen komen". „*Why the deuce did you go to Java?*"[112]) Nu voelt Huet zich genoopt, eens ronduit te zeggen hoe hij over die brieven denkt. De inhoud is „niet vriendelijk", en „belagchelijk": Potgieter zit „jaar en dag te treuzelen", „steekt geen pink uit om hem te helpen" en stuurt slechts „een prulletje" over Björnson. De brieven zijn ook „liefdeloos", omdat ze hem aan zijn afhankelijkheid herinneren. „Noch uwe sermoenen, noch uwe satiren zullen mij afbrengen van den weg, dien ik mij voorgenomen

heb te bewandelen". „Uw eigen voorbeeld, bewijst dat men met zuchten niet reagéren kan; het mijne dat met den rug tegen een muur te gaan staan, het ware middel is om ongezeggelijke tegenstanders te bestoken". Waarom gaat gij voort, mij *uwe* zienswijze op te dringen? Op die wijze worden uwe brieven, inplaats van even zoovele uitingen van vriendschap, echo's van vijandschap". Liever een „daad van openbare ernstige bestrijding uwerzijds" dan „die stille gangen eener bedekte vriendschap".
Deze lange, voor Huet's mentaliteit zo karakteristieke brieven van 2 en 30 Maart, waaruit hier slechts een en ander aangestipt is, heeft Potgieter onbeantwoord gelaten. Wel heeft hij nog de 14de Februari ernstig gereageerd op de grieven, in de Nieuwejaarsbrief geuit: „Allerlei verwijtingen zijn bestemd mij te overstelpen, maar met fierheid wijs ik het ergste van deze, Uwer en mijner onwaardig, af. Het zij verre van mij ooit bij U in rekening te willen brengen wat ik om Uwentwille leed, het was mijne zaak en ik *wilde* het dragen, maar de insinuatie als zou ik U vertrouwelijk schrijven om U achter Uwen rug te verloochenen, die wil ik U niet eens verzoeken terug te nemen, die is beneden mij. Was het daarmede Uw doel ook mij van U te vervreemden, het zou mij smarten, niet enkel om mijnentwil, — doch Uwe bewijzen hebben zoo weinig om het lijf, dat ik misschien verkeerd doe de zaak zoo ernstig op te nemen" [113]).
Enige maanden is de briefwisseling gestaakt, maar de wederzijdse genegenheid, dierbare en dankbare herinneringen aan vroeger genoten vriendschap waren te diep geworteld om blijvende vervreemding te veroorzaken. De „hogere" vriendschap, berustend op gemeenschap van levensbeschouwing en streven was onherstelbaar, maar een hartelijke toenadering en vriendschappelijk verkeer bleek weldra weer mogelijk [114]). De eerste stap van Potgieter mislukte nog vrijwel. Toen Huet in de *Java-Bode* een aantal *Indische Brieven* gepubliceerd had, gericht tot gefingeerde personen in Nederland, greep Potgieter naar de pen om voor dit blad een *Antwoord uit Holland* samen te stellen, dat hij de 11de Augustus met een kort briefje naar Indië zond, maar hij kreeg een niet zeer

vriendelijk gestelde weigering: „Al de moeite, die gij u gegeven hebt is vergeefsch geweest; ik kan van de mij toegezonden bladzijden geene enkele gebruiken" [115]). Potgieter berust in die weigering: „waar ik ooit voor hebbe gedeugd, zeker niet voor journalist". Tegelijk zendt hij het vervolg van zijn studie over Bakhuizen van den Brink. Huet doet dan „amende honorable" voor zijn verwijt van traagheid, en huldigt Potgieter's „onvermoeide vlijt". Daarmee komt de korrespondentie, aanvankelijk nog traag, weer in gang en herleeft de oude hartelijkheid.

Wij moeten ons intussen Huet's leven sinds 1870 niet te somber voorstellen. Zijn „hartstocht der publiciteit" vond ruim voldoening; het sukses van de *Java-Bode* vervulde hem met trots. Zijn vrouw schreef aan Sophie Potgieter: „Dagelijks neemt zijn gezag en invloed toe, en meer en meer wordt de Java-Bode het levend brood van de Hollanders hier te lande. Het is verwonderlijk met hoeveel penetratie hij de zaken lang vooruit heeft voorzien" [116]). Het gaat met de onderneming zo fortuinlijk, dat in Juli 1871 zijn salaris verdubbeld wordt. In het voorjaar krijgen ze voor een jaar een allerliefst huis in Buitenzorg in ruil. Daar genieten ze van de omgeving en van het heerlijke klimaat.

„Bitter jammer, beste Sophie — schrijft Anna [117]) — dat ge niet eens bij ons kunt komen kijken: allen morgen om zes uur een groote rijtoer; Huet ment; hij is een uitstekend koetsier geworden op de moeilijke wegen. Wij tweeën naast elkaar en Gideon te paard aan onze zijde". Ook aan het uitgaande leven nemen ze hier deel: er wordt o.a. in een dilettantengezelschap een toneelstukje van Huet opgevoerd, waarin Anna en hij meespelen, en dat zoveel sukses heeft, dat het plan gevormd wordt om *Le médecin malgré lui* in studie te nemen.

Maar bovenal was de intieme omgang in de familiekring, de aanhankelijkheid en bewondering van zijn vrouw, de liefde van zijn zoontje, voor hem een dagelijks weerkerend genot. „Gideon en mijn Vrouw, mijn Vrouw en Gideon, — een ander of liever: „Jeruzalem! indien ik U vergete!" heb ik niet. In mijn uitwendig leven zullen de wanklanken elkander wel blijven opvolgen, denk

ik. Ik timmer te zeer aan den weg, om het anders te verwachten. Maar des te meer geniet ik van mijn tehuis". En later getuigt hij: „„Zeker kan geen man op aarde een lievere vrouw of een liever kind hebben dan ik; en al zou ik de litteratuur en de politiek voor goed aan den kapstok moeten hangen, ik zal niet voor niet leven indien ik het mag doen voor die twee" [118]). Vandaar dat ook zijn vrouw kon schrijven: „Het is een zonderlinge man; — zoo gehaat en uitgescholden bij het publiek en die een zoo groote liefde weet op te wekken bij zijn vrouw, zijn kind en ik durf zeggen bij zijn vrienden ook; niet waar Sophie?" [119]) Biezondere vreugde schonk hem de voorspoedige ontwikkeling van Gideon, een begaafd kind met levendige belangstelling, door de voortdurende aandacht van de ouders geprikkeld. Aan Potgieter, die zoveel van het jongetje hield, wordt in de brieven geregeld verslag gedaan van zijn vorderingen, en verzocht om boeken die zijn lees- en weetlust kunnen bevredigen.

Wie de verdere periode van Huet's werkzaamheid voor de *Java-Bode*, dus tot het begin van 1873, overziet, wordt vervuld met verbazing en bewondering voor een zeldzame ontplooiing van werkkracht en rijping van talent. Door de goede zorgen van Potgieter en door eigen speurzin heeft hij de beschikking over de belangrijkste nieuwe boeken en tijdschriften, in het vaderland en uit het buitenland. Door vertaling, door overneming van artikels of fragmenten houdt hij zijn lezers daarvan op de hoogte. Het mengelwerk komt grotendeels voor zijn rekening. Politiek en polemiek leveren stof voor de hoofdartikels. Door de reeds vermelde *Indische brieven*, door novellen van eigen hand, brengt hij variatie. Bij de keuze van zijn letterkundige bijdragen geeft de aktualiteit veelal de doorslag: voor de jongst verschenen werken, voor onlangs gestorven belangrijke auteurs was uiteraard bij dagbladlezers de meeste belangstelling te verwachten. In 1870 sterven in Frankrijk twee auteurs, vereerde voorgangers en in zekère zin leermeesters: Sainte-Beuve en Prevost-Paradol, aan wier nagedachtenis Huet een artikel wijdde [120]). Het eerste getuigt van grote piëteit en dankbaarheid: „Meer dan een schrijver, meer dan een stilist van den

eersten rang, is hij voor velen onzer geweest; een apostel, een Mentor, een herder", maar in belangrijkheid staat het achter bij het oudere artikel over deze auteur, van 1863.
De Duitse letterkunde is dit jaar slechts vertegenwoordigd door een opstel over Heine, dat aandacht verdient omdat Huet in deze verwante geest een eigen karaktertrek herkent. Hij haalt een uitlating van Goethe aan, die van Heine gezegd heeft: „hij bezit vele schitterende gaven; maar hij mist één ding — de liefde, en daarom zal hij nimmer den invloed uitoefenen, die voor hem weggelegd was". Dit gebrek sproot ongetwijfeld hieruit voort, dat hij in het algemeen met zijne medemenschen weinig ophad". Maar dan wijst Huet daar tegenover op de ontroerende liefde voor zijn vrouw, zodat hij „niet twee of drie weken van haar gescheiden kon zijn zonder haar bijna dagelijks te schrijven". Schuilt daarachter niet een zelfverdediging?
De meeste aandacht blijft echter gericht op de eigentijdse letterkunde in het vaderland, vooral in het vruchtbare jaar 1871, dat met 21 artikels van letterkundige aard de kroon spant. Als journalist werkte Huet onder sterke druk. Zijn artikels moesten „met klokslag gereed zijn", werden vaak „in allerijl zamengesteld". Aan de verzorgde vorm, de geestige inkleding is dat niet merkbaar; wel aan de vaak beknopte vorm, de enigszins schrale inhoud, de vulling door brede aanhalingen.
Opmerkelijk is dat de afbrekende kritiek op gevierde schrijvers in het vaderland, in *De Gids* begonnen, nu hervat wordt. De populaire Cremer moet het ontgelden: spottend wordt de inhoud weergegeven van zijn toneelstuk *Emma Berthold*: „de traditionele tooneelwereld met hare scherpe tegenstellingen van deugd en ondeugd, smart en blijdschap". In zijn roman *Dokter Helmond* toont hij „banketbakkersgaven": een te grote portie roomtaart doet de deugd tegen eten. In Schimmel's „burgerlijke" roman *Het gezin van Baas van Ommeren* zal men „innerlijke waarde vruchteloos zoeken". Het lijkt bijna „eene satire op dat genre". Een verhaal als dit „geeft de nakomelingschap den maatstaf onzer bekrompenheid in handen".

Produkten van mindere rang, o.a. romans van Johan Gram en Koopmans van Boekeren komen er niet veel beter af. Om de achterlijkheid van de Nederlanders te doen uitkomen volgt Huet dan de methode van vergelijking met grote buitenlanders: Gram's *Familie Scheffels* wordt vergeleken met *Felix Holt* van Eliot; Van Boekeren's roman met *Pansie* van Hawthorne [121]).

Van de dichters worden Beets en Ten Kate met rust gelaten, al wilde Potgieter hem, met voorbeelden, verlokken om *De Planeten* eens onderhanden te nemen, gelijk te voren *De Schepping* [122]). Nu waren jongeren aan de beurt. Boissevain krijgt een afstraffing voor zijn gedicht *Aan Hollands Vrijwilligers*, in *De Gids* verschenen: „een berijmde toast", „prulpoëzie" met valse klank. „Ga uw roes uitslapen" wordt hem toegeroepen. Schaepman, van wie Potgieter aanvankelijk goede verwachtingen had, wordt na de verschijning van zijn gedicht *Parijs* gehekeld als nabootser van Da Costa en Ten Kate. Ook een oude bekende, Van Zeggelen, krijgt terloops een hatelijkheid te horen wegens de „wanspraak" in zijn Molièrevertaling: „godespraak in kreupelrijm vertolkt". De bespreking eindigt namelijk met een paar regels uit die vertaling:

> *„Verdoemde kerel, aanstonds breek ik u den nek,*
> *Als jij niet beter spreekt dan door dit mal gekwek."*

Ook de kunst van Vosmaer vindt geen genade in zijn ogen: zijn *Vogels van diverse pluimage* zijn „uiting van een chaotische geest", en zelfs tegen het jongste werk van de gewaardeerde Mevr. Bosboom-Toussaint, *De Delftsche Wonderdokter*, oppert hij ernstige bezwaren: Gideon Florensz is slechts „een nieuw afgietsel naar een oud masker", de gezichtskring van de schrijfster is te beperkt. Het pleit voor Huet's eerlijkheid dat hij ook auteurs die hij waardeert, harde waarheden meent te moeten zeggen. Eerst draalt hij met zijn recensie van de *Wonderdokter*, want „ik moet mijn eigen hoofd mogen volgen". Later hoopt hij dat Mevr. Bosboom „er niet boos om worden zal". Ook Vosmaer hoopt hij te bespreken „zonder noodeloos te grieven" [123]).

Aanvankelijk nam men in het vaderland niet veel notitie van

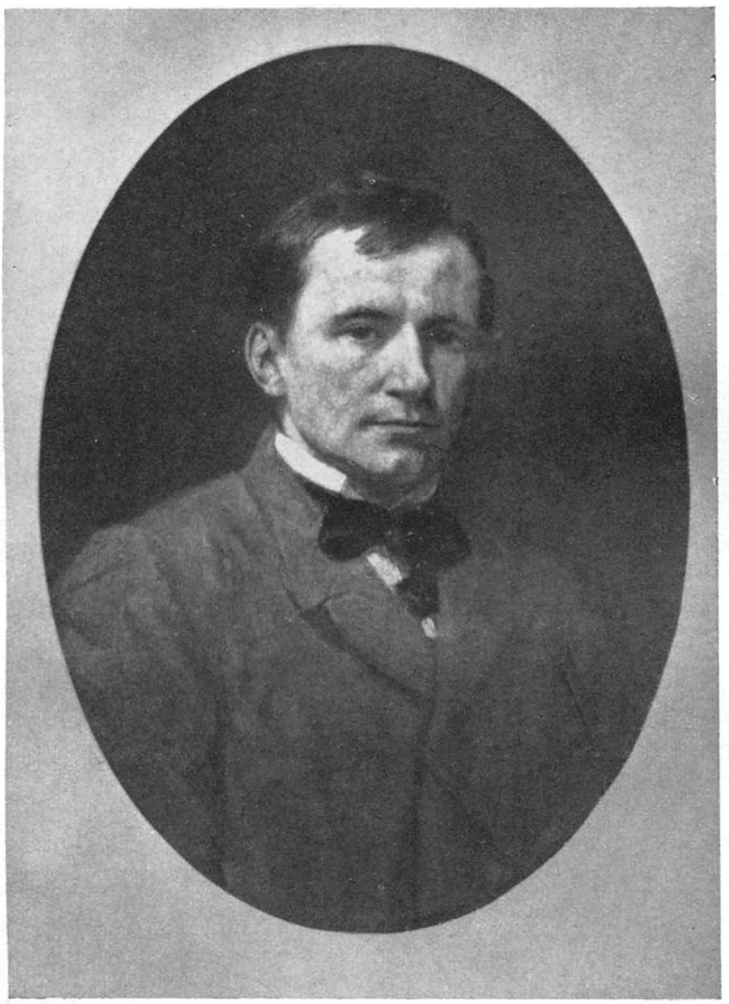

Reproductie naar een geschilderd portret op middelbare leeftijd.

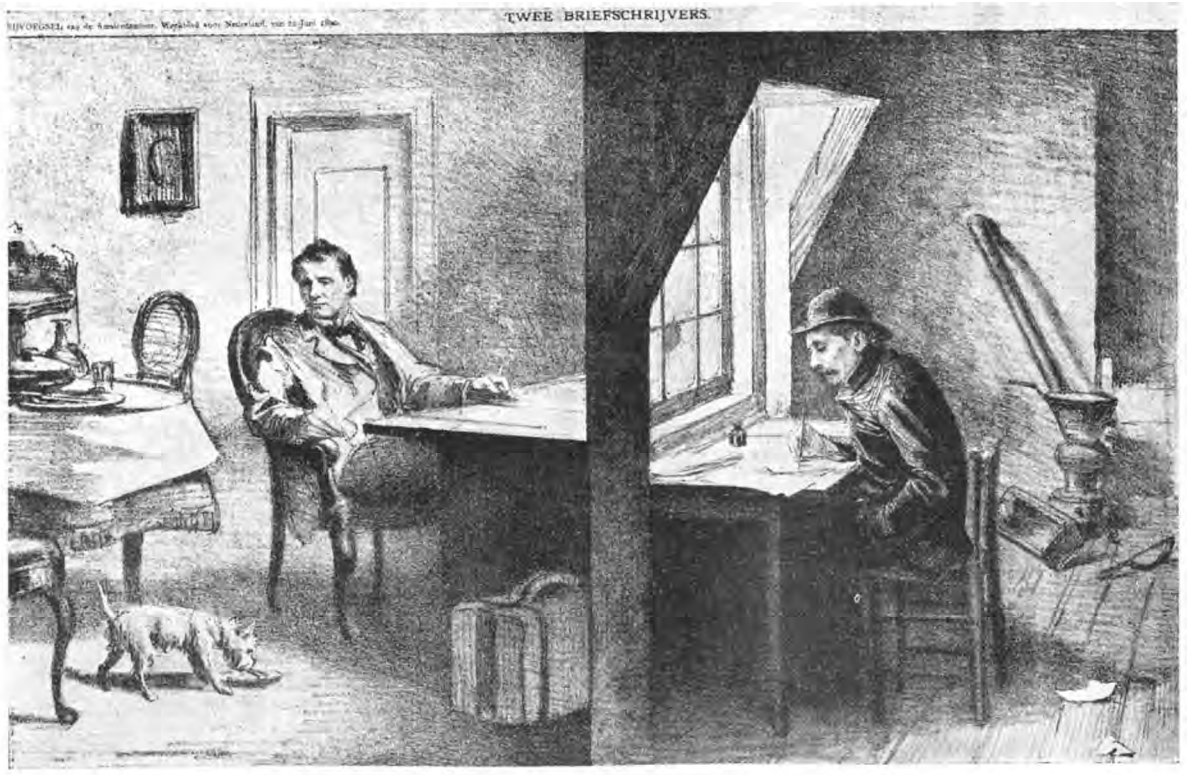

Deze prent, van J. Braakensiek, in de Groene Amsterdammer, wijst op de schrille tegenstelling tussen het lot van de beide belangrijke negentiende eeuwse schrijvers, Busken Huet en Multatuli, wier wegen herhaaldelijk kruisten, gelijk uit dit boek blijkt (zie het volledige onderschrift van deze prent op blz. 244 van dit boek).

Huet's scherpe kritiek: de *Java-Bode* werd maar in zeer beperkte kringen gelezen, en de kritieken zijn eerst enige jaren later gebundeld. Maar langzamerhand drong het bij geruchte door, zodat *Uilenspiegel* in 1872 een spotprent bevatte, waarop Huet afgebeeld was in de gedaante van een beul, een slachting aanrichtend onder Nederlandse vermaardheden.

Waarderende en opbouwende kritiek blijft zeldzaam. Potgieter's lof wordt verkondigd bij de verschijning van zijn *Leven van Bakhuizen van den Brink*. Daarbij wordt de methode gevolgd, die Huet voor zijn Rotterdamse Molière-lezingen aanbevelenswaardig achtte: het werk door brede, goed gekozen aanhalingen, met sobere toelichting, te karakteriseren. Potgieter was daarmee maar half voldaan, want terwijl hij het werk „singulier uit het oogpunt der konceptie noemt", doet hij geen poging om de compositie te waarderen of te verklaren. De lof wordt trouwens getemperd door de opmerking dat Potgieter „voortdurend al zijne troepen tegelijk in het vuur brengt" en daardoor de lezers soms „verbijstert en kregel maakt" [124]).

De jong gestorven Simon Gorter, in zekere zin Huet's opvolger in *De Gids* als litterair criticus, wordt in een artikel *Ter Gedachtenis* wel geprezen om zijn reisschetsen, maar zijn litteraire kritiek, weergave van de „vox populi", was soms oppervlakkig en miste een buitenlandse achtergrond.

Wanneer beginners aangemoedigd werden, dan geschiedde dat toch met veel voorbehoud. De jonge dichter Honigh, een beschermeling van Potgieter, krijgt een prijsje voor zijn „liefdegekweel" in de bundel *Mijne lente*, maar of Huet werkelijk veel van hem verwacht blijkt niet. Hetzelfde geldt voor de eerste roman van Francisca Gallée, *Agnes*, die weer met een soortgelijke roman van Beecher Stowe vergeleken wordt, om haar tot zelfkritiek aan te sporen. Hij blijkt het dus volkomen eens te zijn met Potgieter, die hem in het gure voorjaar van 1871 schreef: „Er is evenveel lente in onze litteratuur als in de lucht!"

Van biezonder belang voor Huet's verdere ontwikkeling is het feit, dat hij aandacht blijft wijden aan het werk van Multatuli, ook

nadat hun persoonlijke verstandhouding in 1868 verbroken was. Driemaal komt zijn werk ter sprake. In een korte aantekening bij de nieuwe bundel *Ideën* verschilt Huet met hem van mening omtrent de verachting van het publiek: wie dagelijks het publiek toespreekt moet „bonhomie als pligt beschouwen". Multatuli met zijn „sterke verbeelding" en „levendig gevoel voor het ideale" begrijpt niet dat de mensen meer „geleefd worden, dan leven". Maar tegelijk kan hij niet verhelen dat hij bewondering heeft voor de „vervaarlijke zeggingskracht" van dit „geheel eenig talent". Duidelijker spreekt zijn sympathie in een opstel over *Duizend- en eenige hoofdstukken over specialiteiten*. Al oordeelt hij dat de schrijver „geestig doordraaft", eigen oppositiegeest doet hem verwantschap gevoelen met deze beeldenstormer, deze „wildeman", voor wie zijn vriend Potgieter zulk een onoverwinnelijke afkeer koesterde. „Recensent der nederlandsche maatschappij, ontsnapt geen instelling, geen volksgebruik, geen algemeen verbreide meening, geen klasse van personen, aan zijne beoordeeling. Keer aan keer legt hij den vinger op onmiskenbare gebreken". Eerst toekomstige lezers zullen hem ten volle recht doen en begrijpen; zijn naam zal „te allen tijde in onze litteratuur voortleven". De kritiek van de tijdgenoot heeft duidelijke verplichting: „Handhaving van den schrijver tegen de vakmannen die uit de hoogte op hem nederzien; tegen kleingeestige gildebroeders wier ijdelheid gekwetst wordt door zijne meerderheid; tegen den bijval van volgelingen die bij zijne woorden zweren zonder hun zin te verstaan; tegen den wansmaak van bewonderaars die, in plaats van zich door den gezonden Multatuli te laten bezielen, den ziekelijken op de planken brengen". Dat Huet niet tot de onkritische bewonderaars behoort, blijkt uit de in hoofdzaak ongunstige beoordeling van *Vorstenschool*, een drama dat hij al tijdens de vriendschap met Douwes Dekker in staat van wording had leren kennen. De beknopte bespreking geeft een geestige, rake ontleding: koning George is eenvoudig de negatie van koningin Louise; de intrigue in de laatste bedrijven doet denken aan de broeikas- en werkmanspoëzie van François Coppée, is „naar het leven geteekende onnatuur".

Alleen eerste-rangs acteurs zouden het stuk kunnen redden. Tegenover de onvoorwaardelijke lof van Vosmaer toont dus Huet juist inzicht.

Als duidelijke uiting van Huet's toenemend scepticisme en pessimisme in deze periode verdient nog het uitvoerige opstel over *De Toekomst* (1871) de aandacht. Naar aanleiding van een grof en hatelijk artikel in *De Levensbode* voelt Huet zich genoopt, nogmaals zijn stelling te verkondigen, dat „als gids van het ontwikkeldst gedeelte der moderne menschheid het christendom zijne laatste krachten reeds voorlang ingespannen en uitgeput heeft". „Onze maatschappij, schijnt het, heeft genoeg van de godsdienst en wenscht van verdere proefnemingen verschoond te blijven". Het optreden van een nieuwe godsdienststichter acht hij onmogelijk; alle surrogaten onbevredigend, zowel wetenschapsverering als natuurdienst. Zijn besluit is: „De rigting waarin de wereldgeschiedenis zich op dit oogenblik beweegt is eene doodloopende straat, en wij zijn altegader bezig met ons hoofd tegen een muur te bonzen". „Het hedendaagsch scepticisme is eene ongeneeslijke ziekte": ontneem dus aan de mensen „den waan dat zij een dageraad vertegenwoordigen, terwijl zij in waarheid tijdgenooten van een zonsondergang zijn, en gij zult de koorts uit hunne aderen verdreven hebben"[126]).

Wellicht hangt deze stemming ook samen met „de jongste gebeurtenissen in Europa" — d.w.z. de oorlog van 1870 — die hem geleerd had dat „niet de vrijheid, niet de deugd, niet het regt, maar het door schranderheid bestuurd geweld de meeste is". Deze levensbeschouwing maakt ook begrijpelijk dat Huet weinig waardering en begrip toonde voor een zoeker als zijn vroegere vriend en geestverwant Allard Pierson[127]), die de wetenschap dienstbaar wil maken aan het rehabiliteren van een verzaakt geloof. Langs die weg krijgt men het Christendom niet terug! Tegenover Land hield hij vol dat de wijsbegeerte nooit in staat zou zijn, vastheid van levensbeschouwing te verschaffen; wijsgerig onderzoek is maar „afleiding"; wijsgeren worden onverdragelijk als ze aan 't katechiseren gaan![128]).

Dat verklaart ook zijn houding tegenover Van Vloten, die in het Spinozisme een nieuw doctrinair geloof gevonden had. In Febr. 1870 had Huet hem al geschreven: „Onze wegen loopen voortaan in vele opzigten uiteen. Gij beschuldigt mij van verzaking mijner vroegere beginselen en partij. Wederkeerig beschuldig ik u, dat gij meer en meer overhelt tot een, volgens mij, met geene aristokratie des geestes bestaanbaar radicalisme". En twee maanden later, nadat Van Vloten hem aangevallen had: „Gij laat mij heulen met „Dagbladgespuis" en verder „schorrimorrie". Doch dat kunt gij niet meenen, gij die het jaren lang met Dageraadgespuis hebt aangelegd, en nog altijd voortgaat u gelegen te laten liggen aan rederijkers- en schoolmeesters-schorrimorrie. Over het algemeen treft mij hoe langer hoe meer uwe kortzigtigheid, en vind ik dat zulk een wijsgeerig ketterjager als gij toch eigenlijk in den grond der zaak niet verschilt van andere ketterjagers" [129]). Dat betekende een breuk in de vroeger vriendschappelijke verstandhouding. „Ik sympathiseer sedert lang niet meer met Van Vloten — schrijft hij in 1872 aan Potgieter — ik vind hem een fanaticus geworden, een ketterjager, een geloofsvervolger" [130]).

Uit de jaren 1870—72 dagtekenen ook de reeds genoemde *Novellen*, voor een deel eigenlijk losse „fantasie-schetsen", ter verpozing en oefening geschreven, en ongelijk van waarde, maar voor de kennis van de schrijver niet te onderschatten. „Ten behoeve daarvan plunder ik allengs den geheelen voorraad mijner persoonlijke herinneringen, voor zoo ver die niet reeds vroeger in mijne *Overdrukjes* verbruikt is" [131]). De eerste schets, *Les Croisettes*, een herinnering aan zijn verblijf als proponent in Zwitserland, kwam reeds ter sprake. In *Twee zusters* en *Papa Chassé* zijn gegevens uit zijn studententijd verwerkt; *De Zangmeester* doet denken aan zijn eigen keeloperatie in Thuringen; in *De laatste pleisterplaats* stelt hij zich voor wat zijn lot had kunnen zijn als hoogbejaard emeritus-predikant. *Memorieloos* is een herinnering aan de treurige grijsheid van de botanicus Reinwardt; weer andere berusten op ervaring of waarneming in Holland of in Batavia. Een van de merkwaardigste en best geslaagde is *Een begrafenis*, volgens zijn vrouw „fantastisch

somber" en hopeloos van stemming[132]). Kinderen van een vrome moeder, bijeen in het sterfhuis, weigeren allen, vervreemd van het geloof, de familiebijbel te aanvaarden, en besluiten dit boek, aan haar hoofd-einde in de kist gelegd, mede te begraven. Voor Huet had deze schets symbolische betekenis.

In het jaar 1872, het laatste redaktie-jaar van de *Java-Bode*, neemt de belangstelling in buitenlandse letterkunde weer toe. Naast de reeds vermelde Nederlandse opstellen enige Franse, zijn oude voorkeur: een herdenking van Th. Gautier, bespreking van pas verschenen werken van Droz en Dumas fils, en een studie over Rabelais, waarbij hij weer het voorbeeld van Sainte-Beuve volgt[133]). Maar ook de Engelse letterkunde trekt, meer dan te voren, zijn aandacht: Thackeray, Disraëli, Dickens, Byron en Shelley, een verbreding dus van zijn gezichtsveld.

Ook in andere richting zoekt hij nieuwe wegen. Door breder opgezette politieke bijdragen wil hij zijn blad verhoogd gezag verschaffen, zowel in Nederland als in Indië. Het artikel *Thorbecke's testament*, in dit jaar verschenen, is een voorspel van wat zich weldra in den brede zal gaan ontplooien. De hulde van de grote staatsman gaat samen met een veroordeling van zijn stelsel, dat Thorbecke in zijn *Narede* principieel verdedigd had: „Neemt men hem zelven daaruit weg, dan stort het geheele gebouw in elkander". Het konstitutionele koningschap heeft geen grondslag in onze geschiedenis, en is in de praktijk ondeugdelijk gebleken. Daardoor moest ook Thorbecke op menig punt tekort schieten. Hardnekkig, tot ergernis van zijn liberale landgenoten, herhaalt Huet dus het thema waarvoor hij in 1868 had moeten boeten, en dat in allerlei variaties zal naklinken.

Typisch voor Huet is ook nog een kort artikel uit ditzelfde jaar: *Het Gebed der Compagnie*. In een oude tekst van 1640 vond hij, dat officieel gebeden werd voor het „proffijt van participanten" van de O.I. Compagnie. „Onze eeuw heeft meer gemoed", zegt hij, maar onze voorvaderen waren oprechter: „in weerwil van het schijnbaar schreeuwend kontrast, is de toestand vrij wel onveranderd gebleven"[134]).

Het is duidelijk dat zijn eerzucht hem drijft om niet alleen zijn Indische lezers voor te lichten, maar ook vanuit zijn Indische vesting het doctrinaire liberalisme in het vaderland te bestoken, en de beschuldiging te weerleggen, als zou hij een renegaat zijn. Dat blijkt duidelijk uit een brief van 25 Mei. De Nederlandse pers had aanstoot genomen aan een anti-liberale uitval in de *Java-Bode* van 20 Febr. (niet herdrukt), getiteld *De Nieuwe Aprilbeweging*. Huet schrijft dat hij daarin verkondigde „eene opvatting van het liberalisme die mij van 1860 af, toen ik voor het eerst in de geschiedenis der Bataafsche republiek ben gaan studeren, telkens gemeenzamer geworden is". Ik ben geen renegaat, die „verguist wat hij vroeger verheerlijkt". „Ik kritiseer alleen op staatkundig gebied, zooals ik het vroeger op het theologische en het litterarische gedaan heb".

Het einde van dit jaar bracht nieuwe spanning en tegelijk nieuwe hoopvolle verwachting. De 1ste September deelt hij Potgieter mede, dat hij als redakteur van de *Java-Bode* zal ondergaan, maar met het voornemen, „daags daaraanvolgende als redakteur van een eigen blad weder aan de kimmen te verschijnen". De eigenaar van het blad, de oude heer Van Dorp, was naar Holland vertrokken en had de zaak overgedaan aan twee neven, „onmogelijke sujetten", die minder bekwaam en solide bleken. „Zij dwingen mij, mijns ondanks, zoo ik niet in hun aanstaanden val wil meegesleept worden, tot dien stap". Nog dezelfde maand kan hij schrijven: „De wolk, genaamd Van Dorp en Co, die sedert eene maand of daaromtrent bezig was zich over mijn bestaan uit te breiden, is bijna overgedreven. Bijna, zeg ik, omdat aan het benoodigde kapitaal voor het oprigten eener courant met eigen drukkerij, op het oogenblik niet meer dan één vierde gedeelte ontbreekt" [136]).

En reeds de 21ste Oktober kan zijn vrouw aan haar vriendin schrijven: „Het incident is tot een zeer schitterend einde gekomen: in minder dan drie weken heeft mijn lieve man meer dan een halve ton bijeengebracht, om zijn eigen courant te drijven. Hij is eindelijk in het bezit van een eigen huis en een eigen zaak, onontbeerlijk voor een mannetjesman zooals hij". Naar dat eigen huis,

een „paleis" opnieuw in Kramat te Batavia, maar veel royaler dan het vorige, was de familie al in April vertrokken. Anna schreef uit Buitenzorg met trots over dat „verhuizen met 14 bedienden, die allen hunne vrouwen en kinderen meesjouwen, 6 paarden, 1 koe, 1 kalf, eenige schapen, kippen, duiven". Voor het kleine gezin bleek het huis zelfs te groot en te duur, zodat medebewoners gezocht werden, o.a. een sympathieke jonge ambtenaar, de zoon van Bakhuizen van den Brink.

Het ontslag aan de *Java-Bode* ging 1 Febr. 1873 in; de 1ste April verscheen het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indië*. De drukkerij, uitgeverszaak en daarmee verbonden boekhandel stond op naam van een ondergeschikte: firma Ernst en Co; de gehele risico werd gedragen door de ondernemer. De organisatie van het gehele bedrijf veroorzaakte grote drukte: persen en verder materiaal werd verkregen door tussenkomst van Joh. Enschedé en Zonen, en kwam in 93 kisten uit Holland: „den geheelen dag dreunt in mijne ooren het geluid van machines, die in elkaar gezet worden", schrijft Anna. Om de abonnés niet te lang te laten wachten behelpt men zich eerst met een handpers. Chinese zetters moeten aangenomen en geoefend worden. Anna gaat zelf weer aan 't werk om feuilletons samen te stellen.

Huet zelf is vol moed: „Heb ik het voorregt gezond te blijven en mijne opgewektheid van geest te behouden, dan behoeft de onderneming geenszins te mislukken. Alleen zullen mijne bezigheden nog toenemen en zullen zich bij mijn intellektueele zorgen die voor eene „affaire" komen voegen". — En hij vervolgt: „Al zou het voorregt, dat mij thans wedervaart, geene andere vruchten dragen als deze, dat de Indische couranten voortaan althans gedeeltelijk wezenlijke organen zullen worden van eene denkwijze, dan nog zou ik niet te vergeefs gearbeid hebben. Wat bovenal navolging verdient, is de volkomen vrijheid, die mij gelaten wordt: geene vennootschap, geene kommissarissen, geene mede-direkteuren. Het drijven der zaak wordt geheel aan mij overgelaten, en het bijeengebragt kapitaal behoudt uitdrukkelijk het karakter van eene leening door vrienden. Een eigen huis, eene

eigen zaak: mijne vrouw heeft gelijk, wat kan ik méér verlangen?"[138]).
Hij heeft er weer alles voor over om te slagen. Alleen Zondags heeft hij tijd voor lektuur en studie — „het *lezen* wordt zoetjes aan voor mij een objet de luxe" — of van zijn tuin te genieten. „De zes andere dagen der week geniet ik van al die heerlijkheden niets. Zeven ure half acht rijd ik naar de stad en kom zelden voor half zes terug. 's Avonds na achten, werken voor den volgenden dag, soms tot elf of twaalf, dikwijls tot één of twee uur. Een tredmolen, maar toch voor den geest geen kwade oefenschool"[139]).
Hij zoekt medewerking in het vaderland. Door bemiddeling van Potgieter nodigt hij Honigh uit om artikels te schrijven en Ch. Boissevain om als korrespondent van zijn blad naar Wenen te gaan. Nu Potgieter's medewerking mislukt is, stelt hij, met zijn instemming uit sommige uitvoerige en boeiende brieven stukjes samen voor de rubriek *Kunst- en Letterbode*. „Zorg slechts" — schrijft zijn vriend — „het al te personeele, misschien het piquantste, door te strijken. Het zou noodeloos aanstoot geven"[140]).
De verwachting te zullen slagen werd niet teleurgesteld: de nieuwe zaak kwam weldra tot bloei; het abonnententental groeide, de drukkerij werd geëxploiteerd voor eigen uitgaven: twee vervolgdelen van de *Litterarische Fantasien en Kritieken*, een *Reisbibliotheek* met onderhoudende lektuur, een bundeltje *Novellen*, een studie over *De Van Haren's*, en een aktuele brochure van J. I. de Rochemont. Door het financiële sukses kwam de mogelijkheid in het zicht, binnen niet te lange tijd in Europa volle vrijheid voor verdere studie te genieten, en de wetenschappelijke opleiding van Gideon te waarborgen.
Begrijpelijkerwijze was de letterkundige oogst in het drukke jaar 1873 nog niet groot. Daarbij kwam dat de Atjeh-oorlog de aandacht vroeg, en tot scherpe kritiek op wanbeleid aanleiding gaf: in Oktober en November werden twee uitvoerige artikels daaraan gewijd: *Een slecht begin* en *De legende van April*. In een *Terugblik* werd de liberale koloniale politiek, door de eigen woordvoerders eigenlijk verloochend, nog eens onderhanden genomen[141]). Van politieke

aard is ook een artikel over *Twee oude vrienden*, naar aanleiding van Thorbecke's korrespondentie met Groen van Prinsterer[142]). Huet wil namelijk aantonen dat Thorbecke in wezen meer autokraat dan demokratisch liberaal was en in zijn jonge jaren zelfs konservatieve neigingen had. Hoe zou hij over de „Atsjinsche expeditie" denken, als hij op dit oogenblik zich in ons midden bevond?" Niet veel anders dan wij, meent Huet. Ook door „de scherpheid zijner kwalifikatiën" wint Thorbecke de sympathie van zijn beoordelaar, die hem blijkbaar uitspeelt tegen de gehate geestelijke nakomelingen in het vaderland. De moderne theologen krijgen opnieuw het verwijt te horen dat ze zich ten onrechte Christenen noemen en liever een voorbeeld moesten nemen aan de konsekwente houding van Strauss, namelijk in een artikel *Populaire theologie*, gericht tegen Th. van Soerabaja (een pseudoniem) en Hugenholtz[143]).

De Nederlandse letterkunde is dit jaar schraal vertegenwoordigd. Een lang artikel, gevuld met brede aanhalingen is gewijd aan *Bilderdijk's eerste huwelijk* door J. C. Ten Brummeler Andriesse. Niet zonder enig leedvermaak wordt Bilderdijk's tot nu toe „verborgen leven" aan het licht gebracht, zonder nieuwe gezichtspunten. Teleurstellend is een zeer korte en onbillijke beoordeling van Van Limburg Brouwer's *Akbar*[144]). Huet ziet in dit werk niet veel meer dan een „aangekleede staatkundige en philosofische katechismus" met denkbeelden aan de *Dageraad* ontleend, in wezen dus een strijdschrift; als roman alledaags. Potgieter was terecht ontstemd dat *Akbar* „met een paar pennestreken afgescheept" werd. Hij verbaast zich „over het gemis aan historischen zin, waarvan dat stafbreken over de indologie getuigt". Bij het overlijden van zijn vriend Van Limburg Brouwer had hij hem, in een brief aan Huet, met eerbied en bewondering herdacht.

De Engelse letterkunde is vertegenwoordigd door een belangwekkende, zeer waarderende bespreking van El. Brownings *Aurora Leigh*; de Duitse door een paar kleine stukken van weinig belang. Ook aan de gewoonlijk bevoorrechte Franse letterkunde zijn maar twee bijdragen ontleend: een lang gerekt, grotendeels anek-

dotisch levensverhaal van *Paul de Kock*, dat Tielrooy terecht beschouwt als vulling voor zijn blad, bij gebrek aan betere kopie[145]), en een opmerkelijk stukje over *Zola*, na de verschijning van enige delen der Rougon-Macquart. Deze boeken heeft hij niet langs de gewone weg uit Holland gekregen. Een vriend heeft ze hem geleend. De 15de Oktober 1873 schrijft hij aan Potgieter: „Ik heb die boeken slechts vlugtig kunnen lezen, doch was verbaasd te midden van veel langdradigs en vooral veel schouws, daarin sommige bewonderenswaardig fraaije partijen aan te treffen, Hugo, Balzac en Flaubert waardig. Is Zola thans in Frankrijk een auteur van naam? Tot mijne schande moet ik bekennen bij deze gelegenheid voor het eerst kennis met hem gemaakt te hebben". In dezelfde maand publiceert hij een korte, weinig diepgaande bespreking, met aarzelende lof; het naturalisme stuit hem tegen de borst. „De groote menigte der beschaafde lezers moet van oordeel zijn, dat waar het talent zich zoo vergeet, de bewondering voor den schrijver moet ondergaan in afschuw voor het geschrevene". Het is intussen niet alleen „de uiterste linkerzijde der realistische school", die zijn volle sympathie niet heeft. Ook met realisten als Balzac en Flaubert, hoewel door hem geprezen, is hij weinig vertrouwd. In 1872 schrijft hij aan Potgieter: „Balzac is bijna geheel nieuw voor mij. Dumas en Sue las ik in mijn studententijd vrij ijverig; maar ik weet niet welk toeval gewild heeft, dat al de beste romans van Balzac mijn neus voorbijgegaan zijn. Eerst hier in Indië las ik *Eugénie Grandet*, *le Cousin Pons*, en lees ik thans *la Cousine Bette*. Eén ding staat vast: de Fransche roman is sedert Balzac gruwelijk achteruit gegaan, en *Madame Bovary* is een van de weinige produkten die met de zijne vergeleken kunnen worden"[147]). Toch blijft onder de vele Franse romans en novellen die Huet voor zijn feuilletons, voor zijn Reisbibliotheek vertaalde, werk van Balzac, evenals dat van Flaubert of De Goncourt ontbreken. De vernieuwde belangstelling voor de realistische romankunst is van belang, omdat daardoor de lust ontwaakt om ook met deze voorgangers te wedijveren.
Nadat de zakelijke moeielijkheden in 1873 grotendeels te boven

gekomen waren, kon Huet's letterkundige werkzaamheid zich weer verbreden en tevens verdiepen: de periode 1874—76 is zeer vruchtbaar geweest. De litteratuur van de dag wordt getrouw gevolgd: een viertal vrouwelijke auteurs worden, soms hardhandig onder het mes genomen. Vooral de geruchtmakende strijdster voor vrouwenemancipatie, Mina Kruseman, moet het ontgelden. Haar roman *Een huwelijk in Indië* is „een onbeduidend geschrift", „humbug", waarmee ze „in 1874 met nagalmen van de antimatrimoniale predikatiën der George Sand van 1836 aan het hoofd komt rellen"[148]). Niet veel beter komt haar vriendin en geestverwant Betsy Perk er af. Haar boek (*Mijn ezeltje en ik*) „heeft met de litteratuur weinig of niets te maken". „Beide dames hebben een rang willen bekleeden, voor welken zij niet berekend waren". Dat Huet ernst maakt met de sociale zijde van het vraagstuk blijkt uit zijn uitvoerig opstel *Over vrouwelijke opleiding*[149]), maar Oosterman's parodie *Emancipatoria*, „een boek zonder eenheid en zonder leven" kan hem niet bekoren[150]).

Twee andere, jonge schrijfsters, Melati van Java en Francisca Gallé, worden vriendelijker behandeld en aangemoedigd. Met de laatste, een oude kennis, onderhoudt Huet een vriendschappelijke briefwisseling, waarin partikuliere kritiek haar niet bespaard wordt[151]). Grote verwachtingen heeft hij van deze aankomende talenten niet gekoesterd.

Naast dit kleinere werk weet Huet tijd te vinden voor brede uitwerking van onderwerpen uit de oudere Nederlandse letterkunde, die hem sinds vele jaren bezig hielden. De litterator begint zich los te maken van de journalist. Het sinds zijn jonge jaren gekoesterd verlangen, zich te wijden aan de „littérature pure" wint aan kracht; Potgieter's hoop op de „toekomstige geschiedschrijver van onze letteren" schijnt in vervulling te gaan. Dat blijkt uit zijn voortreffelijke studie over *Tollens*, die de omvang van een brochure heeft, en zijn uitvoerig opstel over *De Van Haren's*, een lievelingsonderwerp, tevens van Potgieter, dat in 1875 ook in boekvorm verscheen.

De methode van vergelijking, in zijn kritieken reeds toegepast om

achterlijke Nederlandse schrijvers door een buitenlandse parallel òf tot wedijver aan te moedigen, òf, vaker, te ontmoedigen, groeit nu uit tot een historisch-vergelijkende litteratuurstudie.

Als hij zich weer met voorliefde in de romans van Wolff en Deken verdiept, plaatst hij daarnaast grote gelijktijdige buitenlandse kunst, van Rousseau, Goethe, Bernardin de Saint Pierre, Chateaubriand, Mad. de Stael, B. Constant, en ontstaat de bundel *Oude Romans*, die tot het beste behoort dat Huet ooit geschreven heeft. Naast de letterkunde behoudt de geschiedenis zijn belangstelling. Hij weegt het oordeel van Motley en van Groen van Prinsterer over *Maurits en Oldenbarneveldt*[152]; in een zeer uitvoerige studie, met politieke bedoeling opgezet, en getiteld *Eene verkiezing te Amsterdam*[153] grijpt hij terug op de politiek van Amsterdam in de patriottentijd en de hem vertrouwde Bataafse republiek. De koloniale geschiedenis blijft hem levendig interesseren, niet alleen ten bate van zijn aktuele politieke beschouwingen, maar ook uit wetenschappelijk oogpunt gezien. Aangespoord door Alberdingk Thijm's voorbeeld, die Jan Sinkel herleven deed, stelt hij uit de Memoriën van een achttiende-eeuws predikant het fiktieve *Dagboek van Gerrit Verbeek* samen[154]. Ook *Oude geschiedenissen* (1874) en *De koloniale politiek der O.I. Compagnie* (1875)[155] en een opstel over *Banda*[156] verplaatsen ons in het koloniale verleden. Talrijk zijn ook de aktuele politieke artikels, in de twee bundels *Nationale Vertoogen* verzameld. Zijn bestrijding van de liberale politiek ten opzichte van Indië wordt, uitvoerig gedokumenteerd, voortgezet. Zelfverdediging horen we, wanneer hij in een artikel over het Regeringsreglement schrijft: „Uit onze beschouwing vloeit voort, dat beperking der vrijheid van drukpers in Indië te verlangen, de wensch moet zijn van elk goed burger". In een artikel *De zendingszaak beplet* kiest hij, in strijd met twee gezaghebbende Engelsen, Max Müller en Stanley, partij tegen de zending onder inlanders; elders protesteert hij tegen roofbouw door Europese ontginners op Java gepleegd.

Zijn kritiek blijft ook, gelijk in 1868, de liberale staatsinrichting, het konstitutionele koningschap gelden. Eigenaardig is dat hij nu

zijn standpunt niet meer kenschetst als „radikaal-konservatief", maar dat hij in de voorrede van zijn *Nationale Vertoogen* de paradox verkondigt „in naam der vrijzinnigheid vrijzinnige denkbeelden en instellingen te bestrijden. Veeleer zou men zijn houding revolutionnair-Multatuliaans kunnen noemen, wat — gelijk Meerkerk terecht opgemerkt heeft — in de praktijk helemaal niets betekende. Dat blijkt het best uit een artikel van Mei 1875, toen de aanvallen van Huet in felheid toenamen, getiteld *Nederlandsche politiek*. Een Oranje-vorst, betoogt hij, zou een goede daad doen, door „de ketenen van ons parlementair despotisme te verbreken en voor het veelhoofdig gewawel de daad van één gedachte in de plaats te stellen". De smaad van 1831 dient uitgewist te worden door hernieuwde vereniging met België, waar Leopold wel vrijwillig zal wijken voor de nationale wens. Het antipapisme moet onderdrukt worden, en de volksschool ontheven van de druk van het gouvernements-dilettantisme. In een kamer van Gedeputeerden zal de „vrije volksstem" worden vernomen; daarnaast komt een kamer van Oudsten te staan. Het middel omdat alles te bereiken is . . . „het algemeene stemregt". Door een petitionnement op grote schaal zou de vorst, door het volk gesteund, die hervorming tot stand kunnen brengen, en de kliek van de Tweede Kamer voorgoed op zij zetten. Eerst dan zou er kans bestaan op een nationale wedergeboorte.

Men staat verbaasd dat een schrander man als Huet de praktische onmogelijkheid van een innerlijk zo tegenstrijdig program niet doorziet! Multatuli is dan met zijn utopistische koningin Louise, met zijn oprecht en warm pleidooi voor een verwaarloosd proletariaat konsekwenter en sympathieker. Dat we inderdaad rechtstreeks aan Multatuli's invloed te denken hebben, blijkt uit een tweetal stukken uit hetzelfde jaar: *Het gebed bij de Stembus*, dat profanerend klinkt, vooral in de mond van een gewezen predikant, en het niet minder felle *Moody en Sankey*[157]). In de trant van deze in Engeland opgang makende, populaire Amerikaanse evangelisten improviseert Huet een boetpredikatie, gericht tot de Nederlanders. Dat biedt hem gelegenheid om ongeremd zijn

afschuw te uiten van „de debating-club op het Binnenhof", waar de afgevaardigden „bij de behandeling van één wetsontwerp twintig malen hetzelfde stokpaard bestijgen en den nationalen tijd verbeuzelen met het uitstallen hunner tweedehandsche wetenschap!" Daar moet het volk een eind aan maken. Erger kan het niet worden, want „een uitgedoofder, wezenloozer en achterlijker volk dan de Tweede Kamer van u gemaakt heeft, kunt gij niet worden". In Indië zouden burgers en militairen de handen meer ineen moeten slaan om het gezag van de Tweede Kamer over te nemen. Dat Huet zelf een stokpaardje berijdt door de Tweede Kamer als bête noire van alles de schuld te geven, heeft hij niet ingezien. Evenmin dat het algemeen kiesrecht allerminst geschikt zou zijn om, als door een wonder, aan alle partijstrijd een einde te maken. Een sociale wetgeving, zoals die na 1870 bepleit werd, een socialistische klassenstrijd schijnt geheel buiten zijn gezichtskring te vallen. In de Indische societeiten zal men zich met zulke uitvallen vermaakt hebben; als ernstig politicus kan Huet niet meetellen.

Verbittering komt ook tot uiting in een hatelijkheid tegenover zijn oude Alma mater, die het driehonderd-jarig bestaan feestelijk herdacht (*Het Leidsche jubilé*): „Hare warmste vereerders kunnen het niet verder brengen dan het betoog, dat zij niet geheel en al een achterblijfster is geworden". De meeste oud-studenten in Indië zijn „ondanks hunne akademische vorming òf gebleven die zij waren, òf één stap vooruitgekomen. Er is door haar geen noemenswaardige invloed op hunne ontwikkeling uitgeoefend. Zij heeft tot weinig meer gediend dan om hen aan een graad, en daardoor aan eene maatschappelijke positie te helpen". In een volgend artikel, *Tijdgeest*[158]), wordt de feestrede van de Rector Magnificus, Prof. Heynsius, over de hekel gehaald, als „het flaauwste, platste, lompste en domste, hetwelk bij die gelegenheid te bedenken viel". Hij ziet daarin het bewijs van het „stuitendst zelfbehagen". „Van besef van eigen tekortkomingen, geen zweem; van leedgevoel over ons onvermogen, nergens een spoor".

In de loop van 1875 hield nog een ander plan Huet bezig: het

ontwerpen van „een Nederlandsche familieroman, spelend in Februarij 1848, en bestemd, in groote trekken de lotgevallen der kinderen van één gezin te schetsen, onze tijdgenooten". Dat zou „bijna gelijk staan met het schrijven der inwendige geschiedenis van onzen eigen leeftijd". Na de teleurstelling met *Lidewijde* had dus de gedachte om als romanschrijver naam te maken, hem niet losgelaten. Het voorbeeld van Balzac kan hem aangespoord hebben; dat hij tegelijk aan Zola's cyclus gedacht zou hebben is hoogst onwaarschijnlijk: van sympathie met het naturalisme, met erfelijkheidstheorieën of studie van het lagere volksleven is bij hem geen spoor te vinden. Het plan liep uit op een nog erger mislukking dan in 1868. *Robert Bruce's leerjaren*, als feuilleton in zijn blad verschenen, was eigenlijk niet veel meer dan een voortzetting van de vroegere reeks novellen en schetsen, slechts gedeeltelijk verbonden doordat leden van dezelfde familie er in optraden. De „patriarch" van het gezin, David Bruce, vertoont de onwaarschijnlijke combinatie van koopman en geleerde. Van de vier dochters trouwt Cornelie met een oude weduwnaar, de verzekeringsmonomaan Verschuur, Wilhelmine met de halfslachtige, zelfbewuste moderne predikant Leopold, Dorothea, dweepster met Lamartine, is verliefd op een officier, en de jongste, Emma, is een onmogelijk misvormd en zedelijk verdorven schepsel. De zoons zijn de idealistische revolutionnair Robert, die na de teleurstelling van de mislukte Parijse revolutie naar Indië vertrekt, en de bohémien-schilder Eduard, die met een Joodse danseres samen gaat wonen. Bovendien is er nog een Joodse pleegzoon Adolf, werelds en cynisch van aard. Een bonte verscheidenheid, waar de schrijver nauwelijks raad mee weet. Hij gebruikt ergens het beeld van een kaleidoskoop; dat is deze reeks schetsen ook: bij elk hoofdstukje draait de kijker om; dan vertonen zich figuren zonder enig verband met de vorige, en waarbij het verband met de latere moeielijk te gissen is, b.v. het arbeiderskind Greta (IV), of de samenhang tenminste zo los, dat het de aandacht van de hoofdzaak afleidt: het gezin van „Een bedienaar van begrafenissen" (II) of van Beeckman (VII) of de losbandige, rijmelende student

Struivenberg (V). Intrigue is er eigenlijk niet. Wat er later zal gebeuren, wordt telkens bij voorbaat medegedeeld, voornamelijk in het zonderlinge hoofdstuk *Rekapitulatie* (XII), maar ook reeds terloops vroeger (blz. 87, 95): dat de brave Woltera een courtisane moet worden, kunnen we nauwelijks geloven! De nauwelijks begonnen levenservaringen van Robert Bruce — zijn Indische periode moet nog aanvangen — zou eindigen met zijn omkomen te Parijs in 1871. Gedeon Busken Huet, die later deze fragmenten uitgegeven heeft, oppert de gissing dat Huet, die juist Diderot's *Jacques le Fataliste* herlezen had, daaraan een intrigue had willen ontlenen, en van plan was „een drama te doen afspelen niet ongelijk aan de episode van *Madame de Lapommeraye* in Diderot's roman.

Evenals in de novellen heeft Huet in deze schetsen persoonlijke herinneringen uit zijn studentenjaren en uit latere ervaringen verwerkt, die niet licht te herkennen zijn. Zou hij bij Struivenberg's parodie op Ter Haar's *Aan een apostel des ongeloofs* ook aan zijn eigen studentenaanval op Da Costa gedacht hebben?

Een zonderlinge indruk maakt het echter, als Huet in de roman zelf zegt dat hij verschillende personen, als Struivenberg, Verschuur, Beeckman, persoonlijk gekend heeft. Aan de ouderwetse roman herinnert ook het telkens aanspreken van de lezer, en de boekachtige, soms retorische taal, b.v. in Robert's gesprek over het huwelijk met de dochter van zijn hospita (blz. 120 vlg.), in de preek die Leopold houdt voor de balletdanseres Roza (blz. 206). Ouderwetse romantiek is trouwens het gehele slothoofdstuk *Een verloren zoon*: dat tafereel doet meer denken aan een Franse roman dan aan Hollandse werkelijkheid.

Tegenover al die gebreken in compositie en stijl staan wel verdiensten: enkele goed getekende typen, geestige dialogen, aardige opmerkingen en beschrijvingen, maar daarmee wordt het geheel niet gered. Huet moet dat zelf wel gevoeld hebben. Toch was zijn zelfkritiek onvoldoende om hem zijn roman voorgoed te doen opgeven. Drie jaar later zullen wij hem de poging zien hervatten. In het idyllische gezin van de Huet's dreigde een pijnlijke schei-

ding: voor de toekomst van de veertienjarige, vroegrijpe Gideon werd het noodzakelijk geacht dat hij zijn verdere opleiding in Europa zou krijgen, liefst in een Franse omgeving om later als historicus in een wereldtaal als het Frans te kunnen publiceren. Het eerste plan was dat Anna met haar zoon naar Lausanne zou gaan en over twee of drie jaren naar haar man in Indië terug keren. Daar zag ze erg tegen op: „Helaas! ik met Gideon alleen? Vreeselijke gedachte van gescheiden te moeten leven van mijn man! Somtijds denk ik dat ik dit niet overleven zal", schrijft ze aan Sophie[159]). Potgieter, om raad gevraagd, laat doorschemeren dat hij Gideon liever Nederlander dan wereldburger zou zien, en na Lausanne een studie te Leiden aanbevelenswaardig acht. Hij ontraadt ook dat Anna meekomt: „een jongen van die jaren mag niet langer aan moeders voorschoot loopen"[160]). Maar gelukkig blijkt een andere uitkomst mogelijk. Huet had er in een brief aan Potgieter van 7 November 1874 al op gezinspeeld: „Er opent zich een flaauw vooruitzigt, dat ik het volgend jaar mijne vrouw en Gideon naar Holland zal kunnen vergezellen". Hij wil niet klagen over uitputting of afmatting, maar verlangt toch naar verademing. „Al sedert geruimen tijd was ik met het denkbeeld verzoend desnoods mijn geheel volgend leven in Indië door te brengen, en stelde er eene eer in, mijn ongezeggelijk hart aldus onder de knie te hebben gekregen. Doch zie, nu zich een ander kijkje voor mij opent, herleeft eensklaps de lust, om na volbragte arbeid hier, het ook nog eens met Nederland te beproeven"[161]). Een volgende brief (15 Jan.) bracht de verheugende tijding dat de Huet's in September zouden vertrekken en na een winter in het Zuiden tegen het voorjaar in Amsterdam aan hoopten te komen. Maar toen deze brief zijn bestemming bereikte, was de trouwe vriend, die zich zo zeer op het weerzien verheugd had, de 3de Februari overleden.

Het doodsbericht werd in Batavia met ontsteltenis en smart ontvangen. Huet schrijft bij zijn rouwbeklag aan Sophie Potgieter: „Al het genoegen, dat ik mij van ons wederzien in Holland had voorgesteld is nu weg". Ik had zo gehoopt op onze samenwerking.

„Helaas, die schoone droom is voorbij! En aan het slot, met diepgevoelde droefenis: „Hij was mijn beste vriend op aarde, en nooit vind ik een tweede, aan hem gelijk" [162]). En in een brief aan Mevr. Bosboom uit hij zijn teleurstelling: „Al mijne plannen voor de toekomst hingen met het terugzien en terugvinden van Potgieter zamen; en nu hij er niet meer is, staat alles op losse schroeven" [163]). Anna toont haar innig verdriet in een uitvoerig troostend schrijven aan Sophie: „Naar Holland gaan was voor ons naar Mijnheer Potgieter gaan; het was komen bij een vader te huis, en *zulk* een vader. O, Uw broeder besloeg zulk een groote plaats in mijn leven". „Zijn heengaan werpt een floers op de toekomst van mij". „Bij wien zal Huet zich moeten aansluiten in Nederland? Er is niemand, niemand voor hem. En hij had zich zulke illusies gemaakt van zamenwerking met hem. O, onherstelbaar verlies! [164]) Het vertrek naar Europa werd nog uitgesteld tot het voorjaar van 1876. Een groot deel van Huet's vruchtbare werkzaamheid in zijn laatste Indische jaar kwam dus niet meer onder ogen van zijn Amsterdamse vriend, die steeds met zoveel warme belangstelling alles las, kritisch of aanmoedigend beoordeelde. Daaronder was juist veel dat Potgieter's lof verworven zou hebben: de Oude romans, de studie over De Van Haren's vooral, een oud lievelingsonderwerp. Ook Huet's gunstig oordeel over *Majoor Frans* van hun beider vriendin Mevr. Bosboom zou hem goed gedaan hebben [165]).

Tegenover rumoerige schrijfsters als Mina Kruseman wordt zij geprezen wegens haar „vrouwelijke emancipatieroman", „eene daad van mededinging, waarbij het eene ideaal van vrouwelijke onafhankelijkheid als konkurrent van het andere optreedt: het echt vrouwelijke van het onvrouwelijke, het fiere van het brutale, het fijnere van het plattere, het blijvende van het vergankelijke"; tegelijk een van de weinige werkelijk goede boeken die in Nederland verschenen. Dat dit oordeel oprecht gemeend is, blijkt uit een brief aan Potgieter, waarin *Majoor Frans* een „meesterstuk" genoemd wordt. In een brief aan de schrijfster getuigt hij van zijn bewondering en bekent hij eigen minderheid: „Hoe zijt gij aan dat

zoo uitmuntend volgehouden en springlevend karakter gekomen, en aan dien onverbeterlijken generaal, en aan dien origineelen kapitein-titulair?" „Al werd ik driehonderd jaren oud, nooit zou ik zulke karakters kunnen scheppen, of zulk een knoop kunnen leggen, of dien knoop zoo aardig weten te ontwarren" [166]).
Twijfelachtig is of Potgieter met onverdeeld genoegen de bespreking van het tweede deel *Poëzy* gelezen zou hebben [167]). Lof wordt hem genoeg geschonken: „In hem verliest Nederland zijn eenigen dichter van meer dan kleinsteedsche beteekenis". „Door het uitgeven van dezen bundel heeft Potgieter in zijne eenvoudigheid den schoonsten krans op zijn eigen graf gelegd".
Treffend is ook de karakteristiek aan het slot: „Een ideale Nederlander, de polsslag van wiens leed en lief vertraagde of sneller joeg, naarmate onze publieke zaak eene schrede voorwaarts deed, of stilstond, of achteruitging. Vaderlandsliefde is de grootste hartstogt van zijn leven geweest; en onsterfelijker dan al zijne andere verzen zijn die waarin hij, zijdelings of regtstreeks, bemoedigend of berispend, dien hartstogt op muziek heeft gezet". En toch mist men dieper begrip van Potgieter's dichtkunst. Bijna onbegrijpelijk is het, dat Huet, die zijn vriend zo lang kende, de fiktie van de Landjonker niet doorzien heeft, en inderdaad geloofd heeft dat deze rijpe, zo sterk Potgieteriaanse verzen grotendeels afkomstig zouden zijn uit de nalatenschap van een beginnend poëet! Wat zou Potgieter met die misvatting de spot gedreven hebben! Opmerkelijk is ook, dat *Gedroomd Paardrijden*, terecht „Potgieters Testament" genoemd, slechts terloops vermeld wordt. Evenmin als bij *Florence* heeft Huet blijkbaar een ontledende bespreking, een diepergaande beschouwing aangedurfd. Dat Huet tegenover deze poëzie vreemd, en zelfs enigszins afwijzend stond, was al in 1872 gebleken, toen de bundel nog in wording was. „Sommige versregels schijnen mij toe, uw denkbeeld slechts half uit te drukken". Ziet Potgieter niet een weinig neer op de prozavorm? „Ik ga alvast een kruisje zetten bij elke strofe, waar de dichter mij toeschijnt, den prozaschrijver verraden te hebben". — „Het kunstigste niet-alleen, maar ook het schoonste, is zeker *Geerte's*

Uitvaart. Maar is het waarlijk waar, dat gij zelf in dat vers, naar Geel's eisch, *boven* uw onderwerp staat?" — „De gedachte van „Geerte's Uitvaart", op welks kunstige versifikatie gij teregt fier zijt, schijnt mij ook nu nog toe, eene verouderde, in zich zelf vergankelijke, en daarom niet tot de orde der poëzie, zooals *gij* die verstaat, behoorende gedachte te zijn." Bij een hem duistere passage zegt hij: „Nimmer zal ik gelooven, dat het de roeping van het vers kan zijn, dergelijke raadsels op te geven, en beschouw het veeleer als eene zijner zwakke zijden, met het proza vergeleken, dat het genoodzaakt is, zich op die wijze te behelpen".
Stellig zou Potgieter weinig ingenomen geweest zijn met menige politieke beschouwing en Multatuliaanse uitval. Hij was zelf niet zuinig geweest in zijn verwijten aan zijn landgenoten, zodat Huet schrijven kon: „Wie van ons beiden is strenger rechter?", maar een hoon als „De Nederlandsche vrijheidszin is over het algemeen hierin gelegen, dat elk Nederlander het recht heeft een stumpert te zijn", of de profanering in *Het gebed bij de stembus* zou ongetwijfeld een protest uitgelokt hebben. Wij delen Meerkerk's twijfel, als hij vraagt: Zou Huet bij Potgieter's leven een stuk als *Eene verkiezing te Amsterdam* hebben durven schrijven, waarin ook in het verleden de „karakterloze" sjacheraars- en smokkelaarspolitiek van de Amsterdamse koopmanstand met Multatuliaans sarkasme gehekeld wordt?[169]) Aan een geestelijke voogdij had hij zich weliswaar nooit onderworpen; prikkelende tegenspraak lag in zijn aard, maar aan het oordeel van zijn oudere en wijzere vriend heeft hij steeds hoge waarde gehecht en zelfs zijn zachte wenken en verwijten niet verwaarloosd. Dat de invloed van zijn trouwe vriend en gids nog nawerkt, zal in de volgende levensperiode blijken.

LAATSTE LEVENSPERIODE: VERBLIJF TE PARIJS 1876—1886

VI

NADAT de laatste maatregelen genomen waren, verliet Huet met zijn gezin de 15de Maart 1876 de rede van Batavia. De dagelijkse zorg voor het *Algemeen Dagblad* liet hij over aan zijn neef Dr Josué L'Ange Huet, evenals hij theoloog, die in de journalistiek een toevlucht zocht. Zelf zou hij aan zijn blad geregeld mee blijven werken. Het plan om zich weer in het vaderland te vestigen had hij na Potgieter's dood opgegeven. Vrienden had hij daar nie,t en niemand riep hem terug voor een eervolle betrekking. Voor zijn zoon verlangde hij, op grond van familietraditie en uit afkeer van de Nederlandse toongevende kringen een Franse opvoeding: in Parijs zou hij op een lycée een brede grondslag kunnen leggen voor verdere studie. Het einddoel was dus een blijvende vestiging in de Franse hoofdstad. In Napels werd de boot verlaten voor een heerlijke reis door Italië en Zwitserland naar Parijs, die behalve verfrissing voor de geest ook kunstgenot verschafte en diepe indruk naliet. Na een voorlopige vestiging op een klein appartement boven de galerijen van het Palais Royal, reisden ze in Juli door voor een kort bezoek aan Haarlem en Amsterdam. De eerste gewaarwordingen in het vaderland heeft Huet weergegeven aan het slot van zijn reisverhaal *Van Napels naar Amsterdam*. Hij wordt getroffen en bekoord door de schoonheid van het landschap, dat voor Zuid-Europa en Frankrijk niet onderdoet. „Waar vindt men zulke luchten, zulke weiden, zulke heiden, zulke duinen en bosschen, zulke rivier- en zulke zeegezigten, zulk eene afwisseling

van kleuren en van licht-effekten?" Maar hoe steekt de geestelijke atmosfeer daartegen af! Daarvan weet hij niets goeds te zeggen: „De reaktie tegen het kerkgeloof in den boezem der beschaafde burgerij heeft niet de vruchten gedragen, die men er van verwacht zou hebben. Voor het prijsgegeven oude geloof is geen nieuw in de plaats gekomen. De kunsten zweven laag bij den grond. De architektuur bevindt zich in handen van bazen. Slechts zeer enkele schilders, onder de ouderen, herhalen zich niet. Velen hebben de bezieling er aan gegeven en werken uitsluitend voor kunstkoopers, op bestelling. De poëzie ligt braak. Onder de jongeren is niemand die een leesbaar vers kan schrijven. Hunne romans en hunne novellen zijn scheef gevoeld, flaauw gedacht, en stijlloos. De maandwerken hebben een graad van onbeduidendheid bereikt, waarbij de middelmatigheid gunstig afsteekt. Van het tooneel kan men zingen: „Hier heeft het ploertendom zijn zetel opgeslagen". De kanselwelsprekendheid is zoek. De Handelingen van de Staten-Generaal leggen getuigenis af van het peil, waartoe de parlementaire gedaald is. De dag- en de weekbladen storten over het land een donkeren tijdstroom van niet onder woorden te brengen verveling uit, en men moet zich met beide handen het hoofd vasthouden om er aandachtig bij te blijven". — Welk een „schrille tegenstelling van zooveel geestelijke armoede bij zoo veel schijn van stoffelijke welvaart!" „Saai is het vaderlandsche woord, dat best van al den hoofdinhoud der eerste indrukken teruggeeft. Het uitheemsche: ridikuul" [1]).

In zulk een atmosfeer — wil Huet zeggen — is het mij onmogelijk te leven en te werken. Zonder spijt draait hij de oude omgeving de rug toe om zich in de nieuwe in te leven.

Na het genot van rust en ruimte in de Indische woning, was het eerst in Parijs te woelig en te druk. Terwijl Gideon een tehuis vindt bij een der professoren van het Lycée, verhuist de familie naar St. Cloud, in een klein huisje met eigen huishouden, waar Gideon iedere Zondag komt, maar ter wille van de zoon, keerde het gezin in Oktober 1877 terug naar Parijs naar een klein gemeubeld appartement op een vijfde verdieping, maar met het

gezicht op een fleurige tuin. „Eerst later liet hij een eigen appartement meubelen, eerst op den boulevard Saint-Michel, vervolgens in de rue de Médicis, waar het heerlijk park van het Luxembourg voor hem open lag, eindelijk in de stille rue de l'Université, naast de Esplanade des Invalides" [2]).

Voor Huet begon opnieuw een periode van ingespannen arbeid. Hij noemt zich ergens de „slaaf" van zijn dagblad, dat hij elke week van kopie moet voorzien. „Ik bezit niets dan een maandelijksch traktement, waarvan vrouw en zoon leven moeten", schrijft hij aan Kneppelhout. Bijverdiensten uit letterkundig werk zullen onmisbaar geweest zijn, want het gezin was in Indië niet gewend zich te bekrimpen. Geldelijke zorgen waren er waarschijnlijk niet; immers de studie van Gideon kon bekostigd worden uit een ruime erfenis van zijn oom David. De noodzaak om te publiceren viel samen met zijn behoefte aan dieper gaande studie en met zijn eerzucht om als litterator naam te maken en aan zijn roeping te beantwoorden.

Zijn leven was dus in deze jaren in hoofdzaak een studeerkamerleven; zijn geschiedenis de wording en ontwikkeling van zijn geschriften. Ter afwisseling geniet hij van de mooie omstreken. Met Gideon neemt hij les in de manège — schrijft Anna aan Sophie Potgieter — „zoodat ze nu als echte cavaliers in het Bois de Boulogne rijden".

In de zomermaanden trekken ze soms om rust te nemen naar Fontainebleau. Langdurige reizen worden niet meer ondernomen: alleen een rondreis van een maand door België, in 1878, en een paar uitstapjes naar het vaderland, die nog ter sprake zullen komen.

Het gezinsleven behoudt de oude bekoring. Hij is trots op de voorspoedige ontwikkeling en voortreffelijke studie van zijn zoon, die na zijn meerderjarigheid Fransman wordt en uitzicht heeft op een voorname wetenschappelijke werkkring aan de Nationale Bibliotheek. Aan de gezelligheid van de huiskamer moet hij zich echter vaak onttrekken: schertsend plaagt hij zijn vrouw met haar „altijd lezenden, altijd schrijvenden, altijd zwijgenden man".

„In het Parijsche leven bewoog Busken Huet zich weinig. Hij had het er te druk voor, en met enkele ernstige relatiën stelde hij zich tevreden. Men zag hem vrij geregeld met mevrouw Huet verschijnen op de wekelijksche recepties van Ernest Renan in het Collège de France. Bij den graaf Meyners d'Estrée, den redacteur der *Annales de l'extrême Orient*, vond hij een kleinen kring van geleerden die hem aantrok. Den salon van zijn vroegeren collega Albert Réville, waar men eenige toongevers van het liberaal protestantisme en verder eenige hoogleeraren ontmoette, bezocht hij gaarne. Een enkele maal ging hij den dichter Sully Prudhomme opzoeken. Bij hem zelven aan huis, op de Zaterdagen van mevrouw Huet, trof men enkele geletterde vrouwen aan uit de wereld der Parijsche journalistiek, eenige kennissen uit de gewone „cercles mondains", nu en dan een onverwacht bezoeker uit Nederland, en verder de meest interessante leden van de hollandsche kolonie. Tot deze laatste behoorden een paar jeugdige kunstenaars, die de jaarlijksche „soirée" kwamen opluisteren. Voor die „soirée" werden, naar Parijschen trant, nog eenige invitaties rondgezonden aan „les amis de nos amis", heele of halve onbekenden, die, om het gewone groepje zich scharend, de nette salons vulden" [3]). Over zo'n soirée schrijft Huet in Maart 1878 aan Mevrouw Bosboom: „Heden avond voor het eerst, in onze nieuwe woning wachten wij eenige vrienden, Franschen, Engelschen, Nederlanders. Ik wenschte, dat U zulk eene parijsche soirée eens kondt bijwonen. Twee hollandsche dames en een hollandsch heer zullen eene fransche charade vertoonen. Een twintig-jarig Hagenaartje, Johannes Wolff, brengt zijne viool mede — maar niet om bij te dansen!"

In het openbaar trad hij te Parijs maar eenmaal op, bij gelegenheid van het kongres der „Association littéraire internationale", in 1878, waar hij een weinig vleiend verslag uitbracht over de stand van de letterkunde in Nederland [4]). Wij Nederlanders worden niet gelezen: ons land is te klein en onze taal te weinig verspreid. Elk Nederlander „met een glimp van beschaving" leest liefst buitenlandse schrijvers. „Onder die omstandigheden kan het bijna

niet verwonderen zoo de nederlandsche letteren kwijnen, en de nederlandsche letterkundige niet leven kan van zijne pen". Daarbij komt dat onze taal te weinig gekultiveerd is, doordat er een kloof is tussen een stijve schrijftaal en een verwaarloosde spreektaal. „In den roman komt men daarmede niet ver, en voor het tooneel schiet die taal volstrekt te kort". Een gunstige uitzondering is Mevrouw Bosboom-Toussaint: „Haar talent is zoo buitengewoon dat, ware zij eene Fransche, eene Duitsche, eene Engelsche of Amerikaansche, haar naam op ieders lippen zou zijn".
Voordat Huet's geschriften uit deze jaren ter sprake komen, zullen wij de uiterlijke levensomstandigheden nagaan.
Betrekkingen met het vaderland werden aanvankelijk, na het eerste vluchtige bezoek, door schaarse korrespondentie onderhouden. Dat bezoek had allereerst een oude vriendin, Mevrouw Bosboom en haar man gegolden; daarop volgde een geregeld onderhouden briefwisseling, de enige die van oprechte sympathie en hartelijkheid getuigt: „de prettigste en degelijkste, die van al mijne vroegere nederlandsche betrekkingen overgebleven is" [5]), schrijft Huet haar. Dat schonk hem een kleine vergoeding voor de vroeger zo welkome brieven van Potgieter.
Een nieuwe korrespondent, sinds November 1877, is een Haagse bewonderaar, Dr Jan ten Brink, redakteur van het tijdschrift *Nederland*. Het schijnt dat Huet goede verwachtingen van hem had, sedert hij van Alberdingk Thijm vernomen had dat Ten Brink bestemd was om Jonckbloet te Leiden op te volgen. Hij betreurt dat Ten Brink zijn „kostelijke krachten versnippert": „Een professoraat zou het middel zijn om U aan uzelven en aan de studie terug te geven, en de jongelui konden van U meer profiteren dan van Jonckbloet" [6]). Waardeerde hij in de Haagse leraar zijn belezenheid, zijn goedig enthousiasme, zijn belangstelling voor buitenlandse, vooral Franse kunst? Werd zijn betrekkelijk welwillende kritiek op Ten Brink's eigen romanproduktie beïnvloed door de vriendschappelijke verhouding en de goede diensten die hij van hem genoot? Een voordeel was in elk geval dat hij de vrije toegang kreeg tot het tijdschrift *Nederland*, waar hij als auteur van

naam van harte welkom was, en in de eerstvolgende jaren een groot deel van zijn werk geplaatst kreeg. Zijn naam als redakteur wilde hij aan het tijdschrift waarvoor hij vroeger mèt Potgieter geringschatting getoond had, liever niet verbinden, al deed het hem genoegen dat zijn „pogingen om in *Nederland* wat leven te brengen, niet geheel en al zonder gevolg blijven" [7]). Ten Brink heeft later verteld dat Huet in 1878 ernstig gedacht heeft over de stichting van een eigen orgaan, maar dat daarop toen geen kans bestond" [8]). Wanneer de nieuwe vriend, in 1884 te Leiden een hoogleraarszetel bekledend die Huet veeleer toekwam, zijn monografieën van hedendaagse letterkundigen voortzet en voltooit — een reeks waarin ook Huet opgenomen was — dan waardeert deze de nauwkeurigheid in feiten en jaartallen, maar zou hij inderdaad deze oppervlakkige en kritiekloze geschiedschrijving, gelijk hij verzekert, met „onverdeeld genoegen" gelezen hebben? Daarmee is, in dezelfde brief, de scherts in strijd: „Ik ben voornemens, wanneer uw werk voltooid zal zijn, eene circulaire te rigten aan de gezamenlijke door U behandelde letterkundigen, en hun voor te stellen met vereenigde krachten een standbeeld voor U op te rigten. Op het voetstuk: „*Uit erkentelijkheid voor overwaardering*". Ook de lof die Ten Brink voor zijn vele geschriften in de brieven te horen krijgt, zal wel „cum grano salis" op te vatten zijn: opmerkelijk is dat Huet slechts één roman in het openbaar gerecenseerd en geprezen heeft; over de gezamenlijke romantische werken van Ten Brink schijnt hij zich in zijn Indisch blad minder gunstig uitgelaten te hebben.

Deels vriendschappelijk, deels zakelijk was de geregelde briefwisseling met Francisca Gallée. Hij stelt belang in haar familieomstandigheden, in haar romans — waarbij hij raad en vertrouwelijke kritiek geeft — maar doet vooral telkens een beroep op haar hulp om romans, vooral Engelse, volledig of bekort te vertalen als feuilletons voor zijn blad.

De eerste gelegenheid om de verbroken verstandhouding met de Nederlandse samenleving te herstellen, werd Huet geboden in 1878. Ten Brink had hem namens het bestuur van „Oefening

kweekt kennis" uitgenodigd om voor de leden in Den Haag een voordracht te komen houden. Daarop antwoordt hij weigerend met een boze brief, omdat hij kort te voren in het Handelsblad „aangeduid was als een waardig voorwerp der algemeene minachting". Het gaat toch eigenlijk niet aan „spreekbeurten te komen vervullen in een land, waar op dien toon in het openbaar over mij geschreven wordt". „Zoo lang men voortgaat mij dus te bejegenen, wil ik niet als een lid der nederlandsche zamenleving aangemerkt worden" [9]). Maar de boze bui waait over: in een volgende brief, van Augustus, zegt hij, niet „eigenwijs" te willen wezen, en belooft hij in November te zullen komen.

Het uitstapje naar Holland was wel geschikt om hem vriendelijk te stemmen. Hij kon ervaren, hoe zeer hij overdreven had met de bewering dat hij geen vrienden in het vaderland achtergelaten had. Niet alleen bij de Bosboom's, maar ook bij andere oude bekenden werd hij hartelijk ontvangen; in Haarlem begroette hij vrienden uit zijn jonge jaren; in Dordrecht genoot hij van de gastvrije ontvangst bij zijn zwager Van Deventer. De lezing voor *Oefening kweekt kennis*, het genootschap waar hij vroeger de spot mee gedreven had, was een volledig sukses. „De zaal was eivol" — schreef hij aan zijn vrouw — „zóó vol, heeft men mij gezegd, als alleen het geval is, wanneer *Cremer* leest — excusez du peu! De menschen hebben ademloos geluisterd" [10]). Hij had dan ook — gelijk nog blijken zal — zijn best gedaan om geen aanstoot te geven: Beets, vroeger door hem minder welwillend beoordeeld, werd geprezen, Mej. Opzoomer als veelbelovend talent geëerd. Na afloop presideerde Van Zeggelen — indertijd door Huet gehoond! — het „Servetje". „Hij bejegende mij zeer hartelijk", vertelt hij in dezelfde brief.

De voordracht werd herhaald te Haarlem, „voor een publiek van een paar honderd personen, zeer aandachtig en welwillend", te Leiden en te Dordrecht, „voor een klein maar uitmuntend publiek. Verlangend naar huis en naar zijn werk, keert hij zo spoedig mogelijk naar Parijs terug, zich voornemend vooreerst niet meer op reis te gaan: „Voortaan gaan wij alleen zamen van huis,

en nemen Gideon mede", schrijft hij in zijn laatste brief. Achterna laat hij zich minder vriendelijk uit over de indrukken, tijdens zijn rondreis opgedaan. In een brief van 24 December 1878, aan Francisca Gallée, vertelt hij: „Het meest heeft mij geamuzeerd, dat ik uit Parijs ben moeten komen, om het publiek in Nederland opmerkzaam te maken op de verzen van Beets en het proza van Jufvrouw Opzoomer. Letterlijk *niemand*, bleek mij, had die verzen gelezen, reeds in 1875 verschenen. *Niemand* kende het opstel van Jufvrouw Opzoomer in *Nederland*. *Bijna* niemand (tenzij van hooren zeggen) de drie deelen van *In dagen van Strijd*. Het Hollandsche publiek maakte op mij den indruk, litterarisch dood te zijn. Te Leiden had ik vrij wat studenten onder mijn gehoor; maar men zeide mij, dat er „nog veel méér zouden gekomen zijn, indien er niet dienzelfden avond voorstelling geweesf was in . . . het paardenspel!" — Een verblijf in Holland zou mij thans, „bij dat te Parijs vergeleken, duldeloos toeschijnen". „De schuld ligt grootendeels aan mij, die door mijn verblijf in Indië vervreemd geraakt ben van mijne landgenooten. Dit neemt echter niet weg, dat zoo vaak ik Nederland terugzie, ik den indruk ontvang van een land, gelegen aan de kust der Doode Zee, waar de vogels niet overheen kunnen vliegen zonder te sterven. Uit alle plaatsen, alle instellingen, klinkt er mij het woord 2 Koningen IV : 40 in de ooren: „Man Gods, de dood is in de pot".
Aan de mogelijkheid van een duurzame, eervolle terugkeer in het vaderland had Huet al in 1877 gedacht. Dat blijkt uit de korrespondentie met zijn vroegere Leidse leermeester Prof. Scholten, voor wie hij nog steeds eerbied had, en wiens leiding hij zich dankbaar herinnerde: „Scholten en Potgieter zijn de twee Nederlanders, aan wie ik voor mijne vorming het meest te danken heb gehad", schrijft hij aan zijn neef Prof. Huet[11]). Voorzichtig polst hij in Juli Scholten of er kans bestaat.dat te Leiden, op grond van de nieuwe wet op het Hoger Onderwijs, een leerstoel voor aesthetiek en kunstgeschiedenis opgericht zal worden, en of daarvoor reeds een candidaat aangewezen is. Anders hoopt hij op Scholten's aanbeveling: hij wil in elk geval „niets onbeproefd laten om zich

van de blaam eener onvaderlandslievende terughouding te zuiveren"[12]). Aan Alberdingk Thijm, die hem gunstig gezind was, had hij gevraagd of voor dit professoraat een doctorale graad onmisbaar zou zijn. Ter aanbeveling wijst hij op zijn laatste geschriften, de *Oude romans*, de Italiaanse reisherinneringen, de studie over G. Sand, „het rijpste werk wat op het gebied van historische kunst en historische litteratuur tot heden door mij geleverd werd". Tegenover zijn neef, Prof. G. Huet uit hij zich vrijmoediger. Wat moet ik eigenlijk doen om mijn candidatuur te bevorderen? De gunst van Jonckbloet zoeken? „Zoo mijn politiek hem niet aanstaat, de zijne mij evenmin". „Wat kan hij, wat kunnen De Vries, Cobet, Dozy, Fruin, Kern, wat kunnen die heeren tegen mij hebben? Geen hunner heeft mij ooit iets in den weg gelegd, en ik hun evenmin. Nogtans geloof ik, dat gij gelijk hebt en zij mij niet genegen zijn. Maar ik vraag nog eens: Wat kan ik daaraan doen?"[13]) In September informeert hij opnieuw bij Scholten, en wijst hem, als aanbeveling, op zijn *Land van Rubens*.

In een volgende brief weerlegt hij een blijkbaar geopperd bezwaar: „Mijne denkbeelden over onze politiek zouden niet als hinderpaal kunnen gelden; aangezien geen ander voornemen, zoo ik te Leiden als hoogleeraar voor de bedoelde vakken aangesteld werd, mij vreemder zou zijn, dan in dagbladen of tijdschriften deel te te nemen aan den politieken strijd ten onzent"[14]). Er komt ook te Brussel een leerstoel voor die vakken open; daar zal hij ook werk van maken, maar hij gelooft dat zijn „Brusselsche kansen niet veel beter staan dan de Leidsche".

Neiging tot toenadering en verzoeningsgezindheid toont hij ook in 1880. Het tijdschrift *Nederland* was nog een orgaan van de tweede rang; toongevende kringen hadden toegang tot *De Gids*. Al had hij in 1878 nog geschreven dat „dit maandwerk de lijdensperiode is ingetreden waaruit, na een langen doodstrijd, de *Letteroefeningen* eindelijk verlost zijn", een eerherstel in het hoofdorgaan van het Nederlandse liberalisme, dat hem in 1865 uitgestoten had, was hem niet onverschillig. Er werd een middel bedacht, dat veel van een krijgslist had. Zijn vrouw had met grote

toewijding, maar niet zonder kritiek, een Levensschets geschreven, onder het pseudoniem Christine de Vrij uit Amsterdam, die met medeweten van haar man en zoon bestemd werd voor *De Gids*. De Haarlemse uitgever A. C. Kruseman zou het manuscript inzenden. Dat deed hij met verandering van het pseudoniem: *Een schrijversleven* door C. Hasselaar. Toen Huet hem in Februari bezocht, onthulde hij het geheim, maar verkreeg de belofte dat Kruseman er over zwijgen zou. Huet genoot van deze grap, toen Quack hem in vertrouwen mededeelde „dat er „eene verrassing" voor mij in het zout lag, bestaande in een „heel mooi" artikel, dat 1 Maart in den Gids verschijnen zou; een artikel, geschreven door een Haarlemsche dame" [15]).

Ook Mevrouw Bosboom wordt om de tuin geleid: Gideon had opgemerkt „dat men zeer wel Uzelve voor de schrijfster van het opstel over mij in den Gids had kunnen houden; en wanneer ik alleen let op uwe vriendschap voor mij, dan prijs ik de juistheid van zijnen inval". Anderen hebben Mr Quack genoemd. In elk geval moet het iemand zijn die mij „eene warme genegenheid toedraagt" en goed de pen weet te voeren. „Ik zou het nòg aangenamer gevonden hebben, zoo aan den voet van het artikel de naam te lezen had gestaan van een algemeen bekend auteur". Maar ik moet tevreden zijn „door een zoo onpartijdig persoon, met zoo veel erkenning en zoo veel ingenomenheid te zijn beoordeeld" [16]).

Bijna met dezelfde woorden schrijft hij aan Ten Brink: „Eigenlijk wilde ik wel, dat de naam van Mr Quack of een andere, evengoed klinkende, er onder stond" [17]). Daaruit blijkt duidelijk Huet's bedoeling: deze publicatie moet dienen als tegenwicht van miskenning van andere zijden om zijn terugkeer in het oude orgaan voor te bereiden. In hetzelfde jaar zendt hij dan ook, als „kontrabeleefdheid" ter plaatsing een artikel over de dissertatie en de intree-rede van Mr Van der Vlugt [18]). Het volgend jaar geniet hij de voldoening dat de redaktie hem uitnodigt om bij de herdenking van Hooft in *De Gids* een studie aan deze dichter te wijden.

Vererend was ook een schrijven van Prof. Fruin, in December

1881, die hem polste of hij bereid zou zijn een candidatuur te aanvaarden voor Jonckbloet's leerstoel: „Gij hadt mij geen genoegelijker oudejaarsavond kunnen bezorgen", schrijft hij terug, want „de leidsche akademie beschouw ik als eene eer voor ons land". Toch meent hij te moeten weigeren. „Zou het vak er mede gebaat zijn? Zou eene eventuele benoeming mijn geluk bevorderen? In het midden-nederlandsch ben ik een dilettant gebleven, en onder de gunstigste omstandigheden zou ik, mijn leeftijd in aanmerking genomen, het niet verder kunnen brengen, dan *tot aan* de hoogte, door Jonckbloet bereikt". „Gold het een leerstoel zonder antecedenten, zoodat ik zou kunnen rekenen dat men het voor lief zou nemen met mijn ijver en mijn goede wil, het ware iets anders. Doch komt het middeneeuwsch op den voorgrond staan, gelijk niet meer dan billijk is, dan blijf ik liever te Parijs en beproef, met de hulp van bronnen die hier overvloediger vloeijen, een nuttig boek te schrijven. Mijn landgenooten zullen daarmede méér gebaat zijn, dan zoo ik kollege kom geven in een vak, hetwelk ik niet onder de knie heb" [19]).

Wanneer eindelijk, in 1884, de vacature inderdaad vervuld wordt door de benoeming van Jan ten Brink, dan schijnt uit een brief aan Scholten, van 6 Mei, te blijken dat deze het passeren van Huet betreurt. Maar Huet berust er in: „Het schijnt mij toe in de rede te liggen, dat voor een leerstoel het meest in aanmerking komt de persoon die, vergelijkenderwijs, de geschiktste boeken over het onderwerp geschreven heeft, of voortgaat te schrijven". Misschien, laat hij ironisch volgen „vinden de heeren mijne boeken niet geschikt". „Teregt zegt U, dat ik voor mijn geluk aan een professoraat in Nederland geen behoefte heb" [20]).

Ironisch klinkt ook de gelukwens aan Ten Brink, na de ontvangst van zijn inaugurele oratie. Om uw betoog toe te lichten, schrijft hij, bood de eigen letterkunde geen voldoende voorbeelden en „zijt gij genoodzaakt geweest uwe toevlugt te nemen tot Shakespeare en tot den *Roman de Renart*. Mij stijft dat in de overtuiging dat het niet mogelijk is de nederlandsche litteratuur, van welk tijdperk het zij, anders dan vergelijkend te bestuderen". Onze litterari-

sche 17de eeuw is alleen belangwekkend als aanleiding om de grote schrijvers van de renaissance in het buitenland te leren kennen, die mij „troosten van de verveling waarmede ik mij onder het lezen onzer eigen renaissance-auteurs overgoten gevoel". Waarom geen leerstoel opgericht voor de europese renaissance?[21])
Het is duidelijk: een leerstoel in de vergelijkende litteratuurgeschiedenis zou voor Huet bekoring gehad hebben; zich blijvend te verdiepen in de oude Nederlandse letterkunde achtte hij beneden zijn waardigheid en niet passend bij zijn eigenlijke belangstelling en zijn talent. In zijn eigen werk en studie, waardoor hij zich ook in het vaderland toenemend gezag verzekerde, meende hij vooreerst bevrediging voor zijn eerzucht te vinden.
Terugkerende naar zijn vestiging te Parijs, in het midden van 1876, zullen wij nu de wording en de betekenis van zijn vele geschriften hebben na te gaan.

Als Huet, geestelijk verfrist door de Italiaanse reis, zich te Parijs vestigt, voelt hij zich weer jong worden: „ondanks mijne jaren leid ik een tweede studenteleven". Allerlei werkplannen verdringen zich in zijn hoofd. Op reis had hij Taine's *Voyage en Italie* herlezen, met de bedoeling eveneens zijn reisherinneringen te verwerken in die geest. Hij overdenkt daarnaast plannen voor breder opgezette biografie: „beide genres lokken mij aan", voor uitwerking en bundeling van werk dat hij in Indië begonnen is, voor nieuwe litterair-historische en kultuur-historische studie.
Als kritische gids wil hij waakzaam blijven voor de eigentijdse Nederlandse letterkunde, geselend en aanmoedigend: een erfenis van Potgieter. Als hij er in slagen zou, een tijdschrift in Nederland te vinden waarin hij geregeld kon publiceren, dan was hij niet altijd meer gebonden aan de vluchtige en beknopte vorm van het feuilleton: hij kon dan zijn kopie voor een dubbel doel gebruiken door volledige of gedeeltelijke plaatsing in zijn dagblad.
Dat alles gaf aanleiding tot een omvangrijke en belangrijke produktiviteit in de jaren 1877 en 1878. Ter wille van de inkomsten moest hij zijn journalistiek werk voortzetten. Hij vond de *Opregte*

Haarlemsche weer bereid om zijn brieven te plaatsen, bood zelfs aan de *Figaro* aan, een Hollandse kroniek te leveren[22]), hoewel vergeefs, maar bleef voornamelijk werkzaam voor zijn Indische lezers, die hij elke Vrijdagavond van nieuws voorzag. Daarvoor koos hij een eigenaardige vorm: een gefingeerde korrespondent, Fantasio, schreef uit Brussel *Europesche Brieven*. De doorzichtige fictie werd volgehouden, toen er in 1878 twee bundels gedrukt werden „met een voorrede van Cd. Busken Huet, die zijn medewerker voorstelde als iemand op leeftijd, die „sommige beproevingen heeft gekend", en „dien het lot al vroeg buiten Europa op een observatiepost plaatste, van waar men het moederland, en geheel de Europesche wereld gadeslaat met het oog der feiten verzamelende wetenschap, meer dan der persoonlijke ingenomenheid"[23]).

Deze brieven bevatten een zonderling mengsel: los aaneengeregen uitknipsels uit allerlei bladen: oorlogsnieuws uit Oost-Europa, gemengde berichten, sensationele voorvallen, persoonlijke opmerkingen, anekdoten en grapjes, „die geen andere pretensie hadden dan wat peper en curry te strooien over de indische rijsttafel, en waarvan het onverschillig was in welken winkel ze gekocht en op welke weegschalen ze gewogen waren"[24]): Huet heeft dit blijkbaar als minderwaardig werk beschouwd, ver achterstaande bij zijn *Nationale Vertogen*, werk voor zijn snipperuren, waaraan hij zijn naam niet wilde lenen. Onder deze dekmantel meende hij ook vrijer te zijn in zijn uiting, wat hem later nog zou opbreken!

Een eerste uitvoerige biografische proeve gaf hij in zijn studie over *George Sand*[25]), die in boekvorm verscheen, maar eigenlijk nog het feuilleton-karakter vertoont. De hoofdinhoud is een weergave, met brede aanhalingen, van haar autobiografie en van haar roman *Consuelo*. Op haar afstamming, van vaderszijde aristokratisch, van moederszijde plebeïsch, baseert hij, naar Taine's methode, de stelling „dat de geschriften dezer buitengewone vrouw het buitengewone van hare dubbele afkomst weêrspiegelen" (blz. 86). In *Consuelo* is door haar een ideaal kunstenaarsleven geschilderd, waaraan het hare niet beantwoord heeft, maar „be-

halve de sterfelijke, is er ook een onsterfelijke George Sand, eene George Sand „in wit marmer", de George Sand van *Consuelo*" (blz. 157).
Als geheel laat dit boeiend geschreven artikel onbevredigd, omdat het meer een samenvoeging is van twee uitvoerige boekbesprekingen dan een monografie over deze belangrijke auteur.
Beter geslaagd en uit innerlijke aandrang geschreven zijn de „persoonlijke herinneringen" aan *Potgieter*, eveneens in boekvorm gepubliceerd, een waardig monument, opgericht ter ere van de trouwe vriend [26]), dat terecht herhaaldelijk geprezen is, omdat men er Huet van de beminnelijkste zijde door leert kennen. Het is vol van herinneringen aan de gelukkigste uren van zijn leven, in de gastvrije Amsterdamse woning, in de gezellige intimiteit van het Bloemendaalse tehuis, aan de wandelingen in Haarlems omstreken met geestrijke gesprekken, maar ook vol dankbaarheid en verering voor de rijke geest en de vaderlijke vriendschap, voor een leerzame omgang; kortom: „de zonnestraal van zijn leven", de sombere buien van mensenhaat en pessimisme doorbrekend. Tevens verrijst uit die bladzijden een beeld van Potgieter, met piëteit maar niet zonder kritiek getekend, zoals maar weinige tijdgenoten hem gekend hebben.
Door waardering ingegeven is ook het beknopte, interessante artikel over Alberdingk Thijm's *Vondelportretten* [27]), gedateerd Okt. 1876, en het uitvoerige artikel, gewijd aan *Elisabeth Hasebroek* [28]). Aanleiding daartoe gaf de herdruk van haar viertal, bijna vergeten romans, in 1877. Deze enigszins sentimentele produkten uit onze vroege romantiek hadden voor Huet een eigenaardige bekoring door het kontrast met de jongste, voor zijn smaak onvrouwelijke en aanstellerige romans van geëmancipeerde dames. Het trof mij, schrijft hij aan Mevr. Bosboom, „dat het opkomend geslacht der Nederlandsche schrijfsters iets ploertigs over zich heeft, dat bij de volée van 1840 *niet* gevonden wordt. Al meer dan eens heb ik mij verweten, nooit iets over Hasebroek of zijne zuster geschreven te hebben. Na de hernieuwde kennismaking met Elize zou ik dat verzuim willen herstellen" [29]). Dat voornemen

werd weldra uitgevoerd. De criticus kan niet nalaten, lichtelijk de spot te drijven met deze „minnezangen in proza", en te lachen om de ouderwets geworden romantiek van uitbeelding en stijl. Maar daarachter voelt hij de innigheid en de fijngevoeligheid van een vrouwenziel, die hij scherpzinnig weet te ontleden. Hij heeft oprechte lof voor haar kunst van schrijven, haar psychologische karaktertekening, haar menskundige opmerkingen, haar levenswijsheid, en kent haar in onze opbloeiende letterkunde tussen 1830 en 1840 een „bescheiden, maar waardige plaats" toe.
Goed geslaagd is ook de beknopte, zaakrijke karakteristiek van *M. P. Lindo* [30]), een „In memoriam" van deze, voor Huet's smaak wat te zachtzinnige humorist en criticus, een halve Engelsman, die het Nederlands onvoldoende beheerste, maar wiens geestige geschriften een bundeltje vormen „op vertoon waarvan een volgend geslacht Lindo in den tempel van den roem zal toelaten".
Wie uit deze studiën zou opmaken dat Huet tegenover de Nederlandse letterkunde langzamerhand zachtzinniger gestemd was, zou zich vergissen. Ook het beulswerk neemt hij in ditzelfde jaar weer ter hand, in artikels die zich aansluiten bij de vroegere van 1863—'64. Van een roman van *H. de Veer, Overtroffen*, blijft niet veel heel: de hoofdpersoon is onwaarschijnlijk, de inhoud grotendeels triviaal. Zijn vroeger werk komt er niet veel beter af: „De *Trou-Ringh* is geboren uit eene fransche inspiratie, betaalt tol aan duitsch gevoel, aan duitsche arme-zondaars-humor, en kon geschreven zijn door eene ongehuwde engelsche dame". Het is een zouteloze navolging van Droz: *Monsieur, Madame et Bébé*. „Dit suikerwater smaakt niet". Spottend noemt hij dit boek een „huwelijksbureau in de letteren", en scherp hekelt hij de braafheid en zelfgenoegzaamheid van deze vervelende rentenier en moraliserende alter-ego [31]).
Een kollektief vonnis werd geveld over de *Laatste Nederlandsche Gedichten* [32]). Dat „laatste" dubbelzinnig bedoeld is, blijkt uit het vervolg van zijn filippica. Als er in Nederland zoveel wansmaak heerst, als het natuurlijk gevoel verstikt wordt, vraagt hij zich af, is het dan een wonder dat „de bodem weigert een volks-, een

werelddichter voort te brengen?" (blz. 154). Eerst komen een viertal „laatste dichters" ter sprake, bij wie „weinig koren tusschen veel kaf" te vinden is. Willemsen schrijft een „nagemaakte Jan van Beers-stijl", De Rop blijft laag bij de grond, Soera Rana maakt zich belachelijk door misbruik van verkleinwoorden (blz. 139) en produceert „de poëzie eener ziel van potaarde" (blz. 143). Het best komt M. Coens er af, die dichterlijke aanleg en mensenkennis toont, maar die toch soms „mistige taal" schrijft (blz. 150). Daarna krijgt Beets een zijdelingse steek, omdat hij de onbeduidende *Gezangen* van de jonge dichteres Geka, „een gereformeerd Begijntje" patroneert, maar vooral omdat hij zich inlaat met de rederijkers. Het felst wordt Huet's kritiek, als hij naar aanleiding van het *Jaarboekje voor Rederijkers en Beminnaars der poëzy* van 1877, de hernieuwde rederijkerij, in stad en op het platteland, te lijf gaat. Dat is voor hem het beste bewijs hoe hopeloos treurig het gesteld is met de dichtkunst in het vaderland: „Van op één na de onderste lagen der nederlandsche zamenleving heeft zich een geest van wansmaak en kleingeestigen naijver meester gemaakt, waarbij dorpsijdelheid, ook in de steden, eene hoofdrol vervult". Mislukte kunst acht hij eveneens de rijmloze Duitse poëzie van Holda: *Das Hohelied und andere Gedichte (Deutsche und Holländische)*, waarbij „de poëtische inhoud ontbreekt", en het „overdadig proeven van eene andere dan de moedertaal" de verzen gebrekkig maakt, als klakkeloze navolging. Van de nieuwe mode, rijmloze verzen te schrijven, krijgt Multatuli de schuld, wiens verzen in *Vorstenschool* „eene pedante soort van proza" waren en reeds „een dozijn onvruchtbaren en onvermogenden een voorwendsel boden tot het uitgeven van allerlei metrische verveling" (blz. 162). De zes besproken bundels vertonen dus slechts „poëtisch gesukkel". Dat is ook begrijpelijk: „Onze taal en onze litteratuur zijn te oud; namen reeds te lang geleden eene andere plooi aan. *Ons* heldetijdvak reikt te ver achteruit".

Levendig blijft zijn belangstelling voor de nieuwe Franse letterkunde: alle nieuwe uitgaven die zijn belangstelling wekten, worden in zijn Indisch blad aangekondigd. Bijbedoeling is de bevordering

van het debiet, want de boekhandel van de firma Ernst en Cie, aan zijn uitgeverszaak verbonden, zorgt voor de exploitatie: het publiek mag dus niet door te scherpe kritiek afgeschrikt worden. Een lange reeks van deze korte besprekingen, alle van het jaar 1877, die niet voor een herdruk in aanmerking kwam, vindt men opgesomd door Tielrooy [33]). Opmerkelijk is zijn bewondering voor Flaubert, ook in zijn brieven geprezen, als „de chef d'école van het Fransche realisme" [34]), en de opkomende waardering voor Zola, vertegenwoordiger van „de fysiologie in de kunst", met „veel woeste kracht", die „een kolossaal talent bezit, en werkt met eene voorbeeldige naauwgezetheid van litterarisch geweten" [35]).

Ook in een brief van 1 December aan Jan ten Brink [36]), die veel werk van Zola maakt, spreekt hij hetzelfde oordeel uit, maar hij doet uitkomen dat hij aan Victor Hugo de voorkeur geeft: „Het levendigst genot heeft, van alle Franschen, in den laatsten tijd, Victor Hugo mij verschaft. In *l'Art d'être grand-père*, maar vooral in de *Légende des Siècles* komen stukken voor, die mij toeschijnen, op één lijn te staan met het schoonste, wat eenige litteratuur ooit heeft voortgebragt". Aan deze schrijver heeft hij dan ook in dit jaar, in aansluiting bij een vroegere studie van 1874, een breed opgezet artikel gewijd [37]).

Voor teleurstelling in de jongste letterkunde zoekt Huet ook vergoeding in de studie van het klassieke verleden. De vroeger reeds opgezette, met zorg bewerkte cyclus *Oude Romans*, terecht geprezen als een van zijn beste en rijpste werken, verschijnt in dit jaar, met een Voorrede, gedagtekend 1 Mei.

Bij deze vergelijkende litteratuurstudie poogde hij — gelijk hij zelf zegt — „de voetstappen te drukken" van Georg Brandes, wiens eerste deel van de „Hauptströmungen der Literatur der Gegenwart" zijn bewondering gewekt had. Maar hij zal ook gedacht hebben aan zijn vriend Potgieter, die zo gaarne en met zoveel talent dergelijke parallellen trok. De *Voorrede* van de bundel — bij de herdruk in de *Litterarische Fantasiën* weggelaten — is dan ook een hulde aan deze voorganger. Geen betere inleiding meent hij

te kunnen aanwijzen dan Potgieter's postuum „litterarisch-historisch intermezzo" bij zijn *Leven van Bakhuizen*, dat hij eerst na voltooiing van zijn eigen werk met verrassing en genot leerde kennen en waarin hij de „rijkdom der gezigtspunten", het rijpere oordeel dan het zijne, waardeerde en aanprees.
De reeks wordt ingeleid door boeiende opstellen over Rousseau's *Julie ou la nouvelle Héloïse* en Goethe's *Leiden des jungen Werthers*, verwant als gevoelsreaktie tegen de achttiende-eeuwse verstandelijkheid. Opmerkelijk is het laatste ook wegens het persoonlijke element. Terecht heeft zijn vrouw opgemerkt: „Men gevoelt aan alles, in Werther voert de heer Huet strijd tegen zichzelven, strijd tegen zijn eigen gevoel van meerderheid, en daaruit voortvloeiende kleinachting van menschdom en leven". Door eigen ervaring heeft hij die Werther-stemming, die zijn leven versomberde, gekend, en de „verleidelijke sporen van zijn ontzenuwende invloed" bespeurd. Daarvan kon hij getuigen: „Zoo laat de slak op elken bloeijenden heester waarover zij haren weg neemt, eene onnatuurlijke glinstering achter, even noodlottig voor bladeren als bloemen".
Nederland is in deze reeks vertegenwoordigd door *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend*, volgens een „kwalijk bedekte fictie" door Wolff en Deken, maar — naar Huet betoogt — alleen door Betje Wolff geschreven, en waarin eveneens aan de gevoelspropaganda offers gebracht worden, al blijft de hoofdverdienste een „onvervalste naïeveteit" naast meesterlijk realisme. Uitvoerige aanhalingen zijn bestemd en zeer geschikt om tot nadere kennismaking met de voortreffelijke echt Hollandse typen als Alida Leevend, Abram Rijzig en tante Martha uit te lokken. Deze bladzijden behoren nog steeds tot het beste wat over de beide romans geschreven is en hebben nog niets van hun bekoring ingeboet.
Uit de „school van de Nouvelle Héloïse" is ook de roman van *Paul en Virginie* van Bernardin de Saint Pierre, de bekoorlijke idylle, verheerlijking van „natuur en deugd". De schrijver wordt door Huet ook geëerd als „de pionier der Nederlandsch-Indische natuurbeschrijving"; de poëzie van zijn tropische taferelen is

het vooral, die zijn roem onder de tijdgenoten verbreid heeft. Een tweede deel getuigt van Huet's bewondering voor een drietal Franse auteurs uit dezelfde periode: Chateaubriand, Madame De Staël en Benjamin Constant. De exotische, tragisch verlopende idylle *Atala* van de eerstgenoemde wordt als overgevoelige pendant van Paul en Virginie besproken; *René*, eveneens oorspronkelijk een onderdeel van het *Génie du Christianisme*, geeft in de schildering van „onbegrensde hoogmoed en ziekelijke droefgeestigheid" een stuk autobiografie, maar met een mengeling van waarheid en verdichting, gelijk door een parallel met zijn werkelijk levenslot aangetoond wordt.
De beide laatste hoofdstukken, handelend over *Delphine* en *Corinne* van Madame De Staël, en over *Alphonse* van Benjamin Constant, zijn slechts voor een klein gedeelte studiën over deze oude romans, grotendeels met liefde vertaalde fragmenten, om aan te tonen dat zulke weinig gelezen werken voor de moderne lezer door duurzame schoonheid nog aantrekkelijk zijn. Van *Delphine* wordt het gehele slothoofdstuk vertaald; *Alphonse*, de verdienstelijke voorganger van de moderne psychologische roman, wordt zelfs geheel in het Nederlands van Huet overgebracht, besloten door een beknopte toelichting. Opmerkelijk is daarin — gelijk ook Tielrooy opmerkt — dat hij Alphonse en Ellénore, evenals te voren René, moraliserend veroordeelt, alsof het levende personen waren, en geen romantische verbeelding. Heeft hij ook in Alphonse karaktertrekken teruggevonden, die hij in zichzelf afkeurde?
De uitbreiding van Huet's belangstelling en studie tot de beeldende kunst is niet alleen het gevolg van zijn Italiaanse reis. Hij kende en bewonderde de kunstzinnige reisbeschrijvingen van Taine, zijn *Notes de voyage*, zijn *Voyage en Italie* — hij herlas op reis het stuk gelezen exemplaar — maar bovendien vond hij in de verering van schoonheid en kunst een vergoeding voor het verloren geloof. Zijn vrouw getuigde later dat zijn nieuwe studiën uitingen waren „van een gemoed, dat ons toeschijnt in de kunst het ideaal teruggevonden te hebben, hetwelk onder de puinhoopen

der kerk begraven en vernietigd werd"[38]). Huet stond daarin niet alleen: men denke aan Allard Pierson, aan Vosmaer; ook bij John Ruskin heeft men gesproken van „la religion de la beauté"[39]). Zelf heeft Huet in zijn Haagse voordracht van 1878 gezegd: „Laat ons gelooven aan de werkelijkheid van ons schoonheids-ideaal, en dat wij in onze verbeelding eene goede leidsvrouw naar het land der deugd en der waarheid bezitten". „Men zou een wijsgeerig stelsel kunnen bouwen welks sluitsteen tot opschrift droeg: „Het goede en het ware danken de onsterfelijkheid aan het schoone", en welks zuilgangen de leer verkondigen: „Houd u aan datgene wat in uw gemoed eene onvergankelijke blijdschap wekt"[40]). Dat die blijdschap, ondanks kunstgenot, als sombere achtergrond een pessimistische levensbeschouwing had, is ons telkens gebleken. Ook daarin is hij met Taine verwant, van wie Giraud schrijft[41]): In de *Voyage en Italie* leert men „Taine tout entier" kennen: on ne peut s'empêcher d'être frappé de l'accent de tristesse qui s'en dégage. De quelque côté qu'il se tourne, vers le passé, vers le présent, quel que soit l'objet, homme, société, nature, sur lequel se porte son regard, partout Taine n'aperçoit que laideurs, larmes et misères". Maar bij Huet is op deze reis de overheersende stemming opgewekt: verering en bewondering overstemmen de kritiek. Hij noemt nadrukkelijk Taine als zijn voorbeeld: „het vleit mijne eigenliefde, dat sommige onzer indrukken eene groote mate van overeenstemming vertoonen". „Hij deelt slechts indrukken en opmerkingen mede. Maar uit den schat zijner belezenheid voegt hij er zoo vele toelichtingen bij, dat het oude er nieuw door wordt en het onopgemerkte beteekenis erlangt"[42]). Toch is er ook verschil: Taine wint het — gelijk Tielrooy opgemerkt heeft — in beeldende kracht van zijn stijl, in rijkdom van zakelijke gegevens; Huet's stijl is meer die van de causerie, met uitweidende, soms lyrische beschouwingen, verwant aan Renan.

In het *Voorberigt* noemt Huet het een voordeel, dat hij, bij Napels zijn reis beginnende, „van uit de Grieksch-Romeinsche oudheid de Midden-eeuwen en den Renaissance-tijd tegemoet ging". Bij voorbaat wijst hij er op, dat zijn kader enger is dan dat van Taine:

in hoofdzaak wil hij zich bepalen tot „de Italiaansche gedenkteekenen van beeld-, bouw- en schilderkunst", waarop hij „zich geworpen heeft met eene eenzijdigheid en eene onstuimigheid, die om verschooning vragen". Het voor zijn verbeelding herrezen Pompeji, in de ruïnen en in het Nationale Museum, behoort hem, maar ook het levende Italië dat, in het verband van de jonge eenheid, „ontwaakt is tot een nieuw bestaan". De klassieke beeldhouwkunst, die in marmer en brons de schoonheid van het menschelijk lichaam verheerlijkt, is hem een openbaring, maar in het Napelse museum geniet hij ook reeds de Renaissance-kunst van Titiaan.

Op Napels volgt Rome, waar eveneens indrukken van de kunst der Oudheid met die der Renaissance wisselen. Hier treft hem vooral de grootheid van de geniale Michel Angelo: zijn *Laatste Oordeel* wordt treffend met Dante's *Divina Comedia* vergeleken; de aan hem gewijde bladzijden, in het achtste hoofdstuk, behoren tot de best geslaagde. De litterator komt telkens voor den dag, als hij parallellen trekt met letterkundig werk. Pompeji herinnerde hem aan Bulwer Lytton's *Last days of Pompeji* (blz. 43); te Rome geeft Hawthorne's *Transformation* „stof tot onderhoudende vergelijkingen"; te Florence komt Eliot's *Romola* hem te binnen. Elders komen Byron, Elisabeth Browning, Gautier ter sprake. Dat bij de komst te Florence de eerste herinnering Potgieter betreft, is begrijpelijk: hij voelt zich daar op bekend gebied. Nergens heeft hij zo onverdeeld genoten als daar: paleizen en tuinen, beelden en schilderijen maken een onvergetelijke indruk. Tegenover de renaissance-schilders die „christelijke heiligen gemaakt hebben van de goden en godinnen der oudheid", verkondigt hij de lof van Fra Angelico's innige vroomheid. Bij de afdeling der Nederlandse schilders neemt hij de gelegenheid waar om tegen Taine's geringschatting te protesteren: „Nevens de Italianen vertegenwoordigen de Hollandsche schilders op de waardigste wijze eene onafhankelijke kunst" (blz. 150).

Bij het afscheid van Florence, aan het slot van het zestiende hoofdstuk, vindt men de indrukwekkende vergelijking van de

beide „Titans", Dante en Michel Angelo, groots in hun eenzaamheid, met een woest-majestueus Alpenlandschap. Te Milaan maakt hij kennis met het moderne Italië, waar hij de Galeria Vittorio Emanuele als staal van moderne bouwkunst, naast de indrukwekkende gerestaureerde dom enthousiast bewondert. Boeiend is de reis door de Alpen beschreven: de grootse natuur geeft welkome verpozing na zo velerlei kunstgenot. Te Genève komt hij weer in een vertrouwde omgeving: „Het is of zich een kring van mijn leven sluit, tusschen Zwitserlands bergen gevat; of ik een pelgrimstogt om de wereld heb ondernomen, bij Genève aangevangen, bij het terugzien van Genève volbragt" (blz. 216). De tocht gaat verder over Dijon, waar het beeldhouwwerk van Klaas Sluter hem met vaderlandse trots vervult, naar zijn toekomstige woonplaats Parijs, het „verjongde Rome". Hij beschouwt de prachtige Franse hoofdstad, die hij weldra intiem zal leren kennen, vooreerst als toerist, in twee beknopte hoofdstukjes. De moderne stad wordt vergeleken met de zestiende-eeuwse, die de jonge Hooft in zijn reisverhaal beschreven had. Het laatste hoofdstukje geeft indrukken van het Louvre, waar niet alleen de Venus van Milo uitbundig verheerlijkt wordt, maar ook de Vlaamse en Hollandse meesters voor de Nederlander „eene bron van genot" opleveren. Huet kan niet nalaten, de hulde die de Fransen aan onze kunst bewijzen door de opstelling in het Louvre, te stellen tegenover de verwaarlozing van het Amsterdamse Rijksmuseum, nl. het Trippenhuis, dat hem doet denken aan „het boêlhuis van een vrek". Dit is een geschikte overgang naar het slothoofdstuk, de aankomst te Amsterdam, dat door ergerlijke achterlijkheid hem aanleiding geeft tot de scherpe uitvallen die reeds ter sprake gekomen zijn.

Dat dit slot van Huet's onderhoudend en boeiend boek de tijdgenoten in het vaderland ontstemde, is begrijpelijk. *De Gids* sprak in een voorlopige aanbevelende aankondiging van een „kinderachtige uitval tegen Holland", van overdrijving in zijn beschimping. „Er is niets dat een volk zoo weinig baat, als vinnige, bitse hekeling van zijn eigenaardigheden en spottend, tergend gispen

van zijn fouten. „Un peu de bonhomie" is noodig bij het oefenen van critiek, zegt een Fransch schrijver, dat is een beetje hart, een weinig edelmoedigheid, een sprankje onzelfzuchtigheid, eenige behoefte om te waardeeren en lief te hebben".
Twee maanden later verscheen echter in *De Gids* een uitvoerig en belangrijk artikel van de Utrechtse hoogleraar W. Koster over *Busken Huet's Italiaansche reisaanteekeningen* met warme aanbeveling voor dit werk, „vol waardeering en piëteit", getuigend van „meesterschap in stijl en taal en niet alledaagsche geestes-eigenschappen". Hij vergelijkt Huet's indrukken met zijn eigen herinneringen aan Italië, en bewondert zijn scherpzinnigheid, zijn kunstzin en zijn smaak. „Wat kan Huet bekoorlijk vertellen!" zegt hij terecht. Over het slot oordeelt hij schertsend-vergoelijkend: hij zou de schrijver wel eens „sommige beschaafde, ontwikkelde, maar ontevredene, oudgast-achtige Duitschers, Franschen en Engelschen" als reisgenoten mee willen geven: dan zou hij soortgelijke „sombere en wanhopige beschouwingen" over hun eigen land kunnen horen. En toch, geeft hij toe, „Huet moge eenzijdig en overdreven zijn, wie zou durven ontkennen dat Nederland, vooral op het gebied der kunst, een zeer kommerlijk leven leidt".
De eerste maanden, in de Franse hoofdstad doorgebracht, waren vol verrassingen: de nieuwe woonplaats overtrof de stoutste verwachtingen. Verkenningstochten in de wereldstad en in de bekoorlijke omgeving van bossen en parken, museum-bezoek ter uitbreiding van zijn kunsthistorische studie, onderzoek in de rijke bibliotheken met een schat van historische en litteraire gegevens, verschaften een ongekend genot. Zijn liefde voor Frankrijk en de Franse beschaving, van jongs af gekoesterd, steeg door dagelijkse aanraking tot schier onbegrensde bewondering. Dat alles wekte de lust om zijn indrukken in blijvende vorm vast te leggen, het vluchtige hoofdstuk over Parijs, in zijn reisverhaal, uit te breiden. Daarvoor kreeg hij gelegenheid door het aanbod om zulk een boek te leveren als premieuitgave van *Het Nieuws van den Dag*, die nog in de loop van 1878 zou moeten verschijnen. Onmiddellijk toog hij dus aan het werk. Zijn bedoeling was, in journalistieke trant,

voor een brede, ontwikkelde lezerskring aantrekkelijke verslagen te geven van wat hij in de eerste maanden in *Parijs en Omstreken* waargenomen en genoten had, om anderen tot persoonlijke kennismaking op te wekken. Het boek draagt, meer dan het vorige, de sporen van snelle afwerking en van een zekere tweeslachtigheid: het is tegelijk een soort met smaak en kennis geschreven gids voor de toerist, met overvloed van namen en feiten, aan handboeken ontleend, en een reeks persoonlijke beschouwingen over Franse geschiedenis, samenleving, kunst en letteren; een reeks feuilletons, die een bont mozaïek vormen. Een strenge compositie ontbreekt. Al schrijvende laat de auteur zich gaan; om de gewenste omvang te bereiken vult hij menig hoofdstuk met lange citaten, oorspronkelijk of in eigen elegante vertaling, ter afwisseling ook van met namen en zakelijke mededelingen overladen bladzijden.
Uitgangspunt van de meeste hoofdstukken is belangrijk bouwwerk: kerken, paleizen en kastelen, in Parijs (Louvre, Paleis van Justitie, Notre Dame), Compiègne (III), Saint Cloud (IV), Versailles (V-VII), Saint Germain (IX), Chambord (X), Blois (XI), Pierrefond (XII). De bouw, de restauratie worden in biezonderheden besproken; aan de plaats, de omgeving wordt van allerlei vastgeknoopt; het wordt een reis in vogelvlucht door Frankrijks verleden, met uitweidingen over de kunst, de letterkunde in de besproken periode, dus zonder historische volgorde. Bij Saint Cloud b.v. komen de dichter van de *Roman de Renart* en de kanselredenaar Sully ten tonele; in de hoofdstukken over Versailles bespreekt hij de bouwkunst, schilderkunst en beeldhouwkunst tijdens Lodewijk XIV; in hoofdstuk VII en X worden wij verplaatst in de tijd van Frans I; in hoofdstuk XI maken wij kennis met Ronsard, De Regnier, Rabelais en Amyot; in hoofdstuk XII met letterkunde uit verschillende tijdperken. Over Fontainebleau schrijvende, herinnert hij zich Potgieter's *Gedroomd Paardrijden* (blz. 117—120), evenals te voren, in hoofdstuk VII, zijn *Herinneringen en Mijmeringen* (blz. 93—96). Met het twaalfde hoofdstuk is de tocht langs de Franse kastelen, de oorspronkelijke opzet, ten einde. Dan volgen nog vier losse hoofdstukken: een rapportage

over de schilderkunst in de „Salon van 1877" (XIII), waaraan een bezoek aan het Louvre vastgeknoopt wordt (XIV), een beschouwing over het Parijse toneel (XV) en een belangrijk maar bont slothoofdstuk over statistische gegevens, volkskarakter, onderwijs, moderne letterkunde, dagbladpers en opera. In zoverre vormen deze vier hoofdstukken een climax dat ze een uitbundige verheerlijking geven van het moderne Frankrijk. Er zijn wel schaduwzijden: de door Taine zo geestig gehekelde amerikanisering, maar het licht overheerst: geen land ter wereld heeft een zo geestig blijspel (blz. 335—341), zulke voortreffelijke toneelspeelkunst (blz. 344), zulke hoogstaande critici als Taine, Renan, Schérer, een zo verzorgde eerste-rangs dagbladpers. De Fransche roman en poëzie staan in de Europese litteratuur bovenaan (blz. 375). De nieuwe opera is een ongeëvenaard meesterwerk van moderne bouwkunst, die als tegenhanger met de Middeleeuwse Notre Dame kan wedijveren (blz. 383).

Huet kan niet nalaten ook in dit boek op de achterlijkheid van het vaderland te wijzen. Al kan hij zijn hart niet aftrekken van het land waar hij geboren en opgevoed was, waaraan zoveel dierbare herinneringen verbonden waren, naar de geest voelt hij zich in het Frankrijk van het verleden en van het heden beter thuis dan in de oude burgerlijke en middelmatige oude kunst van Nederland en in de wegkwijnende, toekomstloze Hollandse omgeving van de eigen tijd. Maerlant wordt gebrandmerkt als prototype van Nederlandse onbeduidendheid (blz. 221—223); de zeventiende-eeuwse Nederlandse letterkunde blijft tweede-rangs, en geeft „geen vol en onmiddellijk genot", is alleen kultuurhistorisch te waarderen (blz. 115—116). Ook de moderne Haagse schilderschool kan hem maar matig bekoren: sommigen hebben „hun penseel in de aschpot gedoopt", zijn „keutelachtig-somber" (blz. 262—264). Daartegenover wordt de Engelsman geworden Alma Tadema als „wegbereider" geprezen. De slotsom luidt dat „Nederland ten achter is bij de kunstbeschaving der eeuw" (blz. 266).

Als geheel is *Parijs en Omstreken* minder geslaagd dan de Italiaanse reisaantekeningen — daarvoor is het waarschijnlijk te veel werk

op bestelling — maar het blijft van belang als doortrokken van Huet's geest, met tal van aardige grepen, treffende parallellen, scherpzinnige en kunstzinnige waarneming. In de reeks van zijn werken zouden wij het niet willen missen.
Nauwelijks was in April 1878 dit boek over Parijs afgedrukt, of wij zien de schrijver weer bezig met de proeven van de derde reeks van zijn *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, waarvan de voorrede gedagtekend is in Mei: een rijke oogst, die hem met voldoening terug zal doen zien op jaren van vruchtbare werkzaamheid. Een afzonderlijke behandeling van auteurs en boeken, zegt hij in de *Voorrede*, is weliswaar een surrogaat van een litteratuurgeschiedenis, maar „wij mogen slechts in sommige opzigten van eene Nederlandsche Letterkunde spreken", en als sommige hier besproken werken beneden de aandacht zijn, dient men te bedenken, „dat, het moge ons vleijen of tegenstaan, tot de fysiologische periode der litteratuurgeschiedenis, waarin wij leven, ook een gedeelte pathologie behoort". Hier klinkt dus hetzelfde pessimistische geluid als weldra op het Parijse kongres.
Het verdere jaar was vol afwisseling. Tegen Augustus werd een Belgische reis beraamd, die een maand zou duren, met het vooropgezette doel om indrukken en ervaringen te verwerken in een boek, als pendant van de beide vorige. Ongetwijfeld zal hij de voorstudie reeds ijverig ter hand genomen hebben. Een bewonderde studie over *Rubens* draagt reeds het jaartal 1877, al is het eerst in 1878 in *Nederland* verschenen [43]). Voor dat tijdschrift, waartoe hij — gelijk wij zagen — vrije toegang gekregen had, zal hij vooreerst geen nieuwe kopie hebben kunnen leveren. Hij biedt dus fragmenten aan uit zijn roman *Robert Bruce's Leerjaren*, die in zijn Indisch blad gedrukt, maar in ons land vrijwel onopgemerkt gebleven was. Mevrouw Bosboom heeft hem bij de bewerking van die hoofdstukken met raad gediend: „bij het omwerken van mijn *Robert Bruce's Leerjaren* heb ik met uwe aanmerkingen ijverig mijn voordeel gedaan" [44]). Aan Ten Brink schrijft hij in Juni, dat hij met zijn *Bruce's* rustig voort wil gaan „in stilte proeven te nemen op den openbaren smaak in Nederland en — mijne eigen ge-

schiktheid. Omtrent geen van beiden ben ik in mijn gemoed ten volle verzekerd". Hij zinspeelt in die brief reeds op een tweede gedeelte, waarvoor hij „minstens zes maanden" nodig zal hebben, want dit is „geen soort van werk, waaraan ik achter elkander kan voortschrijven" [45]). Dat dit vervolg nog langer uit zal blijven en Huet's voorgevoel bevestigen, zal later blijken. Voor September bestemt hij zijn studie over de *Dorpsnovelle*, die reeds van 1875 dateert; daarna volgt nog een naar Jules Sandeau's *Jean de Thommaray* vertaalde vertelling *De Bretonsche Jonker*, eveneens vroeger werk, dat reeds in 1873 in zijn Indisch blad verschenen was [46]).
Na de Belgische reis kwam de Haagse voordracht aan de beurt. Veel tijd kon hij daaraan niet besteden. Hij polste Ten Brink of Keats, waar hij juist mee bezig was, een geschikt onderwerp zou zijn. Tegelijk hield hij zich bezig met de laatste verzen van Beets en met het werk van de vroegrijpe, veelbelovende dochter van Opzoomer. Al die gegevens wilde hij samenvatten met de titel *Drie voorwaarden van kunstgenot*, een „afgetrokken onderwerp", schrijft hij aan Mevrouw Bosboom [47]), dat maar „een draad of een kapstok" is voor wat ik eigenlijk behandelen wil. „Op welke wijze ik van dezen hutspot een schotel gemaakt heb, dàt is mijn geheim". Inderdaad, de draad is vrij dun! Eigenlijk zijn het drie losse verhandelingen: over het leven en de verzen van John Keats, vol bewondering voor de jong gestorven dichter, die „een nieuwe schoonheidsleer" verkondigd had, maar met teleurstelling wegens zijn zelfzuchtig gedrag tegenover zijn bruid Fanny Brawne. Daarop volgt een pleidooi voor de dichter Beets, wiens laatste verzen door de tijdgenoten niet voldoende gewaardeerd werden. Weliswaar schrijft Beets „poésie du foyer", maar „welk eene buitengewone mate van wijsheid, goedheid, gezond verstand, en vernuft, spreekt tot ons uit die stomme bladen! Welk eene kennis van, en heerschappij over, onze taal!" „Waar zoo de liefde woont, mag men van deze kunstliefde zeggen, daar gebieden de Muzen haar zegen" (blz. 146). In deze bundels „bezit de nederlandsche natie een voortreffelijk specimen van huiselijke of binnenkamer-poëzie; zoo voortreffelijk dat men welligt in geen andere letterkunde, op dit

oogenblik, een vollediger of zuiverder exemplaar der soort aantreft". „Beurtelings brengt hij het alledaagsche over in eene hoogere sfeer, en laat er uit de hoogte een licht op vallen dat het alledaagsche verheerlijkt" (blz. 158—159). Met een ruime en goede keuze, zowel uit geslaagde puntdichten als uit familie-gedichten wordt dat oordeel toegelicht. Vermoedelijk zullen hoorders — en Beets zelf? — geglimlacht hebben, als ze zich vroegere uitlatingen van Huet en van zijn vriend Potgieter over Beets herinnerden! Maar onverdeeld is de lof niet: weldra volgt een strafrede over de „kortzigtigheid", blijkende uit Beets' onstuimige ontboezemingen tegen Frankrijk en zijn grote dichter Victor Hugo. Bovendien bewijst de konklusie dat de huiselijke poëzie toch een minderwaardig genre is, waarvan het buitenland geen notitie neemt, en waarmee wij ons in de wereldlitteratuur nooit een plaats zouden kunnen veroveren. Vandaar ook dat „een Nederlander der 19de eeuw in onze letteren geen voldoend voedsel vindt voor zijn geest. Niets natuurlijker dan dat hij elders bevrediging zoekt" (blz. 165). Met deze herhaling van het vonnis, op het Parijse kongres uitgesproken, wordt Beets toch eigenlijk weer van het voetstuk afgehaald, waarop hij eerst geplaatst was. Het is ook niet onopzettelijk dat Beets onmiddellijk na Keats ter sprake komt!

Een grotere sprong neemt hij naar het derde gedeelte, handelend over *In dagen van Strijd*, de roman van A.S.C. Wallis, en een opstel van haar hand over de *Twijfel in het Drama*, kort tevoren in *Nederland* gepubliceerd. „De twijfel heeft den naam, thans zeer populair te zijn", maar „niemand is geheel en al een twijfelaar, niemand geheel en al een geloovige". „De jongsten, de ernstigsten, de bekwaamsten, gaan in somberheid van levensbeschouwing de anderen voor". Het werk van Mej. Opzoomer laat zien, dat wij ons in een krisis bevinden, maar die zullen wij te boven komen om „met tamelijk goed vertrouwen de toekomst tegemoet te gaan". Is dit bij Huet verrassende toekomstvertrouwen ernstig gemeend? Of slechts een tijdelijke bevlieging? De draad die deze drie stukken verbindt, is inderdaad dun: om kunstgenot te smaken moet men 1° zich niet ergeren aan het persoonlijk leven van de dichter,

en dit van zijn dichterschap weten te scheiden; 2° geen aanstoot nemen aan een zekere bekrompenheid, voortvloeiend uit beperking van de gezichtskring; 3° op zijn hoede zijn voor een te eenzijdige of te sombere levensbeschouwing van de kunstenaar. Vóór het einde van dit jaar schreef hij een overzicht van de *Nederlandsche tijdschriften in 1878*,[48]) een artikel dat als tegenhanger kan gelden van de *Laatste Nederlandsche gedichten* van het vorige jaar. Immers ook de tijdschriften zijn graadmeters voor het peil dat beschaving en letterkunde bereikt hebben. De toon blijft even pessimistisch: Fruin's *Bijdragen* vormen „een nationaal antiquiteiten-museum", bestemd voor liefhebbers; *Het Tooneel* „heeft weinig reden van bestaan en weinig kans op voortbestaan. Het beheerscht noch zijne stof, noch zijne lezers." *De Spectator* „is in de eerste plaats een partij-orgaan, waarin personen, geschriften, gebeurtenissen, met pen en teekenpen, onveranderlijk uit hetzelfde oogpunt beschreven en beoordeeld worden." Het moest maar samensmelten met *Uilenspiegel*! *De Gids* is, „een lijdensperiode ingetreden"; de korte boekaankondigingen „zijn het ondegelijkste wat van dien aard in Nederland het licht ziet:" „men kan zeggen dat al hetgeen zij afkeuren lof, al hetgeen zij prijzen blaam, en het overige geen aandacht verdient." De kritiek is beneden peil, doordat onbevoegden aan het woord zijn. Het beste deel zijn de hoofdartikelen, maar ook daar ontbreken te vaak, „frissche denkbeelden of verrassende gezichtspunten." „Onder het lezen van den *Gids* waant men in eene voorvaderlijke trekschuit te zitten." De *Tijdspiegel* en de *Dietsche Warande* onderscheiden zich door „hunne kerkelijke kleur": het eerste vrijzinnig-protestants, het tweede Katholiek, het eerste exclusief onbeduidend, het tweede belangrijker door de redakteur Alberdingk Thijm, die „artikelen van den eersten rang kan schrijven." *Eigen Haard* en *De Banier* zijn nog jong, maar stellen reeds teleur. *De Banier* wil het radikale tijdschrift voor het Jonge Holland zijn, maar „de redakteuren hebben eene taak aanvaard, voor welke zij niet berekend zijn." „Zoo *dit* de zonsopgang van het nieuwe Jonge Holland is, dan moet de eklips van het oudere des te ernsti-

ger betreurd worden." *Vragen des tijds*, *Los en Vast*, *De Levensbode* zijn niet bestemd voor het grote publiek: het zijn „organen elk van één persoon." Mr Van Houten „bekommert zich in het geheel niet om vorm. Hij zegt van die dingen welke een beschaafd mensch de haren te berge doen rijzen"; de samenstelling van *Los en Vast* is „gezocht, dikwijls kinderachtig."; Van Vloten is in *De Levensbode* vaak goed op dreef, maar „komt het op het waarderen van zuiver litterarische verdiensten aan, dan benevelt het wijsgeerig bijoogmerk zijn blik."

Uit dit vrij volledige, gedokumenteerde overzicht — alleen *Nederland*, Huet's eigen orgaan, ontbreekt — krijgt men de indruk dat het met de leiding en organisatie op letterkundig gebied al even treurig gesteld is als met de poëzie.

In de winter van 1878 en het voorjaar van 1879 is Huet ijverig bezig met het *Land van Rubens*, dat vóór Juni gereed moet zijn. Dat werk had hem inspanning gekost. De 21ste Mei schrijft hij aan Mevr. Bosboom, dat hij „zoo goed als ziek" is. „Ziek namelijk van het zwoegen aan eene studie over de kunst in België, die ik mij voorgenomen had te *zullen* voltooien, en die gisteren eindelijk voltooid *is*. Wat heb ik moeten lezen en nasnuffelen om dat onderwerp „zijn eisch" te geven, zooals U zegt!" [49])

Het nieuwe boek was bedoeld als een pendant van de Italiaanse reisindrukken. [50]) Ook nu was Taine hem voorgegaan met *L'Art dans les Pays-Bas*. De bijna onbegrensde bewondering voor Rubens, de „Michel Angelo van het Noorden", waaraan hij in het voorafgaande artikel uiting gegeven had, lokte hem naar „het land van Rubens," die voor hem „de volmaakte Belg" was. De reis ging dus niet alleen, via Noord-Frankrijk en Frans Vlaanderen, van Ostende naar Spa, maar tegelijk was het een tocht door het rijk van de Vlaamse kunst in de loop der eeuwen. Vandaar dat hij eerst naar Gent gaat, om de Van Eyck's te leren kennen; dan naar Brugge, de stad van Memlinc, om als hoogtepunt Antwerpen, het eigenlijke land van Rubens, te bereiken. In Brussel leert hij ten slotte de moderne kunst waarderen. Al geniet hij, met volle belangstelling, van de Middeleeuwse bouwkunst: de

kerken, de hallen, de Gothische stadhuizen, de volle aandacht blijft gericht op de schilderkunst. Uitweidingen zijn ook hier niet zeldzaam, en zijn ter afwisseling opzettelijk aangebracht [51]) — Huet blijft de onderhoudende causeur — maar het boek behoudt door deze hoofdlijn meer eenheid dan het bont-overladen *Parijs en Omstreken*. Als inwijding van de leek, die nog vreemd staat tegenover de oude kunst, is het uitstekend geslaagd. Voor de schoonheid van de Vlaamse primitieven blijkt Huet, ondanks zijn voorkeur voor de renaissance, uiterst gevoelig: uit zijn beschouwing en beschrijving van Van Eyck's *Lam Gods*, van de Brugse Memlincs blijkt een diepe bewondering; aan Quinten Metsys, die de Middeleeuwen afsluit, worden voortreffelijke bladzijden gewijd. In het Antwerps milieu doet hij de lezer mede genieten van Frans Floris, Rubens, Jordaens, Teniers, Van Dijck. Later toont hij ook waardering voor de moderne Belgische schilderschool, ontstaan na de omwenteling van 1830, de historiestukken van Leys en Gallait, de mondaine portretten van Stevens. Huet geeft zich niet uit voor kunsthistoricus, maar hij is een kunstzinnige gids, met aanstekelijk enthousiasme, die voortdurend boeit en verrast door aardige opmerkingen en juiste karakterisering, b.v. door een parallel te trekken tussen de kunst van Memlinc en Fra Angelico, tussen Rubens en Michel Angelo, door te wijzen op de betekenis van de allegorie bij Rubens, op de verwantschap tussen de kunst van Rubens en Vondel's poëzie. Minder gelukkig is de schrijver als hij zich tot de letterkunde van België wendt. Dan lijdt de vinnige criticus van de Noord-Nederlandse letterkunde aan overschatting, de grondige kenner aan oppervlakkigheid. „De graad van beschaving, waartoe in België de fransche en de vlaamsche letteren sedert 1830 gestegen zijn, is ongemeen." Dat wordt bewezen door de „volmaakte" verzen en novellen van de dames Loveling, waarvan met grote ingenomenheid staaltjes aangehaald worden (Hs. XIV). Als vertegenwoordigers van de Vlaamse letteren gelden ook Vuylsteke en Emanuel Hiel. Hoe zou Huet een retorisch poëet als de laatste onbeduidende figuur onderhanden genomen heb-

ben, als hij hem onder de Noord-Nederlanders aangetroffen had! Daarentegen blijft Conscience vrijwel op de achtergrond: alleen in ander verband worden later zijn novellen uit de Kempen aangehaald. Dat hij Gezelle niet gekend heeft, is begrijpelijk; hij zou trouwens de partikularistische Westvlaming stellig niet gewaardeerd hebben. Als vertegenwoordigster van de Belgisch-Franse kunst geldt voor hem de reeds bijna vergeten Brusselse novelliste Caroline Gravière (Hs. XV). „Mogelijk zag hij in het werk dezer schrijfster een zijner veronderstellingen leven: het Vlaamsche volk van de taalgrens dat zich aanpast aan de zuiderburen, en uiterlijk althans, verfranscht." Deze onderstelling van Lode Baekelmans [52]) lijkt mij juist. Huet legt voortdurend de nadruk op de eenheid van het herboren België; er bestaat geen kloof tussen Vlaams en Waals; „de geest van Rubens werkt na." Voor hem is „België een onafhankelijk fransch wingewest geworden," dat door het Frans een nieuwe vlucht genomen heeft. „De Belgen kunnen nooit iets beteekenen, tenzij door hunne ontwikkeling te regelen naar die van het land, welks taal zij aannamen. Hunne fransche litteratuur zal meer en meer de standaard van hun geestelijk leven worden." Ondanks de „ongemeene stijging" van de Vlaamse letterkunde, mist hij dus het vertrouwen in een toekomstige stijging. De betekenis van de Vlaamse taalstrijd als een kultuurstreven is hem dus ontgaan. „Zijn pijnlijke onverschilligheid of liever zijn ongewettigde minachting voor den taalstrijd, door de Vlamingen gevoerd," is hem van Vlaamse zijde herhaaldelijk en terecht verweten. [53]) Hij heeft daaraaan namelijk twee jaar later nog sterker uiting aan gegeven, toen hij een artikel schreef over *De Belgische feesten van* 1880, het halve-eeuwfeest der onafhankelijkheid. Dit is eigenlijk een uitbreiding van het hoofdstuk over Brussel in het *Land van Rubens*. Daarin betoogt hij: „het aannemen der fransche taal is België's behoud geweest," het heeft „België van de middelmatigheid gered, waarin het anders weldra zou teruggezonken zijn." Hij gaat dan nog verder, door te beweren dat alle kleine volken, ook de Nederlanders, goed zouden doen een der wereldtalen als landstaal te aanvaarden. Koos Nederland

het Frans, dan stond niets de hereniging — een oud stokpaardje van Huet! — meer in de weg.
In dit artikel prijst hij ook Charles de Coster's *Uilenspiegel*, „in allen deele eene eer der belgische letteren": deze Frans-Vlaamse schrijver had hij te voren over 't hoofd gezien. [54])
Ter verpozing, en mogelijk ook uit behoefte aan een feuilleton voor zijn *Dagblad*, werkt Huet aan een nieuwe roman, *Jozefine*, een lang gekoesterd plan. De 24ste December 1878 schrijft hij aan Mevr. Bosboom: weldra volgt „weder een feuilleton van mijzelven, indien ik er mede gereed komen kan. Het zal de inleiding vormen op Robert Bruce's leerjaren die ik onlangs aan Nederland afstond. Mijn lust zou zijn daarvan een groot boek te maken, doch de zwarigheid is, dat ik voorloopig alleen fragmenten geven kan, en die fragmenten het publiek maar matig interesseren kunnen." [55])
In Mei kan hij enige nummers aan Mevr. Bosboom zenden voor haar man, „in de hoop dat mijn heldinnetje en haar vader hem nogmaals een genoegelijk oogenblik bezorgen;" in Augustus bezit zij de volledige tekst, maar zij schijnt ernstige bezwaren tegen een uitgave in Holland gemaakt te hebben, want Huet schrijft haar: „Mijn voornemen was werkelijk, het verhaal aan *Nederland* af te staan; doch nu ik van U verneem, dat dit niet geraden zou zijn, schort ik de uitvoering in elk geval op." Toch blijft hij aarzelen. In September laat hij Ten Brink weten dat hij de kopie voor een herdruk in *Nederland* wil herzien: „Ten einde niemand noodeloos te ergeren, zal ik veranderen wat voor verandering of weglaten vatbaar is. Den hoofdpersoon van het verhaal (Jozefine's vader) houd ik voor goed geteekend. Aan het overige hecht ik niet." Maar toen ook Francisca Galleé zijn *Jozefine* ongunstig beoordeelde, schreef hij in Oktober: „Ik zal het verhaal òf in portefeuille houden, òf er vele veranderingen in maken, overeenkomstig uwe aanwijzingen en die van anderen." Wijselijk besloot hij tot het eerste: de ongewijzigde tekst bleef liggen tot na zijn dood. [56])
Huet had zich *Jozefine* gedacht als „een vervolg, of eigenlijk een

voorspel van *Robert Bruce's Leerjaren*: het moest spelen in de onmiddellijk voorafgaande periode, tussen 1840 en 1848. Men zou dus verwachten in het jonge gezin van de Bruce's verplaatst te worden en Robert in zijn kinderjaren te leren kennen, uit zijn jeugdindrukken zijn latere ontwikkeling opgehelderd te zien, maar de jonge Bruce's blijven achter de schermen. In werkelijkheid is deze roman een zelfstandig verhaal geworden, met nieuwe hoofdpersonen, een eigen intrige, een eigen afsluiting. Het verband met de Bruce's is alleen dat de hoofdpersoon, de oud-gouverneur van de Molukken Van Alkemade, Jozefines vader, een zwager is van David Bruce. Deze en zijn vrouw treden even op, maar hoofdzakelijk in de rol van toeschouwers van wat er in Den Haag voorvalt. Alle bijpersonen, behalve tante Coppenol, zijn nieuw en hebben met de Amsterdamse Bruce's niets te maken. Hoofdzaak blijft de karaktertekening van de oud-gouverneur, een bekrompen en verbitterd man, met een onverdragelijk humeur, vol grieven tegen de gehele samenleving. Zijn doordraven tegen al wat hem in Indië en in Nederland ergert, zijn heftige uitvallen en tiraden doen denken aan Huet's eigen ergernissen, maar dan in het kwadraat vergroot, en met een humoristische overdrijving, die niet de ernst heeft van de uitspraken, vroeger dokter Ruardi in de mond gelegd.

Het is wel niet toevallig dat de auteur, na dergelijke „liefhebberij-tiraden" spreekt van „'s heeren Alkemade's *nationale* vertoogen" (blz. 81). Huet zelf vindt — gelijk wij zagen — deze figuur de best geslaagde, en inderdaad is hij niet onverdienstelijk getekend, al zweemt zijn manie om Latijnse citaten te pas te brengen, tot op zijn sterfbed, naar het karikaturale.

Jozefine, onecht kind, verwekt bij een Chinese huishoudster, is een beeldschoon meisje, maar onontwikkeld, een listige, harteloze intrigante, die alle middelen te baat neemt om haar doel te bereiken. Haar lotgevallen in de Haagse uitgaande wereld, haar coquetteren met de brave Henri Wilson, met de jonge Efraïm is weinig boeiend; het romantische verhaal van haar val, haar melodramatisch einde te weinig psychologisch verantwoord. In

de *Voorrede* zegt de schrijver dat in zijn verhaal „de waarheid eene even groote plaats beslaat als de verdichting." Dat kan, dunkt mij, alleen betekenen dat hij vooral voor de beide Indische figuren modellen voor ogen had, terwijl hij zelf vertelt dat hij de zonderlinge monomaan dokter Van den Ende persoonlijk gekend heeft. Hij valt zelfs uit zijn rol als romanschrijver door de uitvoerige beschrijving van deze ontmoeting in een Delftse trekschuit! (blz. 22).

De bijpersonen staan in veel te los verband met de kern van het verhaal, b.v. de boekhandelaar-loterijman Salomon Bisschof met zijn dochter Rebecca: hun redding door de honderd-duizend uit de loterij is een wat al te goedkoop knaleffect.

Als de bedoeling van die figuren geweest is, de achtergrond van de Nederlandse samenleving tussen 1840 en 1848 te tekenen, dan is die wel zeer gebrekkig uitgevallen. De toen opkomende demokratie wordt op zonderlinge wijze vertegenwoordigd door de onpraktische idealist Bisschof, de psychopaat Van den Ende en de volksmenner en schandaal-colporteur Karl Heinzen, de financiële wereld door de Joodse bankier Efraïm. Hier speelt de herinnering aan velerlei romanlektuur een groter rol dan menskundige waarneming van de werkelijkheid. Op naïeve wijze laat de schrijver Jozefine, bij het lezen van een roman van Sue, *Mathilde*, parallellen trekken tussen figuren uit dit boek en personen uit haar eigen omgeving (blz. 67-68), daardoor verradend welke modellen hij gekozen had.

Het verhaal eindigt met de dood van de beide hoofdpersonen, maar wat er verder met de andere had kùnnen gebeuren, verneemt men in een *Besluit*.

Even onhandig als de gehele compositie is de stijl. Het is verwonderlijk dat Huet, die zoveel voortreffelijke romans kende, die Eliot bestudeerde, later Balzac, Flaubert, Zola leerde kennen, zo weinig rekening gehouden heeft met de eisen van een objektieve romanstijl. Op ouderwetse wijze richt hij zich tot de lezer, deelt wijze lessen uit (b.v. blz. 66: „Laat ons de hand in eigen boezem steken . . ."), houdt bespiegelingen over zijn onderwerp

(b.v. blz. 68-69), of spreekt over zijn eigen werk, b.v. „Laat ons beproeven eene voorstelling te geven van . . . (blz. 75), of: „Mij komt het voor dat men deze soort van karakters tot heden te weinig bestudeerd heeft" (blz. 68). En hoe zou Huet gespot hebben, als hij bij een andere Nederlandse romanschrijver een retorische beschrijving van vrouwelijk schoon gevonden had als op blz. 77, o.a. „haar even geopende mond, waar men een parelsnoer in zijn schrijn meent te zien liggen!" Waar hij hartstochtelijke tonelen wil geven, komt vaak redenering in plaats van waar gevoel, b.v. in de dialoog tussen Jozefine en Wilson (Hoofstuk X).
De slotsom kan dus geen andere zijn dan dat Huet's talent voor romankunst absoluut ontoereikend was. Hij had te hoog gegrepen, toen hij de illusie koesterde, een familieroman te schrijven om „de indruk van de toenmalige denkbeelden en gewaarwordingen in beeld te brengen", wat bijna gelijk staat „met het schrijven der inwendige geschiedenis van onzen eigen leeftijd" [57]). Uit die formulering blijkt dat men ten onrechte meermalen gesproken heeft van een „Nederlandse Rougon-Macquart." Noch erfelijkheidstheorie noch naturalistische schildering heeft ooit Huet tot navolging uitgelokt. Wanneer hij daarop laat volgen: „Wellicht dwaselijk vlei ik mij met de hoop, daarin te eeniger tijd te zullen slagen," dan blijkt dat hij zijn onvermogen toch niet beseft heeft. Opmerkelijk is, dat hij een jaar later toch nog eens een poging doet om zijn familieroman uit te breiden. In *Nederland* (1880 III) verschijnt een schets met de titel *Een modern predikant, herinneringen van Ds Leopold* [58]). Dit is de man van Wilhelmine Bruce, wier verloving wij in de *Leerjaren* bijwoonden, maar die verder in het duister bleef. Als zijn zilveren bruiloft nadert, stelt hij de herinneringen aan zijn optreden als modern predikant — in 1848 eigenlijk een anachronisme! — en aan zijn huwelijksleven te boek. Hier is inderdaad „waarheid" naast „verdichting," al ontkent Huet dit tegenover Mevr. Bosboom, wanneer hij haar schrijft: „Mijn *Moderne Predikant* is geen konfessie. Integendeel, ik tracht in dat verhaal een objektieve voorstelling te geven van hetgeen mij toeschijnt de sterke en de zwakke zijde der moderne

theologie geweest te zijn" [59]). Om dit hoofdstuk, dat vrijwel onopgemerkt gebleven en niet herdrukt is, in de *Leerjaren* in te lassen, laat hij het eindigen met het slothoofdstuk van dit vroegere werk, voor dit doel in de ik-vorm overgebracht. Een vervolg in de eigenlijke zin is het dus niet. Ook hier wordt Robert's levensverhaal niet voortgezet. Huet had dit willen vervolgen tot Mei 1871, „toen de ondergang der Parijsche Commune een kapittel der nieuwere geschiedenis afsloot, dat door de Februari-omwenteling geopend was," [60]) en hem in een straatgevecht willen doen vallen.

Uit hetzelfde jaar 1879 is de verkorte bewerking van Xavier de Montépin's omvangrijke roman *Sa Majesté l'Argent*, met de titel *De Koning der Eeuw*, een schildering van Franse zeden om de macht van het geld te doen uitkomen, een aaneenschakeling van liefdesavonturen, duels, vergiftigingen, die het toenmalige publiek, evenals later Dr Tielrooy [61]) met verwondering deed vragen hoe Huet daar smaak in kon vinden. Zijn vrouw heeft hem in bescherming genomen: hij zag in „hoeveel onze Nederlandsche belletristen van een man als Montépin leeren kunnen, en wij vinden het natuurlijk, dat een bewonderaar der hartige taal van Betje Wolff er behagen in heeft geschept, deze soort van Hollandsch voor een keer toe te passen op de schildering van moderne fransche zeden." „Wij staan versteld over dat zich plooien onzer taal naar allerlei nieuwe eischen." Toch geeft zij het publiek niet geheel ongelijk: „de heer Huet miskent onzes inziens, door het uitgeven van zulk een werk, zijne bijzondere roeping, en wordt zelf de oorzaak, dat een gedeelte van het publiek hem onverbeterlijk noemt." [62])

Zelf heeft de schrijver tegenover Mevr. Bosboom zijn misgreep toegegeven: „Ik zie wel, dat ik omtrent den *Koning der Eeuw* amende honorable zal moeten doen. Mij boeide het boek door de buitengewone kunstvaardigheid der zamenstelling. Het overbrengen in het hollandsch prikkelt *mijn* vaardigheid. De fransche zeden, daarenboven, nemen meer en meer een amerikaansch karakter aan, dat Montépin mij toeschijnt goed weergegeven te

hebben. Doch het is waar, dat er in den roman te weinig poëzie voorkomt. N'en parlons plus." [63])

Kleinere kritische opstellen over Nederlandse auteurs zijn in dit jaar schaars: in *Nederland* een gunstige beoordeling van *Het verloren kind*, van de redakteur Ten Brink, waarin de karaktertekening van *Dominee Walker* geprezen wordt met de overdreven lof: „een der fraaiste beelden welke onze litteratuur in het laatste half dozijn jaren voortbragt," maar dat grotendeels uit een lange aanhaling uit die roman bestaat.

In dezelfde trant behandelt hij een weinig belangrijke roman *Hanna*, over het vraagstuk van de vrouwelijke opvoeding, door Malera, met het opschrift *Een romanverslindster* [64]). Meer zorg werd besteed aan een uitvoerige studie over *François Valentijn*, de achttiende-eeuwse predikant, die een vijfdelig werk schreef over „Oud en nieuw Oost Indien", een studie die voor de lezers van zijn Indisch blad interessant was en die Huet door de rijke inhoud en de eigenaardige figuur van de schrijver geboeid had [65]). Opmerking verdient echter dat Huet in 1879-'80 veel aandacht wijdt aan klassieke werken uit de wereldlitteratuur, wanneer Nederlandse vertalingen of studies daartoe aanleiding gaven. Wellicht heeft hij het voorbeeld van Allard Pierson willen volgen, wiens geringe dunk van de eigentijdse letteren hem zijn toevlucht deed nemen tot klassieke schrijvers van onbetwiste betekenis; mogelijk heeft hij ook zijn bevoegdheid willen tonen, voor het geval dat zijn hoop op een professoraat te Leiden of te Brussel verwezenlijkt zou worden. Achtereenvolgens kwamen aan de beurt: Homeros, Dante, die hij reeds te Batavia op vrije Zondagmorgens grondig gelezen had, en in het volgende jaar: Shakespeare's sonnetten en Milton. [66]) Een belangrijke uitbreiding van zijn gezichtsveld en een bewijs van onvermoeide werkkracht. Na de voltooiing van *Het Land van Rubens* (Sept. 1879) begonnen de kleinere bijdragen aan *Nederland, De Gids*, grotendeels tevens bestemd voor zijn *Dagblad*, weer ruimer te vloeien. In de jaren 1880 en 1881 konden niet minder dan 24 artikels voor een herdruk in de *Litterarische Fantasiën en Kritieken* in aanmerking

komen. Naast de reeds genoemde brede artikels over klassieke schrijvers, trekken opnieuw Engelse auteurs zijn aandacht o.a. Byron, George Eliot, Disraëli, Carlyle; de Franse letterkunde komt wat meer op de achtergrond, al treft men twee belangrijke artikels aan, over André Chenier en over Emile de Girardin [67]); de Duitse letterkunde ontbreekt; met volle belangstelling volgt hij echter weer de letterkundige produktie op Nederlandse bodem.

Zijn stemming tegenover auteurs van romans en novellen is goedmoediger geworden. Eigen romanproeven, waarvan hij de zwakte wel gevoeld moet hebben, kunnen de belangstelling in het werk van anderen verlevendigd hebben, maar ook meer respekt ingegeven voor min of meer geslaagde pogingen. In de novellen van C. Terburch (pseudoniem voor Esser) zag hij ,,zeldzaam talent," zodat hij naar zijn medewerking aan *Nederland* verlangt [68]). Dat hij een Potgieteriaanse stijl schrijft, een ,,bij de 17de eeuw geborgde soort van proza," is eer een verdienste dan een nadeel, want ,,sedert Heemskerk's *Arcadia* het licht zag, heeft onze taal opgehouden zich te verrijken". Dit pessimisme — langzamerhand is die schrijftaal-spreektaal-klove een stokpaardje geworden! — komt ook tot uiting in het opschrift van deze boekbespreking: *Lentegroen of Najaarsrood?* [69]) Een onbeduidende roman van William ten Hoet komt er vrij goed af, [70]) en zelfs Justus van Maurik Jr krijgt een aanmoediging voor zijn Amsterdamse schetsen *Uit het volk* [71]) en voor zijn blijspel *S of Z*, dat Huet in Februari te Amsterdam zag opvoeren. In schrille tegenstelling met deze goedmoedige beoordeling staat het onbillijke vonnis over het belangrijker werk van Vosmaer, de roman *Amazone*.Daarbij heeft ongetwijfeld persoonlijke antipathie Huet parten gespeeld: met de gehele liberale Spectator-kring was hij weinig ingenomen. Kort te voren had hij nog aan Mevr. Bosboom geschreven: ,,De *Spectator* is mettertijd geheel en al een partijblad geworden. Ising, hoor ik, is de eenige die nog wel eens tegen Vosmaer's invloed reageert." Vosmaer ,,is geneigd allerlei middelmatig dichterlijk ,,stuf" onder zijne bescherming te nemen." [72]) Van *Amazone* blijft

onder de handen van Huet niet veel goeds over: de schrijver geeft „aangekleede denkbeelden" en „buitenlandse mode-gemeenplaatsen." Zijn heldin Marciana is een onmogelijke figuur, evenals Ada. De landschappen zijn papieren panorama's. Het boek als geheel is ziekelijk en pedant. Tegen mogelijk verwijt van partijdigheid ten opzichte van een toongevend letterkundige als Vosmaer heeft Huet zich bij voorbaat verdedigd in zijn *Voorrede* van 1881 [73]): „Zoo mijne recensies eene beteekenis hebben, zij danken die aan zwaai noch zwier, maar aan mijne onafhankelijkheid ten aanzien van elke letterkundige *coterie* te onzent." Buiten het vaderland heeft hij een „bomvrije kazemat," die hij niet wenst te verlaten. „Welk lot ging ik in het kleine Nederland tegemoet, dat, buiten den ijver waarmede sommige letterkundigen er zichzelf aanbidden, anderen zich onderling bewierooken, de overblijvenden elkander verslinden, op dit oogenblik geen letterkundig leven kent dan een hetwelk volstaan kan met leiding uit de verte?" Uit zijn praktijk blijkt evenwel niet steeds een zo grote onbevangenheid, en ondanks goede smaak en scherpzinnigheid, een zo absolute onpartijdigheid. Als hij zijn opwelling om geestig te zijn vrij spel geeft, of de pessimisten-bril opzet, dan prikkelt zijn onbillijkheid tot tegenspraak.
Vriendelijk gestemd is hij tegenover een drietal vrouwelijke auteurs. Schertsend zegt hij, ter inleiding van een bespreking van Mevr. Van Westhreene's romans: „Ik heb een zwak voor Hollandsche romanschrijfsters, getrouwde en ongetrouwde." „Er mengt zich onder die belangstelling een gedeelte zelfzucht. Een man leert meer van romanschrijvende dames, dan van romanschrijvende heeren. Hij vindt bij haar meer bevrediging wat kennis van het vrouwelijk hart aangaat." Tegenover vrouwen die hij hoogacht, voelt hij zich verplicht tot een nauwgezette en waarderende ontleding van hun werk. Aan Mevr. Bosboom schrijft hij: „Ik gevoel bij elke nieuwe proeve, dat er eene oneindige kunst vereischt wordt om in den geest van een kunstwerk waarlijk door te dringen, en de volmaaktheid ook dáárin onbereiktbaar is." [74]) De overschatting van Mevr. Van Westhreene's beide romans

als werk van „blijvende waarde," met „veelzijdig talent" in de fraaie karaktertekening, zal wel beïnvloed zijn door de overtuiging dat „de geest waardoor dit boek gedragen wordt, de krachtige en beminlijke is eener ongemeene vrouw."
Breed opgezet, zeer waarderend maar met beperkende kritiek is een studie over *Mevrouw Elise van Calcar*[75]), waaraan haar volledige werk, sinds 1850, ten grondslag gelegd is, een pendant van de vroegere studie over Jufvrouw Hasebroek. Naast haar romans wordt ook aan haar sociaal werk recht gedaan.
Oprechte bewondering spreekt uit de beoordeling van Mevrouw Bosboom-Toussaint's laatste romans: *Langs een omweg* en *Raymond de schrijnwerker*[76]). Daaruit blijkt dat zij altijd jong blijft, en „aan groote kunst doet." Door de brede kulturele achtergrond „gelijken ze nogmaals historische romans"; tegen die achtergrond komen de uitstekend, met vaste hand getekende karakters uit. De criticus verbergt zijn bezwaren niet: de schrijfster is in haar gesprekken soms te retorisch; zij schetst meer wordende echtverbintenissen dan liefde; haar roman van Raymond is naar zijn smaak te zeer een „liberale katechismus," maar de tekortkomingen worden in de schaduw gesteld door de grote verdiensten van deze voortreffelijke romans.
Tot het beste en rijpste werk van 1881 behoort het Gids-artikel over de dichter *P. C. Hooft*, bij het derde eeuwfeest van Hooft's geboorte (16 Maart). In Januari schrijft hij aan Mevr. Bosboom: „Het nieuwe jaar vindt mij verdiept in de dichtwerken van Hooft; en U zult lagchen, wanneer ik U zeg, dat dit geschiedt op aansporing van Quack en ten behoeve van den *Gids*. Het *is* komiek dat wanneer het derde eeuwfeest van Hooft's geboorte staat gevierd te worden, men voor den *Gids* een opstel *ad hoc* komt vragen te Parijs.[77]) Quack had een goede keus gedaan: de uitkomst toonde aan dat een betere niet mogelijk geweest zou zijn. Noch Jonckbloet nòch Ten Brink zouden tot zulk een waardige en tevens kunstzinnige herdenking in staat geweest zijn.
Het is niet gewaagd, te veronderstellen dat Huet na het anekdotisch gekleurde Hooft-artikel in *De Gids* van 1863 aan deze

dichter geen studie meer gewijd heeft. Deze vererende opdracht bereidde hem een verrassing en een uitgezocht genot. Hij was verrast, ook na zijn vele tochten door de wereldlitteratuur, in de drost van Muiden, bij nadere kennismaking, een eerste-rangs kunstenaar te kunnen waarderen; hij genoot volop van deze verfijnde renaissance-kunst, die zozeer aan zijn eigen smaak beantwoordde. Daarom ontzag hij geen moeite om een karakteristiek van Hooft's kunst te geven, die de kenners door diepgaande beschouwing bekoorde, en oningewijden door smaakvolle keuze tot nadere kennismaking uitlokte, een studie die men ook nu nog met genot leest. Na een overzicht van het gehele werk, geeft hij een interessante schets van Hooft's wereldbeschouwing, van zijn gevoel voor de volksgemeenschap, van zijn onafgebroken bezigheid „zoo vruchtbaar, zoo overvloedig in werken van blijvende waarde": de idyllische *Granida*, de realistische *Warenar*, de vaderlandse drama's *Gerard van Velzen* en *Baeto*, waarin hij reeds voortreffelijk de allegorische grondgedachten aanwijst, die Koopmans later uitgewerkt heeft. Het hoogtepunt bereikt het opstel in de smaakvolle ontleding en toelichting van Hooft's lyriek, tevens een aantrekkelijke bloemlezing.

„Als dichtkunstenaar," betoogt Huet, „is Hooft door geen van zijn tijdgenooten overtroffen." Hij, de „geboren artist," is de evenknie der groote schilders van zijn tijd geweest." Daaraan wordt dan weer de algemene opmerking vastgeknoopt „dat de Nederlanders der 17de eeuw, vergelijkenderwijs, op een hooger trap van beschaving stonden dan wij. Van hunne schilderkunst ontkent niemand dit. Maar het geldt ook van hunne litteratuur." [78]) Had Potgieter de verschijning van deze lofrede door zijn jongere vriend in zijn oude *Gids* beleefd, dan zou hij het stellig met een Bravo! begroet hebben. Zou de herinnering aan Potgieter, die hij ook in deze studie met eerbied noemt, en de hernieuwde kennismaking met Hooft hem niet op de gedachte gebracht hebben, een kultuur- en kunst-historische studie van onze gouden eeuw te ondernemen? Dan is het plan voorlopig nog vaag gebleven: er stond nog allerlei werk, o.a. de bovengenoemde studies

over buitenlandse auteurs, op stapel. In de zomermaanden bestond *Het Land van Rembrand* nog „slechts in zijn voorstelling," gelijk hij in de opdracht aan Prof. Scholten mededeelt. Het eerste ontwerp is reeds in 1880 op Nederlandse bodem ontstaan. In een Voorrede bij de tweede druk zegt hij, dat hij „sedert weldra veertig jaren aantekening hield van veel wat in dien tijd omtrent de geschiedenis van zijn land het licht zag." „Met kleine vakantie vertoevend in het Baarnsche bos — nl. veertien dagen in Augustus — ging hij op een schoonen zomerdag, in de schaduw van linden en dennen, de heugenissen van zijn lezen zitten ordenen en beproefde in één tafereel al het voornaamste zamen te vatten." In zijn brieven maakt hij voor het eerst melding van zijn plan de 4de April 1882. Aan Jan ten Brink schrijft hij: „Gij houdt het er voor dat ik verdiept ben in de eene of andere *wetenschappelijke* studie. De onderstelling is beleefd, maar — onjuist. Niet iets wetenschappelijks ben ik bezig te maken, maar iets *populairs*", een boek over Nederland, in den trant van mijn boek over België. Doch er is over onze vaderlandsche historie zoo veel geschreven, dat het naslaan al mijn vrije tijd rooft." [79]) Aan het slot van deze brief komt een zin voor, die weliswaar slaat op een mogelijke leerstoel voor Ten Brink te Utrecht, maar die evenzeer slaat op de taak die Huet zich gesteld heeft: „Ons hooger onderwijs dreigt verstikt te worden door de eruditie, en het wordt tijd dat men ook iets voor den smaak doe." Wetenschap en kunst harmonisch te doen versmelten in een standaardwerk over de Nederlandse beschaving in de zeventiende eeuw, dat was het grote doel dat Huet voor ogen stond, waaraan hij het gehele jaar zijn beste krachten wijdde, waarvoor bijna alle ander werk ter zijde gesteld werd: in *Nederland* verscheen geen enkel artikel; zijn *Dagblad* moest zich tevreden stellen met fragmenten van het wordende werk. De opdracht draagt als dagtekening 1 Augustus 1882, maar doordat het werk in afleveringen uitkwam, was hij die maand nog bezig met de laatste hoofdstukken van het eerste deel. Het werk had hem inspanning van zijn beste kracht gekost: de 29ste Augustus schrijft hij aan Mevr. Bosboom: „In den laatsten tijd heb ik

een weinig *te* hard gewerkt, geloof ik, en mij meer moeite gegeven voor mijn boek dan misschien noodig was." Voor het einde van het jaar was het lijvige eerste deel afgedrukt. Dit bevatte eigenlijk nog slechts het voorspel. Een tafereel van de Nederlandse beschaving in de zeventiende eeuw „mag niet in de lucht schijnen te zweven." Vooraf dient nagegaan te worden wat de Nederlandse gewesten in de Europese samenhang betekend hebben. Vleiend is de uitkomst niet: de ontwikkeling in de Nederlanden is altijd achteraan gekomen; de stuwing ging uit van andere landen; eerst in de zeventiende eeuw „is ons volk een Europeesch kultuurvolk geweest." Maar ook daarvóór heeft ons volk, met ruime tussenpozen, „voor het veroveren van ware beschaving zich offers getroost." Bij het ontwerpen, zegt Huet in zijn opdracht[80]), had geen voorbeeld hem levendiger voor de geest gestaan als Voltaire's *Essai sur les Moeurs*; in stijl en trant blijft bewondering voor Taine voelbaar[81]). Nieuwe feiten of teksten voor den dag te brengen, belooft hij niet; dankbaar zal hij gebruik maken van wat „onze beste historieschrijvers van den ouderen en den jongsten tijd opgemerkt en bijeenverzameld" hebben. Maar nieuw is zijn beschouwing van het Nederlandse „uit het oogpunt der algemeene geschiedenis van Europa." Inderdaad berust dit werk op een rijke belezenheid, reeds dagtekenend uit zijn Indische jaren en uit zijn theologische studietijd hier te lande[82]). Tal van bronnen, soms meer geraadpleegd dan bestudeerd, worden in noten, ter verantwoording, genoemd. Belezenheid zou niet voldoende geweest zijn, als die niet gepaard ging met smaak en intuïtie. Huet weet meesterlijk treffende citaten te kiezen, die illustratief het verhaal opluisteren; aardige anekdoten op te sporen, geestige opmerkingen en vergelijkingen te plaatsen, waardoor de aandacht voortdurend geboeid wordt. Zijn stijl is tot volle rijpheid gekomen, verzorgd en los tegelijk. De compositie van het breed opgezette werk is weldoordacht. In vier hoofdstukken wil hij „belangwekkende toestanden en merkwaardige personen schilderen" uit de vier eeuwen die aan de zeventiende voorafgegaan zijn. Voor elk hoofdstuk kiest hij een of twee hoofdpersonen,

met als achtergrond een overzicht in vogelvlucht van de gehele kultuur van dit tijdperk.
Voor de twaalfde eeuw, de nadagen van de kruistochten, was het moeilijk een Noordnederlandse representatieve figuur te vinden. Emo, de abt van Bloemhof, was niet belangrijk genoeg; Maerlant, de dichter van *Van den lande van oversee*, was meer Vlaming dan Hollander, en in Huet's oog een onbeduidend auteur, een ,,afgeleefde kamergeleerde." De keuze viel op Olivier van Keulen, weliswaar in Westfalen geboren, maar als schrijver van de *Kronek van Damiate*, als propagandist, zelf kruisvaarder, het aangewezen middelpunt. Doordat het onderwerp uiteraard niet speciaal Nederlands was, kwam Huet er toe ook aan Franse en Byzantijnse berichtgevers gegevens te ontlenen voor zijn romantische schildering van de motieven, de geestdrift en de uitvoering van deze avontuurlijke ondernemingen.
Voor een tafereel van de feodale maatschappij in het veertiendeeeuwse Holland vond hij kostelijke stof in het hofleven van de overigens ,,onbeduidende Jan van Blois te midden zijner even onbeduidende stand- en stamgenooten", te Gouda en te Schoonhoven, vol pronkzucht en ijdel vertoon van dapperheid in de kruistocht tegen de Lithauers; kultureel beschouwd een ,,nietig bestaan", maar merkwaardig als ,,een getrouwe thermometer der eeuw en van den landaard." Hoe steekt dit weinig ridderlijke en pittoreske van de Nederlandse adel, van de burgertwisten af bij de geest die uit Froissart's kroniek spreekt! Een troost is, dat in dezelfde tijd Klaus Sluter's beeldhouwwerk getuigt dat de kunstzin onder Nederlanders niet gedoofd is.
In het hoofdstuk over de vijftiende eeuw komen scholastiek en mystiek ter sprake. Thomas a Kempis, vroeger reeds door Huet bestudeerd, staat in het middelpunt. De serene rust van de Agnietenberg wordt gecontrasteerd door het woeste krijgsrumoer, de verdorven zeden, onder de regering van de kerkvorsten van Utrecht. Een aardige greep is ook de wereldverzaking van de schrijver der *Imitatio* te plaatsen naast de wereldaanvaarding van Dirc Potter's *Minnenloep*. Goed gekozen aanhalingen verlevendigen het betoog.

Dezelfde schrille tegenstelling van licht en donker treft ons in het vierde hoofdstuk, aan de renaissance gewijd. Was Thomas a Kempis reeds een figuur van meer dan nationale betekenis, in sterker mate geldt dat voor Erasmus. Het voorspel nadert zijn hoogtepunt. Zijn persoon en werk worden met voorliefde, op grond van innerlijke verwantschap, getekend. Somber is weer de achtergrond: het barbaarse optreden van Karel van Egmond, met zijn helpers Piet van Heemstra en Maarten van Rossum, maar rondom Erasmus, de kosmopoliet, zien we in het vaderland het ontwakende leven van renaissance en hervorming. De lotgevallen van de Alkmaarse school onder Murmellius vormen een aantrekkelijk intermezzo.

De beeldende kunst vereiste een afzonderlijke behandeling. In de compositie wilde Huet, parallel aan het hoofddoel, een climax brengen: al wordt de chronologie niet streng in acht genomen, en grijpt het vijfde hoofdstuk terug tot de veertiende eeuw, het loopt uit op de schilderkunst en draagt de naam van een Noordnederlandse kunstenaar, Lucas van Leiden. Door een zekere bontheid en overladenheid met namen en feiten — het omvat ook bouwkunst, kunstnijverheid en beeldhouwkunst — is dit hoofdstuk minder boeiend dan de beide vorige. In sterker mate geldt dit voor het zesde hoofdstuk, maar om een andere reden. De schrijver meende volledigheidshalve na de beeldende kunsten ook de letteren te moeten behandelen. Dat bracht hem in verlegenheid, want „een geschiedenis der middennederlandsche letteren kan bijna niet geschreven worden: de oorspronkelijke werken zijn te zeldzaam." „De zuiver nationale trekken zijn of, gelijk in de burgerlijke poëzie van Maerlant, bot; of, gelijk bij de rederijkers, pedant." Een representatieve naam was dus niet te vinden; slechts een „overzigt," een aanhangsel was mogelijk Daartoe kon hij een en ander aan Jonckbloet's werk ontlenen, waaraan hij weinig waarde hechtte, maar waarvan hij, zijns ondanks, gebruik moest maken. Ook in dit hoofdstuk grijpt hij terug, tot de 13de eeuw. Een vergelijking met Dante dient om de waardeloosheid van onze „burgerlijke" letterkunde aan te tonen; de matige lof voor de Reinaert, de Beatrijs

en enkele losse gedichten dient om de stelling te bewijzen dat oorspronkelijke Nederlandse kunst uiterst schaars is. In de dichtkunst van de rederijkersperiode is vrijwel alleen Anna Bijns de aandacht waard, terwijl Van Mander wegens zijn Schilderboek — een gewaardeerde bron bij zijn kunsthistorische studie! — een eervolle vermelding krijgt. Ondanks aardige en juiste opmerkingen en beschouwingen, die in Huet's werk nergens ontbreken, moest dit hoofdstuk als geheel wel mislukken, omdat de ware belangstelling, de lust tot zelfstandig onderzoek afwezig was, en de voorstudie van anderen waarover hij beschikken kon, nog in vele opzichten tekort schoot.

Voor de vele vrienden en bewonderaars van Huet's talent was dit grote werk een ware verrassing. In de Opdracht had Huet geschreven: „Ik ben verwend door te schrijven voor een publiek dat, ook wanneer ik meer beweer dan bewijs, mij de eer doet vertrouwen te stellen in de naauwkeurigheid mijner onderzoekingen." Dat bleek ook nu het geval. De ontvangst was bijna onverdeeld gunstig. Behalve de rijke inhoud, werd de nieuwe wijze van geschiedschrijving gewaardeerd. Voortreffelijke, degelijke historici als Bakhuizen van den Brink en Fruin werden vooral in de beperkte kring van vakgenoten op prijs gesteld, maar zij wisten niet voor vele gasten zo smakelijke schotels te bereiden als Huet. In *De Gids* (Jan. 1883) prees zijn vriend Quack dit boek vol kleur en leven, dat een stevige grondslag bood voor het komende monument van de zeventiende eeuwse beschaving. De geringschatting van de eigen natie, in een andere recensie[83]) gelaakt, weegt bij Quack niet zo zwaar: het programma moet steeds hoog gesteld blijven. „Waardeer uw land, maar waardeer ook Huet," die zijn volk zulk werk van blijvende waarde schonk. De enige ongunstige beoordeling, door W. Doorenbos in de *Nederlandsche Spectator*[84]), werd uitvoerig weerlegd in *Nederland*[85]) door de uitbundig prijzende Jan ten Brink, die eenvoudig sprak van een „stijlwonder" en „meesterwerk," en verontwaardigd Doorenbos wegens zijn „schoolmeesterachtige vitzucht" te lijf ging. Deze had Huet een tekort aan degelijke studie verweten, en hem beschuldigd dat

dat hij soms „met den franschen slag in het wilde sloeg." Huet had dus alle reden om voldaan te zijn over zijn aanvankelijk sukses, en daaruit kracht te putten om de plannen voor het hoofddeel uit te werken. Er volgde weer een tijd van ingespannen werk. Geregeld verschenen de afleveringen van het tweede deel. Tijdens die voorbereiding vond Huet aanvankelijk nog tijd voor medewerking aan *Nederland*. In 1883 leverde hij een drietal bijdragen: een uitvoerige studie over *Virgilius*[86]), een beknopt artikel over *Elisabeth Wolff, Agatha Deken en Jacoba Busken*, een onderwerp, aangekondigd als „een oude kennis van het publiek en mij" — waarin hij een oud thema ophaalt, nl. de onbeduidendheid van A. Deken tegenover de verdiensten van E. Wolff — en een zeer merkwaardige, goed geslaagde karakteristiek van de in September overleden *Johannes van Vloten*[87]). Ondanks de sceptische ondertoon, is de terugblik op het streven en de werken van deze verdienstelijke, veelal miskende strijder en geleerde, in hoofdzaak waarderend. Huet trekt een parallel tussen Van Vloten en Douwes Dekker, die „met hun beiden bij de eerzame burgers meer glazen ingeslagen hebben dan de meeste andere Nederlanders van onzen tijd te zamen"; evenveel recht heeft een vergelijking tussen de doctrinaire Van Vloten en de sceptische Huet, beiden vinnige critici, onversaagde ruitenbrekers, maar tegelijk wegbereiders voor een jongere generatie. Hoewel het optimisme van de eerste het pessimisme van de andere niet verdragen kon, en botsingen onvermijdelijk bleken, bleef Huet Van Vloten toch in zekere zin als bondgenoot beschouwen, en had hij reeds vroeg neigingen om hem tegen Potgieter's onoverwinnelijke antipathie in bescherming te nemen. Hij had ook Ten Brink — maar vergeefs — aangespoord om Van Vloten in de „*Galerie Contemporaine*" van Nederlandse letterkundigen der negentiende eeuw op te nemen[88]).
In *Nederland* verscheen in 1884 geen enkele bijdrage. Het gehele jaar werd gewijd aan het grote werk, waarvan het tweede gedeelte tot het dubbele van de geraamde omvang uitdijde.
Dat hij bij deze studie steun ondervond van zijn begaafde zoon, weten wij uit een vertrouwelijk schrijven aan Prof. Koster: „Gi-

deon is mijn getrouwe helper bij alles wat ik schrijf. Hij is een geboren „directeur d' études" en weet in den bewonderenswaardigen overvloed van hulpmiddelen hier — museums, archieven, bibliotheken — den weg als in zijn zak. Aan u wil ik wel zeggen, wat ik niet zeggen mag in het openbaar, dat al het beste in Het Land van Rembrand, de beste algemeene gezigtspunten en de beste toelichtende voorbeelden, niet van mij zijn, maar van hem." Het *Land van Rembrand* was bedoeld als „eene stelselmatige lofrede op de Nederlanders; eene soort van *Hollandsche Natie* in proza," zegt Huet[89]). Maar dan zonder het chauvinisme van Helmers! De lofredenaar is oprecht in zijn bewondering voor de glorietijd van ons volksbestaan, maar de geboren criticus is er steeds op uit, ook de schaduwzijden te tonen, te waken tegen zelfgenoegzame overschatting van eigen voortreffelijkheid. Hij stelt zich op Europees standpunt, en beoordeelt van daar uit, wat met strenge maatstaf gemeten, de betekenis van de Nederlandse beschaving in de zeventiende eeuw geweest is. Dat in de kunst, in 't biezonder in de schilderkunst, het hoogtepunt bereikt werd, staat tevoren bij hem vast. Dat werd uitgedrukt in de titel en in de weldoordachte compositie. De beide eerste hoofdstukken beschouwen *Het Geloof* en *De handel*; immers „uit den aard der zaak was de religie eene der hoofdzenuwen van den calvinistischen Staat; om geografische redenen, en door den loop dien de gebeurtenissen namen, was de negotie dit niet minder."[90]) Dan volgen hoofdstukken over de *Wetenschap* en *Letteren*.

Om de betekenis van het Kalvinisme te kenschetsen had Huet, bij andere historici vergeleken, een voorsprong in zijn vroegere theologische studie. „Het komt mij voor dat onze geschiedschrijvers, met uitzondering van Bakhuizen van den Brink en R. Fruin, *te weinig* theologen zijn, om aan dit tijdperk der vaderlandsche historie regt te kunnen doen," schrijft hij aan Prof. Scholten.[91]) Daar staat tegenover, dat Huet als gewezen modern theoloog, later als scepticus, niet onbevooroordeeld is: het aanvoelingsvermogen van een Allard Pierson mist hij. In Marnix' „veelzins smakelooze en onhebbelijke Byekorf" ziet hij niet meer dan een

„schotschrift"; in de psalmvertalingen, de geuzenliederen voornamelijk historische curiositeiten. De te vaak geïdealiseerde Watergeuzen zijn hem in hun ruwheid en roofzucht antipathiek. Hij stelt trouwens in het licht dat de godsdienstoorlog tevens een met wreedheid gevoerde burgeroorlog was, maar beseft dat alleen door een heersende Kerk de zo noodzakelijke eenheid te verkrijgen was. Tegen de gangbare liberale opvatting gaat hij weer in, als hij betoogt dat de grieven tegen Oldenbarnevelt deels gerechtvaardigd waren, en dat Hugo de Groot „te streng, maar regtvaardig veroordeeld is." Als rasechte typen van de orthodoxie worden portretten getekend van Bogerman en Voetius; als „afwijkingen" komen o.a. Coornhert, Spinoza, Descartes en Balthazar Bekker ter sprake. Ten slotte wordt ook „het optreden van de kalvinistische gedachte in de poëzie geschetst," waarbij — naar Potgieters voorbeeld — niet Cats, maar Huygens als representatief type gekozen en ook de oudere tijdgenoot Revius, de mysticus Lodenstein ter zijde gelaten wordt. Evenzo het geloof buiten het Kalvinisme, dat van de Remonstranten als de terloops genoemde „sociniaan Camphuysen," van de „Reformateurs" als Jan Luyken, van Katholieken als Stalpaert van der Wielen en Vondel. Wie daarvan, met Allard Pierson[92]), Huet een grief zou willen maken, moet bedenken wat hij in de laatste zin van zijn boek als zijn opvatting schreef en wat als motto had kunnen gelden: „De beste historiestijl is nog altijd de stijl van Rembrand: veel weglaten, veel overdrijven, en op een klein getal feiten of beweegredenen veel licht doen vallen."

Een zeer geslaagd hoofdstuk is gewijd aan de materiële welvaart, de grondslag van de geestelijke opbloei, boeiend door menige gelukkige greep. Nadat er op gewezen is dat de stoot van het Zuiden uitging, en dat onze handelaren met bewonderenswaardige energie in korte tijd de wereldmarkt veroverd hadden, kiest Huet het avontuurlijke leven van Steven van der Haegen als levendige illustratie. Aan „de populaire reisverhalen onzer oude zeevaarders" had men nooit voldoende recht laten wedervaren, beweerde hij reeds in 1880;[93]) nu toonde hij aan welk een kostbare bron

voor de kultuurgeschiedenis aan te boren was. Het middenstuk bevat een uitvoerig stuk uit de koloniale geschiedenis, die hem als Indisch journalist sinds lang interesseerde: men herinnere zich slechts zijn studie over het dagboek van G. Verbeek en over Valentijn. Met recht toonde hij zich voldaan over deze afdeling, waarin o.a. de strijd in de Molukken en de verovering van Java zeer uitvoerig besproken zijn. Aan een recensent in de *Economist*, die hem daarvoor geprezen had, antwoordde hij: „Inzonderheid streelt het mijne eigenliefde dat U doet uitkomen hoe ik mijn best heb gedaan in onze geschiedenis der 17de eeuw ook de *koloniën* op te nemen. Werkelijk is mijne hoofdbedoeling geweest het kader der vaderlandsche historie, door het toelaten van zulke te vaak verwaarloosde of te vaak afzonderlijk behandelde onderwerpen, wat ruimer te helpen maken. *Alles* kan een historieschrijver niet weergeven. Doch een beeld onzer 17de eeuw zonder de O. I. Compagnie doet mij denken aan eene voorstelling van Aballino zonder den Bandiet, wegens verkoudheid van den hoofd-akteur". [94]) Teruggekeerd tot de geschiedenis van de republiek wijst Huet er op, dat de strijd met de Duinkerkse „zeerovers" eigenlijk een strijd was met Katholieke Zuid-Nederlanders die aan de zijde van Spanje stonden. Dramatisch is de schildering van de slag bij Duins, Tromp's glorierijke overwinning, in 1639. Na de vrede van Munster volgt de worsteling met de opkomende Engelse macht, de vernedering door Cromwell, de schade door de akte van navigatie, door het mercantilisme van Colbert: het voorspel van de *naderende* daling van de Republiek als Europese mogendheid. Het hoofdstuk culmineert in een beschouwing van het machtige Amsterdam, het hart van Holland. Bij alle waardering voor de ondernemingsgeest, bij oprechte bewondering voor de opbouw van de wereldstad, verzuimt Huet niet ook de keerzijde van de medaille te tonen: „Eene koopstad, waar veel geld verdiend wordt, is de natuurlijke hartader eener zamenleving welke de geoorloofde eigenbaat tot grondslag heeft," „waar allen het naar zich toe rekenen als de roeping of de voornaamste bestemming van den mensch beschouwen, en waar het

welslagen van dit rekenen bij allen voor een onderpand van den goddelijken zegen doorgaat." Of, een paar bladzijden verder, nog scherper, deze uitval tegen de averechtse, winzuchtige koopmansgeest: „Reeds alleen hun meedogenloos exploiteren van West en Oost, ongerekend het inwilligen hunner zeeschuimersnatuur en de drogredenen waarmede zij het leveren van oorlogsbehoeften aan den vijand vergoêlijkten, geeft ons het regt hen voor geboren woekeraars, dienaren van den Mammon, en hun godzalig bijbelsch spraakgebruik voor een aanwendsel uit de katechisatiekamer te houden." [95])

In het derde hoofdstuk maken we kennis met een reeks van geleerden, wegbereiders van de verschillende wetenschappen, die tot ver in het buitenland roem verwierven, o.a. de veelzijdige wiskunstenaar Simon Stevin, vriend en beschermeling van Prins Maurits, de geniale Christiaan Huygens, de natuuronderzoekers Jan Swammerdam en Antony van Leeuwenhoek, maar bovenal Spinoza, als filosoof van internationale betekenis, en Hugo de Groot, die door zijn denkbeelden op het gebied van volkenrecht zijn tijd ver vooruit was. Raadpleging van de beste bronnen en monografieën stelde Huet in staat om voor al deze figuren belangstelling te wekken, hun betekenis duidelijk te maken, ook voor hen die in deze vakken niet thuis waren.

Minder geslaagd is het aansluitende gedeelte, aan de letteren gewijd. De klassieke filologie, die mede bijdroeg tot Nederlands roem in het buitenland, komt nog voldoende tot haar recht; de Nederlandse letterkunde daarentegen komt in de verdrukking door de vooropgezette mening dat deze, van internationaal standpunt beschouwd, weinig of niets betekent. De enige vertegenwoordigers, in dit verband genoemd, zijn Hooft en Vondel. Hooft wordt geëerd als „vader der nederlandsche renaissance in het nederlandsch," als kunstig briefschrijver, maar zonderling doet het aan, dat hier over zijn dichterschap gezwegen wordt, en dat Huet meent te kunnen volstaan met een verwijzing naar zijn opstel van 1881. Huygens, te voren reeds als Kalvinistisch dichter, te eenzijdig, besproken, komt hier niet als vertegenwoor-

digend kunstenaar in aanmerking; nog minder de burgerlijke Cats of de ordinair-platte Bredero. Immers — zegt Huet in het laatste hoofdstuk — „de letteren gaan buiten haar boekje, wanneer zij beproeven in gemeene taal gemeene onderwerpen te behandelen." Dat is „eene zonde tegen den goeden smaak." Maar Vondel, sinds de zeventiende eeuw als prins van de Nederlandse dichters geëerd? Reaktie tegen overschatting, gepaard met zucht tot tegenspraak nopen Huet tot onttroning van de gevierde poëet. Zijn vertalingen van de klassieken zijn maar dilettantische vulgarisatie. De drama's zijn „onveranderlijk gevormd naar één model:" „wij denken er bij aan een cliché of een patroon." Hij produceerde „een groot aantal vierkante roeden godgeleerdheid" in zijn leerdichten. Aan de invloed van zijn Franse voorganger Robert Garnier ontkomt hij nauwelijks. Dat hij ook een *Lucifer* geschreven heeft, wordt niet eens vermeld. Weliswaar laat Huet dan volgen dat „Vondel's beteekenis in de voorgaande bladzijden slechts onvolledig aangeduid is," dat „Vondel's roomsch-worden zijn horizont uitgebreid heeft, en zijn kundigheden doen toenemen," terwijl een slot-alinea zelfs enigszins op een lofrede gelijkt, en ook elders gesproken wordt over de „bewonderenswaardige Vondel" en zijn werk „vol geest en leven." [96]) Maar dat Huet werkelijk een geringschattend oordeel handhaaft, blijkt uit een brief aan zijn oud-leermeester Prof. Scholten, die hem verweten had dat hij Vondel onvoldoende eer bewees, door hem „een vernuft van de tweede rang" te noemen, en hem niet uitvoeriger te bespreken. Huet antwoordt dat men ook, evenals Taine, een beschavingsgeschiedenis met de letterkunde als leiddraad zou kunnen schrijven, maar Huet acht zich daartoe voor Nederland niet in staat. „Juist Vondel staat mij daarbij het meest in den weg, nog meer dan Hooft." Hooft stond nog buiten en boven het gereformeerd dogma. „Wat echter zal men, ik zeg niet in een litterarisch, maar in een historisch werk met Vondel aanvangen?" „Ik kan, wanneer ik Vondel's verdiensten ten aanzien der taal en van den versbouw wegdenk, slechts een zwakhoofd in hem zien. Niet dit veroordeelt hem dat hij het protestantisme en de pre-

dikanten heeft losgelaten, maar dat hij zich is gaan vastklemmen aan de jezuïeten en aan Rome. Een verloopen protestant, roomsch geworden, kan niet gelden voor een representant der nederlandsche beschaving in de 17de eeuw, die een sterk sprekend kalvinistisch karakter droeg."[97]) Bij een bewonderaar van Sainte-Beuve, maar vooral bij een criticus die velerlei poëzie genoten had en wist te waarderen, zou men meer onbevangenheid verwachten!

Het vierde hoofdstuk, getiteld *Zeden en Personen*, bevat na een algemene inleiding over Nederlandse gewoonten en zeden, een galerij van portretten: de met sympathie geschilderde Oranjes, Jan de Wit, en representatieve figuren als de diplomaat François Aerssen, de admiraal De Ruyter, de gouverneur-generaal Speelman, de koopman Lodewijk de Geer, de Amsterdamse regent Nicolaas Witsen, de advokaat Bijnkershoek. Aan het slot komen weer twee paragrafen over de positie van de Joden en van de geleerde vrouwen (Anna Roemers en Maria Tesselschade).

In onderdelen, berustend op veeljarige belezenheid, wel geslaagd, is dit hoofdstuk wat bont uitgevallen. Blijkbaar is aan de compositie niet ten goede gekomen dat dit werk in afleveringen geregeld moest verschijnen en dientengevolge met een zekere overhaasting gereed gemaakt is. Het beeld van Speelman (§ X) had beter gepast bij de koloniale geschiedenis; de bladzijden over De Moucheron, Isaac Lemaire, Lodewijk de Geer (§ XI) hadden een betere plaats kunnen vinden in het hoofdstuk over de Handel, terwijl omgekeerd de passage over armen en bedeelden, over liefdadigheid in de rijke republiek eer hier thuis behoorde dan later in een hoofdstuk over de *Kunsten*.

Dit slothoofdstuk is bedoeld als een hoogtepunt. Eerst zijn de welsprekendheid, de toneelspeelkunst, de muziek, de beeldhouwkunst en de bouwkunst aan de orde, maar de schrijver spoedt zich naar de kunst, waarop het buitenland vooral het oog gericht houdt: onze schilderkunst. Voorstudie in tal van boeken, eigen aanschouwing in het Louvre geven aanleiding tot een zeer gedetailleerde beschouwing en hoge waardering van de rijke ver-

scheidenheid, uitlopend op de apotheose van Rembrand, onze „wapenheraut tegenover Europa," wiens kunst een „verheerlijkings-procédé geworden is, onovertroffen in genialiteit. Met dit waardige slot heeft Huet de titel van zijn boek willen rechtvaardigen.

Het Land van Rembrand was wel geschikt om het Nederlandse publiek, voorzover dat nog nodig was, met Huet te verzoenen. In *De Gids* van Januari 1885 schreef een anonieme medewerker: „Ik geloof niet dat Huet het volk, 't geen hij 't geschenk van Het Land van Rembrand waardig keurde, minacht en haat. De natie, op haar beurt, blijft in haar hart houden van den man, die haar zooveel genotrijke uren verschafte, die haar voedde met zijn overvloed van frissche verrassende denkbeelden, verkwikte met het fijne zout van zijn vernuft, die, op een stapel werken wijzend, zeggen kan: Zie, dit deed ik voor u." [98])

De ontvangst bij de critici was gunstig: W. Doorenbos, die bij zijn lof van het eerste deel veel voorbehoud gemaakt had, was met dit deel meer ingenomen: had hij vroeger de gebreken uit de deugden verklaard, nu ontbraken de zwakheden weliswaar niet, maar het werk bezat de deugden in hogere mate. [99]) De diepst gaande beoordeling was de reeds genoemde in *Het Vaderland* door Allard Pierson. Deze is bij alle waardering voor Huet's grote gaven, niet blind voor de tekorten in zijn kunstbeschouwing: hij moest kunnen „besluiten geheel zichzelf te zijn: of te sterven aan alle polemiek, dus aan alle vatbaarheid voor het gevoelen van ergernis, aan alle grimmigheid, aan al wat zijn zielsrust kan verstoren." Huet „maakt het hof aan de kunst. Wanneer zal het tot de omarming komen?" Maar historisch „is de groote waarde van dit boek daarin gelegen, dat wij hier de kaders leeren kennen van het leger dat Nederland te velde heeft gevoerd in den strijd voor de beschaving."

Inderdaad heeft Huet met deze eerste proeve van een breed opgezette, kultuurhistorische studie baanbrekend werk verricht, dat niet alleen de tijdgenoten verrast en geboeid heeft, maar ook na meer dan een halve eeuw zijn bekoring bewaard heeft. Sinds

dien is de stof grondiger bestudeerd en menig oordeel van Huet aan herziening onderworpen. *De Gouden Eeuw* van P. L. Muller geeft een breder tafereel; J. Huizinga's studie over *Nederland's beschaving in de 17de eeuw*[100]) biedt een dieper gaande, meer bezonken beschouwing, maar Huet's boek blijft zijn waarde behouden, omdat het gekenmerkt is door zijn stijl en doortrokken van zijn geest. Om hem te leren kennen en te waarderen zal dit hoofdwerk onmisbaar blijven. Ook de karakteristieke stijl van Huet is daarin tot volle ontwikkeling gekomen. Die stijl is meermalen uitbundig geprezen.

Quack besluit zijn *Persoonlijke herinneringen* met deze woorden: „Huet zal blijven leven eeuwen lang door zijn stijl." H. J. Polak, die daaraan een grondige beschouwing wijdde[101]), zegt zeer juist: „Keurigheid en distinctie zijn het doorgaande kenmerk zijner liefst korte, lichtgeschoeide, veeltijds teekenachtige, doorschijnend heldere zinnen, waaruit ieder oogenblik de vonken spatten van geest en vernuft," terwijl hij constateert dat „met ket klimmen der jaren deze stijl in aanschouwelijkheid en dichterlijken gloed toenam." Uit deze omschrijving kan men reeds opmaken dat de bewonderde Franse stijl diepgaande invloed gehad heeft. Salverda de Grave heeft dat, tegenover Tielrooy betwist[102]): het streven van Huet naar een persoonlijke stijl, met verrassende geestige wendingen, sterke effekten, ongemene vergelijkingen en hyperbolen acht hij juist in strijd met de aard van de Franse stijl. Daarin uit zich veeleer zijn Hollandse nationaliteit. Ongetwijfeld heeft deze gezaghebbende geleerde in zoverre gelijk, dat Huet geen slaafse navolger van Franse model-stijl is, maar wij dienen ook waarde te hechten aan Huet's eigen verzekering: „ik heb, mijn leven lang, niets anders gedaan dan beproeven, door het toelaten van fransche wendingen, mijn hollandsch te vernieuwen[103])."

Een gedétailleerd onderzoek naar de zinsbouw zou dit stellig bevestigen. Het streven naar het ongemene, soms ontaardend in het gewild-geestige, schrijft Salverda de Grave terecht toe aan zijn zucht om te reageren tegen de karakterloos-saaie stijl van

menige Nederlandse tijdgenoot. Voor een slag-om-de-arm-stijl, die een vinnige hatelijkheid tracht goed te maken door een hoffelijke wending, die aan onoprechtheid grenst, was in de meer objektieve stijl van het *Land van Rembrand* minder plaats. De lust om gewild-vernuftig te spelen met familiare uitdrukkingen (b.v. de slof der zestiende eeuw, waar de Nederlanders der zeventiende onverwachts zijn komen uitschieten), om grappige verbindingen te maken (b.v. Herman de Ruiter, de geest-en ossendrijver; Maria van Reyersbergen, goed-rond van borst en inborst; vijanden af- of krijgsgevangen maken) kan hij ook hier niet geheel bedwingen, maar ook dit stijlmiddel wordt schaarser. Door soberheid, helderheid en levendigheid heeft Huet zich een Fransgetinte, gedistingeerde stijl gevormd, die nergens het Nederlandse taalgevoel geweld aandoet, en die, ondanks de aansluiting bij voor het tegenwoordige geslacht verouderde „schrijftaal"-vormen nog steeds de bekoring niet verloren heeft.

LAATSTE LEVENSJAREN: 1885—1886

Het *Land van Rembrand* is een hoogtepunt, maar niet het eindpunt van Huet's letterkundige werkzaamheid: voor zijn ongebroken werkkracht, zijn veelzijdige ambitie openden zich nieuwe wegen. Na de verschijning van de laatste aflevering heeft hij zich niet lang rust gegund. Tielrooy betitelt zijn laatste hoofdstuk: „Retour à la France," en dat is ten dele juist. Volle aandacht schenkt hij weer aan alles wat er in Frankrijk op letterkundig gebied in 1885 voorvalt. Voor zijn Indisch *Dagblad* schrijft hij reeds tegen April een opmerkelijke beoordeling van Zola's *Germinal*, waarin hij terecht wijst op de romantische motieven bij deze naturalist, en van het drama *Le Prêtre de Némi* van zijn lievelingschrijver en geestverwant Renan.[1]) Voor *Nederland* bestemde hij een viertal necrologieën van Franse auteurs die in 1885 overleden waren: Arnold Mortier, een kenner van het Franse theater, Edmond About, Jules Vallès en Victor Hugo.[2]) Voor de laatste, „de grootste dichter zijner eeuw", heeft Huet een bijna onbegrensde bewondering, wegens „het grootsche zijner onderwerpen en zijne heerschappij over de spraak. De *Légende des Siècles* is sedert *Faust* het verbazendst dichtwerk hetwelk Europa voortgebracht heeft." „Zijne loopbaan is eene Apollo's-loopbaan geweest. Als eene zon is hij op-, als eene zon is hij ondergegaan." In hetzelfde tijdschrift gaf hij ook een overzicht van de litteratuur van de dag: *Nieuwe Franse letteren*, waarin o.a. de romans van Gyp besproken werden.[3]) Degelijk en doorwerkt is een uitvoerige biografische studie over *Molière*, tegen het einde van dit

jaar gereed, en in *De Gids* (Jan. 1886) gepubliceerd.[4]) In het jaar 1886 sluiten zich daarbij nog een drietal artikels aan: in zijn *Dagblad* over Alphonse Daudet's *Tartarin sur les Alpes* en over E. Zola's *L'Oeuvre*; in *Nederland* een belangrijk opstel over Paul Bourget, dat nog ter sprake zal komen.[5])

Deze belangstelling voor zijn tweede vaderland was echter niet eenzijdig. Ook voor de Nederlandse letterkundige studie was 1885 een vruchtbaar jaar. De herinnering aan zijn oude vriend Potgieter kwam weer boven, toen hij voor zijn uitgever een bloemlezing samenstelde uit de *Kritische Studiën*, getiteld *Personen en Onderwerpen*, met een beknopte voorrede en aantekeningen.[6]) Dat gaf hem aanleiding tot een breder opgezet artikel in *Nederland* over *Potgieters Kritiek*,[7]) die hij, ondanks overeenkomst, tegenover de zijne plaatst. Beide legden een strenge Europese maatstaf aan, maar Potgieter wilde niet inzien dat onze letterkunde, na een korte bloeitijd, zich op een doodlopende weg bevond. Hij koesterde „verwachtingen en eene belangstelling die ons somtijds verbazen." Vandaar dat hij eisen stelde „die wij overdreven noemen," „zóó hoog, inderdaad, dat zijne eisen schijnen moesten aan het hersenschimmige te grenzen." „Zijn dweepen met het verleden was tegelijk de regel van zijn geloof in de vaderlandsche toekomst." „Potgieter beschouwde de kritiek als een onzigtbaren akademischen leerstoel, en zichzelf als den professor *in partibus* die opkwam voor zekere altijd geldende beginselen. Hij keuvelt niet, maar doceert." Zijn kritiek is geschikter om letterkundigen te vormen dan het publiek voor te lichten. Vandaar, zegt Huet, zijn impopulariteit. De betere methode, die van de geestige causerie, de vernietigende spot, waaraan Huet de voorkeur geeft, wordt aangeduid in deze zinsnede: „Indien de hollandsche poëet doorgaans een ondichterlijke figuur en de hollandsche poëzie het rijkst is in een genre dat gij naar verkiezing het huiselijke of het vervelende noemen kunt, dan is de hoogste verdienste het publiek van die verveling te troosten door het ten toon spreiden van zekere hoeveelheid vernuft."

Niet voor het eerst ontwikkelt Huet deze bezwaren tegen Pot-

gieter's idealisme, maar deze verscherpte vorm bewijst dat zijn ongeloof in de toekomst van onze letteren eer toegenomen dan afgenomen is. Dat blijkt ook uit zijn overzicht van de *Nieuwe Nederlandsche Letteren*, ongeveer gelijktijdig in *Nederland* gepubliceerd.[8]) Het is een schrale oogst! In de *Blauwe Bloemen* van Hélène Swarth vindt hij „dezelfde gevoelens welke men dertig of veertig jaren geleden in de romans van jufvrouw Hasebroek aantrof." C. Terburch geeft „nalezingen op het veld der uitgebloeide romantische school." Hollidee (*Etsen naar het leven*) „ontlokt aan het afgezaagd speeltuig der dorpsvertelling voor het laatst eenige welluidende toonen," maar zijn etsen zijn „meewarige verzinsels: litteratuur uit de kinderkamer, voor de kinderkamer."

Met zulke vinnige kritiek betreedt de „beul" de oude paden. Maar daarnaast is de litterair-historicus aan het woord, als hij voortreffelijke portretten van tijdgenoten tekent, waarvan het reeds besproken artikel over Van Vloten, van 1883, een voorproef gegeven had. Ook de bovengenoemde Franse necrologieën waren deels al „portraits littéraires." Kneppelhout, in November 1885 overleden, werd in een uitvoerige studie waarderend herdacht.[9]) Hij prijst deze auteur niet alleen als „de geestige teekenaar van het onbezorgd studentenleven," die hij met Gautier vergelijkt, maar ook als de criticus, die in 1848 de „burgerlijke" S. J. van den Bergh onderhanden nam, als de weldoener en kunstbeschermer, die zo gevoelig het leven van de jonge musicus Jan de Graan beschreef, kortom wegens zijn „afrekening met een achter hem liggende pruiketijd."

Het portret van *Dr Jonckbloet*, in Oktober gestorven, is minder vleiend uitgevallen.[10]) Een lofrede gaat voorop: „Dr Jonckbloet vertegenwoordigt met glans in ons land een jonger geslacht, onder welks leiding de akademische leerstoelen, voor het bijzonder vak der nationale letteren, zoo niet in het leven geroepen zijn, althans voor het eerst aan het oogmerk beantwoord hebben." Bovendien bekoort hem de jonge Jonckbloet, de „geniale levenslustige student," die voor Klikspaan het model van Flanor ge-

weest was, de satirische schrijver der *Physiologie van den Haag*. Maar dan komt de kritiek los! Als schrijver van een zogenaamde Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde is hij voor zijn taak niet berekend. In dat boek „wonen wij de openbare zamenkomst eener geleerde Debating Society onder voorzitterschap van Dr Jonckbloet bij," met een verslag „in notulen-stijl." Eigenlijk geldt de spot nog niet zo zeer de geleerde schrijver als wel „de lappendeken onzer letteren," waarmee hij zich bezig te houden heeft. „Gij hebt er geen voorstelling van, met welk dichterlijk janhagel Dr Jonckbloet in den regel u noodzaakt kennis te maken; welke litterarische baliekluivers, drooglevers, botmuilen, pennelikkers." Elke prulschrijver wordt door Dr Jonckbloet maar tot letterkundige bevorderd. De slotsom luidt: „De nederlandsche letteren van dezen historieschrijver loonen de moeite der kennisneming niet." Als pleister op de wonde volgt dan nog de ironisch klinkende lof: „Persoonlijk staat Dr Jonckbloet zeer hoog; in zijne soort vind ik het boek volmaakt." Huet heeft alleen medelijden met het publiek dat zo'n boek opgedrongen zal worden, in het biezonder de schoolgaande jeugd: de smaak wordt er door bedorven, het nationaal gevoel verzwakt, als „uit de derde of vierde hand dit walgelijk nat van wetenschap, onder den naam van nederlandsche letterkunde, de nederlandsche jeugd van beide seksen in de keel gegoten wordt."

Nieuw is deze geringschatting van Jonckbloet's boek en van onze letterkunde in 't algemeen niet: in 1877 liet hij zich tegenover Mevr. Bosboom in dezelfde geest ten aanzien van dit boek uit, en in 1881 schreef hij aan Ten Brink: „Het eigenaardige onzer litteratuur, dunkt mij, is de navolging. Zij gelijkt minder een eikel of een pijnappel, waaruit een bosch gegroeid is, dan eene zeef. Ik zeg dit niet volstrekt *in malam partem*. Er moeten ook zeven zijn."[11]) Toch is het begrijpelijk dat Huet deze vermakelijke, schromelijk overdreven boutade niet heeft willen aanbieden aan Jonckbloet's Leidse opvolger voor het tijdschrift *Nederland*, maar voor deze publicatie het radikale weekblad *De Lantaarn* verkozen heeft.

Van biezonder belang is de zeer geslaagde karakteristiek van de nog levende Douwes Dekker. Huet spoorde Ten Brink in Mei aan, niet te lang te wachten met het ontwerpen van Multatuli's biografie: „hij staat onder onze hedendaagsche letterkundigen zeer hoog." Als blijkt dat Ten Brink die taak liever niet op zich neemt, verklaart Huet zich gaarne bereid om dit hoofdstuk in de reeks van Hedendaagse Letterkundigen op zich te nemen.[12]) Huet begint met enige persoonlijke herinneringen en tekent dan een beeld van de jonge Douwes Dekker, voordat hij Multatuli werd, op grond van een paar gelukkige vondsten: zijn *Jongelingsdroomen* en een hoogst merkwaardig ongedrukt gebleven dagboek van 1851, waarvan Dekker zelf zich het bestaan nauwelijks herinnerde. Men weet dat Multatuli hevig verontwaardigd was over het gebruik — of misbruik — van dit dokument. De ontleding van „de mozaïek" van de Max Havelaar, als romantisch werk, de kernachtige kenschetsing van Dekker's zwakke zijde — „De autodidakt staat in de *Ideën* den denker somtijds in den weg" — de aanwijzing van het verdienstelijke realisme in *Woutertje Pietersen*, behoort nog altijd tot het beste wat over Multatuli geschreven is, van wie Huet kon voorspellen dat hij „bij een volgend geslacht voor den oorspronkelijksten schrijver van onzen tijd zal doorgaan."

De verdienste en de originaliteit van zulk een diepgaande en rake karakteristiek komen te duidelijker uit, als men die vergelijkt met de omringende, vlijtig bewerkte, notaris-achtig nauwkeurige, maar kleurloze biografieën van Ten Brink's hand. Dan kan men ook begrijpen dat zo menig jong Nederlander Huet gaarne op de Leidse leerstoel had zien verschijnen.

Knap is ook de beknopte karakterschets van R. Fruin, door Huet, die hem als historicus zeer hoog stelde, bij het zilveren ambtsjubileum in 1885 geschreven.[13])

Toont deze litterair-biografische werkzaamheid verdieping van Huet's talent, tevens blijkt een verbreding van zijn studieveld. Verrassend voor hem was de eerste kennismaking met de Russische letterkunde. Uit een artikel over *Nieuwe Russische Letteren*,

in *Nederland* van 1885 geplaatst,[14]) blijkt dat hij de grootheid van Dostoievski, vooral van Tolstoï als romanschrijvers van de allereerste rang, diep gevoelt: „Tolstoï bezit de genealiteit van Balzac, stort over zijn verhaal de poëzie van George Eliot, en heerscht over zijn onderwerp met dezelfde meesterschap als Thackeray." Een boek als *Oorlog en Vrede* „geeft ons iets te genieten van het waarlijk epische." Nog geestdriftiger is hij het volgende jaar in een bespreking van Tolstoï's *Kozakken*:[15]) „Geen andere europesche letterkunde spreidt op dit oogenblik bij zooveel kunst zooveel natuur ten toon, bij zooveel oorspronkelijkheid, of bij zooveel bevalligheid zooveel kracht. Een volgend geslacht zal erkennen dat met haar — zoozeer doet zij de uitwerking van een verjongend bad — voor de andere litteraturen van Europa een tijdperk van wedergeboorte aangebroken is." Belangstelling voor wat er omging onder de jongere generatie van Franse schrijvers, blijkt vooral uit het reeds vermelde belangrijke artikel over Paul Bourget.[16]) Romanschrijvers als Balzac, Stendhal, Flaubert, waaraan Huet vroeger nauwelijks aandacht schonk — gelijk ook zijn meester Sainet-Beuve ze niet naar waarde schatte[17]) — zag hij door de jongeren in ere hersteld, wat hem noopte ook zijn oordeel te herzien, al blijft zijn bewondering niet onverdeeld.

De poëzie van Baudelaire, de woordkunst van de Goncourt's weet hij goed te karakteriseren en tracht hij te waarderen. Met scherpzinnigheid en vooruitziende blik bemerkt hij het gevaar van „woord"-kunst: „Er heerscht een vervaltijd wanneer, zooals in onze dagen, de eenheid van het boek wordt opgeofferd aan de onafhankelijkheid der bladzijde, de eenheid der bladzijde aan de onafhankelijkheid der zinsnede, de eenheid der zinsnede aan de onafhankelijkheid van het op zich zelf staand woord." De Italiaanse letterkunde is door één artikel vertegenwoordigd[18]), de Duitse door twee: over *Die Familie Buchholz* van Julius Stinde, een goedmoedige satire die in Duitsland veel opgang maakte, waarmee ook Huet zich vermaakte, maar die hem vooral interesseert, omdat Stinde „in deze Berlijnsche type de hedendaagsche

duitsche beschaving teekent," die, vergeleken met de Franse z.i. op zo laag peil staat, dat men geneigd is uit te roepen: „O land van Schiller en van Goethe, land van Herder en van Wieland, van Uhland en van Heine, in welke philisterwereld zijt gij verkeerd?" [19])

De dood van Joseph Victor von Scheffel, in 1886, gaf hem aanleiding de auteur van de historische roman Ekkehard, van de studentikoze liederen, die hem aan Piet Paaltjens herinnerden, met ingenomenheid te herdenken. Dit artikel, voor *De Gids* bestemd, was het laatste werk dat Huet voltooid achterliet. [20]).

In tegenstelling met Huet's onbevangen oordeel over nieuwe verschijnselen in de Europese letterkunde, was zijn blik op de opkomende generatie in het eigen land beneveld door een hardnekkig pessimisme. Potgieter's hoopvolle vraag „Waar blijven de jongeren?" achtte hij overbodig: naar zijn vaste overtuiging was herleving immers onmogelijk. Bij het jubileum van Beets, in September 1884, schreef hij uit Parijs: „Ik houd Nicolaas Beets (doch dit behoeft hij niet met mij eens te zijn) voor den laatsten voornamen dichter, dien de Nederlandsche taal bestemd was voort te brengen!" Dat in ons land de middelmaat de toon aangaf, had hij langzamerhand met een zekere berusting aanvaard. Zachter gestemd dan vroeger, beoordeelde hij in 1880 vrij gunstig de minnedichtjes van G. W. Lovendaal, en prees hij zelfs de bundel *Geen Zomer* van C. Honigh. [21]) Het vorige jaar had hij de dichter W. L. Penning Jr (M. Coens) aangemoedigd door hem te schrijven: „Potgieter, daar ben ik zeker van, zou in uwe verzen smaak gevonden hebben." — „Ik houd mij overtuigd, dat uwe ernstige opvatting der poëzie en uw onvermoeid streven naar een eigen vorm, eenmaal algemeen erkend zullen worden." [22]) Hoewel hij in *De Banier* — gelijk wij zagen — geen vertrouwen had, hield hij M. Emants, evenals de novellist Van Nievelt, die aan *De Gids* medewerkte, in het oog. In de laatste zag hij „een ongemeen talent." „Ik zou willen — schreef hij aan Mevrouw Bosboom [23]) — dat hij en Marcellus Emants eens iets wezenlijk buitengewoons leverden, waaruit ik aanleiding nemen

kon een studietje over hen te schrijven, elk afzonderlijk. Tot heden vind ik hen te goed, véél te goed, om ten einde toe over hen te zwijgen, en nog niet goed genoeg om con amore over hen te kunnen spreken. Zonderling! Van Nievelt klaagt over zijne armoede; Emants heeft overlast van zijn rijkdom." Tegen het einde van 1881 gaat hij zelfs zó ver, dat hij berouw toont over vroegere te barre vonnissen. In een artikel ter nagedachtenis van George Eliot komt de volgende zinsnede voor: „Somtijds verwijt ik mij, bij het beoordelen van nederlandsche talenten die tegelijk met George Eliot bloeiden, of maar korte jaren haar in den dood voorgingen, te weinig erkentelijkheid getoond te hebben. Gisteren stierf Bernard ter Haar: en ik had moeten bedenken dat, bij den tegenwoordigen stand onzer letteren, het heengaan van Ter Haar eene betreurenswaardige leemte openlaat. Niet de eerste de beste is in staat ons aan een lierzang als *Bij het portret van Strauss* te helpen, of aan eene vertelling als *Huibert en Klaartje*. En wie geeft ons een romanschrijver terug, zoo gezellig en zoo argeloos als Jacob van Lennep? Wie vergoedt ons het zwijgen van Da Costa?"

Intussen bracht in deze jaren zijn eigen tijdschrift *Nederland* hem in kennis met veelbelovende jongeren, die nieuwe wegen insloegen: niet alleen de vriend van Ten Brink en bewonderaar van het naturalisme Frans Netscher, maar ook de jonge dichter Jacques Perk, Van Deyssel en F. van Eeden. [25]) Het voorproefje uit Perk's sonnettenkrans in dit tijdschrift van 1881 schijnt zijn aandacht ontgaan te zijn, evenals aanvankelijk de uitgave der *Gedichten* van 1882. Begin Febr. schrijft hij: ze kwamen mij tot heden niet in handen, maar twee weken later: „Met genoegen las ik Vosmaer's biografie van Jacques Perk en de inleiding van W. Kloos. Doch ik vind niet dat die heeren den dichter eene dienst bewezen hebben. Hen lezend verneemt men eene inwendige stem, die „la pièce, la pièce!" roept; en wanneer men dan genaderd is aan la pièce zelf, dan valt zij tegen." [26]) Heeft Huet de inleiding van Kloos zo oppervlakkig gelezen, dat hij volstaat met het weinig zeggende „met genoegen"? Heeft zijn scherpzinnigheid niet ont-

dekt dat in dit manifest een nieuw en revolutionnair geluid klonk? Of heeft het patronaat van de hem weinig sympathieke Vosmaer hem ontstemd, en herinnerde hij zich dat Kloos hem in 1881 scherp aangevallen had, omdat hij de poëzie van de Gids-redakteur Honigh geprezen had?[27]) In elk geval is het veelbelovend talent van Perk hem ontgaan.

Opmerkelijk is trouwens ook de weinige aandacht die hij aan De Koo's weekblad *De Amsterdammer* schonk, dat aan de aanstaande Nieuwe-Gidsers gastvrijheid verleende, maar waaraan ook door Huet gewaardeerde ouderen, als Alberdingk Thijm, meewerkten. Daar had hij de jonge Kloos kunnen leren waarderen, die hem in zijn vinnige uitvallen tegen de „huiselijke" poëzie aan zijn eigen kritieken van 1863 moest herinneren, en in wie hij dus in zekere zin een volgeling had te zien. Daar had hij nog vóór het jubileum van Beets kunnen lezen hoe Albert Verwey de retorische taal van de gevierde dichter onderhanden nam.[28]) Dat de *Spectator*, waarin Vosmaer ook aan de jongeren gastvrijheid verleende, hem weinig aantrok, is reeds vermeld. Toen de beste en meest doelbewuste vertegenwoordigers van de nieuwe generatie zich een eigen orgaan verschaft hadden, maakte dit feit op Huet ook weinig indruk. Hoe hij over *De Nieuwe Gids* dacht, blijkt reeds uit een brief aan zijn vriend Quack van 9 November 1885.[29]) In *De Gids* van die maand had hij een „buitengewoon gepaste vermaning aan het adres van den Nieuwen Gids aangetroffen", waarin hij de hand of in elk geval de geest van Quack meende te herkennen. In die bezadigde *Letterkundige Kroniek* werd toegegeven dat *De Gids* op jaren gekomen en wellicht verouderd kon zijn. Maar waarom dan geen plaats gevraagd en het tijdschrift verjongd? „Mogelijk ook dat er in ons vaderland een jonger geslacht is opgestaan met nieuwe idealen, een geslacht welks letterkundig streven afwijkt van den weg dien wij opgaan." Maar wij moeten afwachten wat het nieuwe tijdschrift ons brengen zal. „Is er werkelijk behoefte aan een nieuw orgaan voor het jongere geslacht, dan zullen wij er ons zeker in behooren te verheugen dat aan die behoefte wordt voldaan."

Huet was van die behoefte al spoedig niet overtuigd. Reeds de 17de December schreef hij aan Ten Brink: [30]) „Sommige dier jongelui zijn regt beminnelijk. Onze neef Dr Ch. van Deventer, de jonge arts Fred. van Eeden, staan, wat karakter en kundigheden betreft, hoog bij ons aangeschreven. Met hun werk dweep ik vooralsnog niet, en de *Lantaarn* heeft tot heden meer geest, vind ik, dan de *Nieuwe Gids*."

Met die uitlating is in overeenstemming, dat hij besloot zijn artikel over Dr Jonckbloet aan de *Lantaarn*, een door Jan C. de Vos c.s. in 1885 opgericht weekblad, aan te bieden, tot ergernis van zijn bewonderaar Frank van der Goes, die van een „koddige inval" van Huet sprak. [31]) Misschien heeft daartoe meegewerkt, dat dit weekblad reeds tweemaal Huet zeer geprezen had. [32]) Een tijdelijke opwelling was het niet: deze bijdrage werd nog door twee andere, over J. Stinde en over Renan, gevolgd. [33]) De redaktie van de *Lantaarn* zag met voldoening in Huet's voorkeur een afwijzing van *De Nieuwe Gids*. Na zijn dood bevatte dit weekblad een plaat van Holswilder, Huet voor zijn schrijftafel afbeeldend, terwijl in zijn prullenmand *De Nieuwe Gids* ligt! [34])

Er is nog een aanwijzing dat de kunst van de jongere dichters hem weinig bekoorde. De volgende uitlating van Anna Huet, in een brief aan Fr. van Eeden (10 Dec. 1885) zal wel een echo zijn van haar mans appreciatie: „Wat de Sonnetten Uwer vrienden betreft, tot de appreciatie daarvan is onze geest nog niet „Verweyd." Zij is en zal in dat opzigt wel steeds be-Perkt blijven" — zou die woordspeling niet van Huet afkomstig zijn? — „Die jongelui kermen en lamenteeren steeds; er is niets anders dan mist en weedom en misère in het leven. En dat zijn jonge mannen van 20 jaar!" — „Ik geef U toe, dat de vorm verdienstelijk is; maar zonder werkelijk poëtischen inhoud wordt het eigenlijk art industriel en met eenige moeite kan iedereen ze namaken." [35])

Om Huet recht te laten wedervaren moeten we echter opletten dat hij in bovengenoemde brief aan Ten Brink laat volgen: „Maar wat zal ik U zeggen? Gij en ik, en de ouderen in het algemeen, wij *voldoen* de jongelieden blijkbaar niet. Zij zoeken iets anders

en iets meer. Het beste wat wij kunnen is, een onderzoek naar onze eigen leemten in te stellen, en op onzen ouden dag aan onze zelfverbetering te gaan werken. Op die wijs zullen zij ons niet te eenemaal ontsnappen, en bestaat er kans dat zij ons hunne genegenheid blijven schenken."

Voor Ten Brink, (die in zijn tijdschrift de Nieuwe Gidsers liet parodiëren en zelf slachtoffer werd van Van Deyssel's spot, bleek die kans weldra niet te bestaan. Zou Huet, als hij in leven gebleven was, Ten Brink en *De Lantaarn* in de steek gelaten, en openlijk de partij van de Nieuwe-Gidsers gekozen hebben? Waarschijnlijk is dat niet. Toen Huet bovenstaande regels schreef, zal hij reeds kennis genomen hebben van Kloos z'n eerste *Literaire Kroniek*, aan zijn verdiensten gewijd, maar waarin deze begrensd werden binnen een onherroepelijk afgesloten periode: „Huet is meer dan een der leiders van het voorgaande tijdperk — hij is dat tijdperk zelf." „Zijn kritiek komt voort uit een vereeniging van gezond verstand, scherpzinnigheid en liberaliteit, waarmee hij zijn collega's hier te lande al te maal de loef afsteekt." Maar in zijn oordeel over onze nieuwste letterkunde schiet hij te kort. „Wat hij zelf zoo geestig over de boekbeoordeelingen van *De Gids* opmerkt, „dat al hetgeen zij afkeuren lof, al hetgeen zij prijzen blaam, en al het overige geen aandacht verdient," zou men met evenveel recht van zijn oordeelvellingen over Hélène Swarth, Hollidee en den onbekwamen Honigh kunnen beweren." [36])

In Januari 1886 was, tot grote voldoening van de schrijver, de tweede, bijgewerkte druk van *Het Land van Rembrand* voltooid, en een plan gemaakt voor een Franse bewerking.

Hoewel Allard Pierson de opmerking gemaakt had dat het werk meer „afgebroken dan voltooid" was, omdat het op het einde van de zeventiende eeuw plotseling eindigt, heeft Huet er niet voor gevoeld de beschavingsgeschiedenis van Nederland in de achttiende eeuw, een tijd van verval, te schrijven, al zou hij in zijn voorstudie over Poot, over de Van Haren's, over Wolff en Deken aanknopingspunten gevonden hebben. „Over onze 18de eeuw zou ik, al ware het minder uitvoerig, wel iets kunnen schrij-

ven, geloof ik; doch daarvoor zou ik mij nogmaals eene bibliotheek moeten aanschaffen, en daar heb ik geen lust in." [37]) Meer trok hem de tijdelijke opleving van de Nederlandse letterkunde in de tijd van de romantiek, rondom 1840, aan. Daarvoor bezat hij in tal van kritieken overvloedig materiaal. Inderdaad werd de aanhef van een studie over de Romantiek onder zijn papieren aangetroffen, en tot zijn nagedachtenis in *De Nieuwe Gids* van 1886 afgedrukt.

In het laatste levensjaar wachtten Huet nog nieuwe zorgen. Met het *Algemeen Dagblad*, zijn voornaamste bron van inkomsten, ging het niet naar wens. „Hoog gewaardeerd in een kleinen kring van Indische intellectueelen, hield het met zijn duur abonnement en dure advertenties den strijd tegen goedkoopere couranten met moeite vol." [38]) Vroegere pogingen om zich te associëren of het blad te verkopen waren mislukt; eveneens, tot Huet's teleurstelling, de vervanging van de redakteur l'Ange Huet door de jonge neef Dr C. van Deventer. Meer en meer leek het gewenst zich van de zaken te ontdoen. Er werd dus overwogen — gelijk uit een brief aan zijn vriend Quack blijkt [39]) — „eene konversie der industrieele zaak te Batavia in eene maatschappij of maatschappijtje op aandeelen, waarvan de zetel zich in Holland zou bevinden." Daartoe reisde Huet in December naar Amsterdam om adviezen in te winnen, zonder zijn doel te bereiken.

Niet lang daarna geraakte hij in een moeilijkheid die hij zich zelf berokkende. In zijn wekelijkse *Europese brief* van Fantasio, sprak hij, naar aanleiding van Van Houten's *Staatkundige Brieven*, weer smalend over de politiek in het vaderland als een „failliete boedel," beheerd door een beginselloze minister. Daarbij veroorloofde hij zich een geringschattend oordeel over de afgeleefde koning en een grof beledigende uitlating over de jonge koningin Emma. [40]) Toen dit na een paar maanden in Nederland doordrong, ontstond er hevige beroering en verontwaardiging in de pers. Huet werd gestenigd — zegt Van Hamel — nog voordat hij gevonnist was. De ironie van het lot heeft gewild dat de man die in 1868 de opdracht kreeg, de losbandigheid van de Indische

dagbladpers te beteugelen, nu van majesteitschennis beschuldigd werd! De aanklacht en het vonnis gold de verantwoordelijke redakteur l'Ange Huet, die het vergrijp met gevangenisstraf moest boeten.[41]) Begrijpelijkerwijze was Huet hevig ontsteld over het onvoorziene gevolg, en het leed dat zijn neef onschuldig trof. Hij had spijt van zijn onbedachtzaamheid, en trachtte zich te verdedigen door de bewering dat hij niet zijn eigen mening weergegeven had, maar die van het Nederlandse volk. Zijn vriend Van Hamel zoekt een verklaring in zijn „naieveteit in het berekenen van de portée zijner woorden",[42]) maar veeleer is te denken aan een plotselinge opwelling van kwajongensachtige begeerte om nu eens hardop de waarheid te zeggen, die menige Nederlander slechts durft te fluisteren, aan hetzelfde bravour waarmee hij de Nederlandse letterkundigen te lijf ging, en die evenmin zo kwaadaardig bedoeld was. Meerkerk vergist zich in Huet's karakter als hij spreekt van zijn „tijgeraard," en hij overdrijft door Huet's hatelijke uitval te vergelijken met een „modderbanjir."[43])

Het sensatiemakend voorval werd weldra gevolgd door het plotselinge overlijden van Huet, dat ook zijn aanvallers tot bezinning en tot juister inzicht bracht. De dood overviel hem op de avond van de eerste Mei. Opgewekt en onder levendige gesprekken had hij het avondmaal gebruikt, en zich teruggetrokken op zijn studeerkamer, waar zijn vrouw hem voor de schrijftafel, met de pen in de hand, levenloos aantrof. De 4de Mei had te Parijs de eenvoudige begrafenis plaats.

Zijn vriend en vroegere ambtgenoot Réville herdacht zijn verdiensten; slechts enkele in Parijs aanwezige Nederlanders volgden de baar. Dat dit niet uitgelegd mag worden als gebrek aan belangstelling bleek weldra: zijn onverwachte dood, vóór zijn zestigste jaar, in volle levenskracht, maakte in het vaderland diepe indruk. Uitvoerige artikels in de dagbladpers, in de tijdschriften gaven uiting aan het besef dat de Nederlandse letterkunde een zwaar verlies geleden had, des te treffender omdat het bijna samenviel met het heengaan van Mevr. Bosboom-Toussaint. Eerbied voor

zijn groot talent, voor zijn onvermoeide werkzaamheid overstemde, ook bij vroegere tegenstanders, de herinnering aan Huet's onverbiddelijke kritiek en zijn hardnekkig pessimisme ten opzichte van zijn land en tijdgenoten. Quack herdacht hem gevoelvol in *De Gids*; Jan ten Brink in *Nederland*; Frank van der Goes, als tolk van de jongere generatie, in *De Amsterdammer* en *De Nieuwe Gids*.[44])

Bij een terugblik op dit werkzame leven rijst de vraag: Welke indruk maakt Huet's persoonlijkheid zoals wij die uit zijn besproken werken en zijn herhaaldelijk aangehaalde brieven leren kennen? Het is niet gemakkelijk ons daarvan volledig rekenschap te geven. Zelf heeft hij gezegd dat hij behoorde ,,tot de klasse der personen wier gemiddelde men best van al uit hunne brieven leert kennen."[45]) Men heeft dat meermalen betwijfeld, na de publicatie, omdat de geslotenheid van zijn aard, de vormelijkheid van zijn omgang, ook bij hartelijke verstandhouding, zich in zijn briefstijl weerspiegelt. Toch is dit voor een goed deel juist. Kende men alleen Huet's geschriften, dan zou men met zijn vele tegenstanders kunnen menen dat zijn schitterend talent beheerst werd door verstandelijkheid, meer door geest dan door gemoed, dat zijn strijd tegen dogmatisme, zijn afkeer van middelmatigheid hem geleid had tot scepticisme en pessimisme, vooral ten opzichte van eigen land en volk, waarvan hij vervreemd geraakt was, dat hij er genoegen in schepte,ten koste van de meesteNederlandse tijdgenoten zijn plaagzucht en spotlust bot te vieren, en als een ,,Nurksche kwelgeest"[46]) schrijvers van naam lastig te vallen. Uit zijn brieven leren wij een andere Huet kennen: een zorgzaam liefhebbende echtgenoot en vader, een hartelijke vriend, een welwillend behulpzame raadsman en helper in nood.[47]) Verscheiden getuigenissen van personen die hem vroeger of later herdachten, bevestigen zijn vriendelijkheid en beminnelijkheid in de omgang.[48]) Maar de beste getuige is zijn vrouw, die de volgende aanhaling uit de verzen van Louisa Siefert op hem toepasselijk achtte:

Deux hommes sont en lui, deux hommes bien distincts,
L'homme des préjugés, et celui des instincts:
L'un fantasque, inquiet, irritable, sceptique,
Volontaire,dur même et quelquefois cynique;
L'autre tout dévouement et générosité,
Patience, douceur, délicate bonté,
Esprit étincelant, charme, attachante grâce,
Tout ce qui prend le coeur et pour jamais l'enlace;
Autant le premier blesse, autant l'autre séduit.[49])

Teleurstellingen zijn Huet niet bespaard gebleven: „wat hij van het leven hoopte heeft het leven hem niet gegeven." Maar men gaat te ver als men met Van Deyssel onderstelt dat het een aaneenschakeling van mislukkingen geworden is[50]): eerst zijn breuk met de kerk en zijn moderne geloof; dan als tweede schakel de mislukking van zijn Indische loopbaan, waar — volgens Van Deyssel — de journalistiek slechts middel was om een aanzienlijke gouvernementsbetrekking te verwerven[51]), en ten slotte zijn vergeefse poging om door een Nederlands professoraat bevrediging te vinden voor zijn eerzucht en zijn studielust.
Deze voorstelling is te somber. Huet heeft zich niet doorlopend onbevredigd gevoeld en zijn leven als een mislukking beschouwd. Hij heeft het voorrecht gehad een vrouw te vinden die hem ten volle begreep en hem met haar liefde en toewijding steunde: „een begrijpen van zijn aard en een zóó innige genegenheid voor zijn geest, als alleen een intiemste levensgenoot hem kon toedragen." Hij genoot van de toenemende ontwikkeling van zijn begaafde zoon; hij heeft de oprechte vriendschap gekend van een vaderlijke vriend, de hartelijke omgang met belangrijke tijdgenoten. Hij heeft de voldoening gevoeld die geslaagd werk schenkt, het besef van de gestadige groei van zijn kennis en zijn vermogens in een richting die hij van jongs af begeerde, de wetenschap ten slotte, dat zijn „te vurige liefde voor de eer der nationale letteren," die hem genoopt had, de strijd aan te binden tegen nationale zelfgenoegzaamheid, niet verspild geweest was, dat zijn werk

en zijn streven — zij het dan ook laat — bij velen instemming en waardering gevonden had. Als leidsman voor de beste onder zijn tijdgenoten, als schepper van werk met blijvende betekenis, als baanbreker voor een hoogstaande letterkundige kritiek, als vereerd opvoeder van een jongere generatie verdient zijn nagedachtenis in ere gehouden te worden.

AANTEKENINGEN

1) Opgesteld op verzoek en ten dienste van Jan ten Brink, en afgedrukt in de *Brieven II*, 360—368 (tot 1848). Daaraan zijn de gegevens voor de volgende bladzijden ontleend.
2) Vgl. Naber: *Vier tijdgenoten*.
3) *Rigting en Leven*, blz. 290 noot.
4) *Brieven I*, blz. 4—10.
5) In de bundel *Novellen* herdrukt
6) *Brieven I*, blz. 22—29.
7) *Brieven I*, blz. 29—34.
8) *Jongere Tijdgenooten* in *De Gids*, Mei 1890, blz. 186.
9) a.w. blz. 184.
10) *Brieven I*, blz. 34.
11) *Brieven over den Bijbel*, Voorrede, blz. IX.
12) *Brieven over den Bijbel*, blz. 20.
13) *Brieven over den Bijbel*, blz. 22.
14) Dr J. Herderschee: *De moderne godsdienstige richting in Nederland* (Amsterdam 1904). Vgl. Dr K. H. Roessingh: *De moderne theologie in Nederland. Hare voorbereiding en eerste periode* (Leidse diss. 1914) en van dezelfde schrijver: *De moderne richting*.
15) *Brieven over den Bijbel, Voorrede*, blz. VIII.
16) *De Nederlandsche Gustaaf-Adolfvereeniging en hare bestrijding* (Haarlem 1854) en *Belijdenisvrijheid, een strafgeding in Pruissen*, uit het Hoogduitsch vertaald.
17) Met veel lof beoordeeld in *De Tijdspiegel* van 1853.
18) Zie over haar het uitvoerige opstel van R. Zuidema: *De vrouw van Busken Huet*, in „Haerlem"-Jaarboek 1935, blz. 60—119.
19) *Brieven I*, blz. 42.
20) *Brieven over den Bijbel*, blz. 64—66.
21) *Brieven van Huet aan Van Vloten*. (*De Twintigste Eeuw*, Juli 1902, blz. 9—10.)
22) In 1856 *Ten halve gekeerd*, in 1857 *Nog onverzoend*, in 1858 *Langs het Kerkhof*. Eerst de bijdrage *Ida* in 1860 is onder zijn eigen naam verschenen. In de Muzen-almanak *Vergeet-mij-niet*, geredigeerd door Ten Kate, verscheen in 1857 *'s Winters* en in 1858 *Het slokje van den Tevredene* (naar Langbein), dat in de Novellen niet herdrukt is.
23) *Uit Fanny Fern* door Cd Busken Huet (Leeuwarden 1858), met een uitvoerige voorrede. Ook zijn verloofde was met deze schrijfster zeer ingenomen, die zij dan ook navolgt, b.v. in *De schoolhouderes* (*Aurora* 1860), herdrukt in *Novellen*.
24) Herdrukt, maar niet volledig, in *Lit. Fant. en Kr., XIV*, blz. 1—101. Niet herdrukt zijn beoordelingen van A. Pierson's *Bespiegeling, Gezag en*

Ervaring (1856 I), van N. Beets, *Verpoozingen* (1856 III), van Opzoomer: *De Waarheid en haar Kenbronnen* (1859 III), van W. Bisschop's *Justus van Effen* (1860 I) en van Reuss: *Histoire de la théologie chrétienne* (1860 I).

25) Kan dat ook de reden zijn dat Huet, die zelf weldra tot die „moordenaars" zal gaan behoren, deze studie niet heeft willen herdrukken? Joh. Dyserinck, die in zijn *Herinneringen aan Nicolaas Beets* blz. 74—75 de aandacht op dit artikel vestigde, verwonderde zich over het niet- herdrukken van deze „uitnemende bladzijden."

26) t.a.p., blz. 18.

27) t.a.p., blz. 13—14.

27a) J. Tielrooy: *Conrad Busken Huet et la Littérature française* (Parijse en Amsterdamse diss. 1923), blz. 36—40. Vergelijk W. P. Keyser: *Vinet en Hollande* (Amst. diss. 1941), blz. 206—209.

28) In 1899 uitgegeven door zijn zoon Gideon (blz. 1—78), met de latere *Novellen* in één deel. De uitgever merkt op, dat de studie van Pascal toen, „ten gevolge van de werken van Vinet en Sainte-Beuve, aan de orde van den dag was," en dat Huet dus de invloed van Pascal's scherpe stijl ondervonden zal hebben.

29) Jaargang 1858, blz. 189—192. De recensent ondertekent met de letters P. B.

30) a.w. blz. 46 (getekend 23 Sept. 1856).

31) a.w. blz. 52 vlg. (getekend 15 Febr. 1857).

32) Ze zijn dan ook herdrukt als inleiding bij de bundel *Schetsen en Verhalen* van Cd en Anne Busken Huet (1863), de vermeerderde uitgave van de *Overdrukken*.

33) *Brieven I*, blz. 64.

34) *Brieven I*, blz. 68.

35) *Brieven I*, blz. 77.

36) *Brieven I*, blz. 80.

37) *Brieven I*, blz. 82.

38) *Brieven I*, blz. 89.

39) *De Twintigste Eeuw* Juli 1902, blz. 13.

40) J. B. Meerkerk: *Conrad Busken Huet* (Haarlem 1911), blz. 87.

41) *Brieven I*, blz. 45.

42) A. J.: *De brieven van Busken Huet* in *Nederland* 1890, afl. 12, blz. 367. Van Deyssel trekt dan een parallel met de beeltenis op rijper leeftijd, in het tweede deel opgenomen, die ons doet zien „wat het leven, die ongeevenaarde beeldhouwer, in de beeltenis en in den mensch veranderd heeft, toen het hem langzaam boetseerde met zijn meedoogenlooze en onwrikbare duimstooten."

43) a.w. blz. VIII.

44) a.w. blz. 11—12.

45) a.w. blz. 22, blz. 28—29.
46) a.w. blz. 47.
47) Achtereenvolgens a.w. blz. 108, 103, 100.
48) a.w. blz. 18.
49) a.w. blz. 137.
50) *Leek en Schriftgeleerde* door S. F.W. Roorda van Eysinga (Leiden — E. J. Brill — 1859).
51) a.w. blz. 274, 276, 280.
52) *La crise religieuse en Hollande - Souvenirs et impressions* par D. Chantepie de la Saussaye (Leyde — De Breuk en Smits — 1860), blz. 172—173.
53) Afzonderlijk verschenen in 1876, een jaar na Potgieter's dood; herdrukt in *Lit. Phant. en Kr.* XIII.
54) Herdrukt in *Kritische Studiën* III, blz. 146—153.
55) t.a.p. XIII, blz. 6—8.
56) In *De Gids* van 1886 II, 397—424.
57) Vgl. hiervóór.
58) Herdrukt in *Lit. Phant. en Kr.* XXV, blz. 1—95. De bladzijden, in de tekst aangehaald, hebben betrekking op deze herdruk, na Huet's dood uitgegeven.
59) *Brieven I*, blz. 2 en blz. 6.
60) *Persoonlijke Herinneringen*, t.a.p. blz. 402.
61) *Brieven van Potgieter* I, blz. 2—3.
62) In *Lit. Phant. en Kr.* XXIV. De 2de en 3de vindt men grotendeels verwerkt in de studie over Van Haren; de 8ste is verwerkt tot een artikel *Daags na het Feest* (deel V) en *Een borstbeeld van De Ruyter* (deel VI).
63) In de *Nederlandsche Spectator* van 1861, herdrukt met de rede bij de onthulling van het Gedenkteken (1862) in *Lit. Phant. en Kr.*
64) A. G. van Hamel: *Conrad Busken Huet' Mannen van beteekenis* (1886), blz. 21.
65) In een artikel *J. B. Meerkerk en Cd. Busken Huet* in het weekblad *De Amsterdammer* No. 1804 (1911).
66) G. Huet deelt in hetzelfde artikel mede, dat het enige voordeel daarin bestond, dat hij in de winter van 1862—'63 in staat gesteld werd, een reis naar Tübingen te ondernemen om een lichte keeloperatie te ondergaan.
67) a.w. blz. 24.
68) *Herinneringen aan de „Concertzaal" te Haarlem* door A. de L. (*Los en Vast*, 1886) blz. 123—124.
69) a.w. blz. 129—131.
70) a.w. blz. 127.
71) Te Haarlem (A. C. Kruseman), met uitvoerige *Aanteekeningen* (blz. 33—49). De *Open Brief* is van de Lutherse predikant te Haarlem J. G. Liernur (Amsterdam — G. Portielje en Zoon — 1862.

72) Te Haarlem (J. J.Weeveringh), met een voorbericht *Aan den lezer.* (36 blz.)
73) *Toespraken gehouden in de concertzaal te Haarlem* (Amsterdam — K. H. Schadd — 1864). Zonder inleiding.
74) In de overdruk, blz. 45—46.
75) Te Haarlem — J. J.Weeveringh — 1862 (ondertekend December 1861).
76) De terugkeer van Golgotha, een overdrukje, voorafgegaan van een woord aan den heer Busken Huet (Amsterdam —W. H. Kirberger — 1862). De voorrede (blz. 5—14) is getekend: 10 Jan. 1862.
77) *Brieven I*, blz. 17. Deze pennestrijd gaf nog aanleiding tot drie brochures: een van M. Cohen Stuart, redacteur van de Magdalena: *Een woord aan Conr. Busken Huet* (Rotterdam —M. Wijt en Zonen — 1862, 29 blz.), en een uitvoerigere van de Groninger hoogleraar P. Hofstede de Groot: *Het zelfstandig oordeelen der gemeente over Bijbel en Christendom, naar aanleiding van het geschrevene door Mevr. Bosboom Toussaint en den Heer Busken Huet* (Groningen — J. B. Huber — 1862, 50 blz.). In de derde brochure: *Aan Mevr. Bosboom Toussaint* ('s-Gravenhage —M. J. Visser — 1862) spreekt Mr W. van der Jagt zijn bewondering uit voor haar moed en verzoekt haar te „blijven getuigen." —Huet's partij werd gekozen door Van Vloten, die een spotliedje dichtte: *Aan de gevallen meisjes van St—K; Kristelijke rijmen van jammer en bemoediging, namens een verbijsterde, maar terechtgebrachte romancière* (Deventer — A. ter Gunne — 1862), getekend 26 Jan. 1862. Ook C. Vosmaer betuigde zijn instemming, en sprak van Mevr. Bosboom als „eene begaafde vrouw die zich vergeten heeft in een lichtvaardig veroordeelen" (in een uitvoerig artikel *Een getuigenis*, over Huet's *Kanselredenen* in *De Nederl. Spectator* 1862, blz. 26—29).
78) Herdrukt in *Verspreide Polemische Fragmenten*, blz. 168—185. De toespraak bij de opening zijner Academische lessen was getiteld *Heroën in de geschiedenis* (Leiden — 1862).
79) *Oratio de scepticismo, hodiernis theologis caute vitando* (Rotterdam — 1863).
80) Herdrukt in *Verspreide Polemische Fragmenten*, blz. 186—211, met de titel *Sit venia verbo.*
81) In een brochure *Aan J. H. Gunning* (Haarlem — A. C. Kruseman — 1864).
82) *Brieven aan P.* I, blz. 47.
83) *Brieven van P.* I, blz. 44—45.
84) t.a.p. blz. 48.
85) *Afscheidsrede*, gehouden in de concertzaal te Haarlem (Haarlem — F. J. Macdonald — 1864) De voorrede *Aan mijne hoorders* is gedateerd 31 Mei 1864.
86) *Brieven van P.* I, blz. 44.
87) t.a.p., blz. 21.
88) *Brieven aan P.* I, blz. 10—11.

89) *Brief aan P.* van 26 Febr. I, blz. 21.
90) *Brief aan P.* van 16 Aug. 1864, I ,blz. 65.
91) In *De Gids*; herdrukt in *Lit. Fant. en Kr. VIII.*
92) *Brief aan P.* van 25Maart 1863 (I, 24).
93) *Brief aan P.* van 9 April 1863 (I, 25).
94) *Brief aan P.* van 4 Jan. 1864 (I, 33).
95) *Vier tijdgenooten*, blz. 39, in navolging van S. Gorter en Quack, *Persoonlijke herinneringen*, blz. 416.
96) *Brieven aan P.* I, 12.
97) *Brieven aan P.* I, 35. Deze *Polemische Fragmenten* (Haarlem — A. C. Kruseman — 1864) bevatten eerst een herdruk van de belangrijkste gedeelten van zijn *Stichtelijke Lektuur* (1859), nl. blz. 1—123; daarna enkele latere stukken o.a. *Toegepaste logica* (uit De Gids 1861) en de boven besproken kritieken *Gelooven en Weten* en *Sit venia verbo.*
98) Vgl. *Brieven aan P.* I, 45 vlg. Zelfs de *Toespraken* ontvangt Potgieter vóór de uitgave, in proef ter keuring (I, 41).
99) *Brieven aan P.* I, 59—60.
100) *Brieven aan P.* I, 34 (4 Jan. 1864).
101) *Brieven aan P.* I, 26.
102) *Brieven aan P.* I, 27.
103) Een vertaling van Lang's boek *Ein Gang durch die christliche Welt* (1859) was reeds in 1860 verschenen (*Een wandeling door de Christelijke wereld*, Amsterdam — J. C. A. Sulpke— 1860) met een aanbevelende voorrede van Busken Huet, getekend 1 Oct. 1859. Het werk, van de „uiterste linkerzijde", wordt daarin geprezen als „boeiend en wegslepend," ter „opbouwing en bevestiging van een heilig en dierbaar geloof" en de anonieme vertaling — wellicht van zijn vrouw? — in bescherming genomen tegen een kritiek van Land in De Gids van Febr. 1860.
104) In antwoord op de uitnodiging tot medewerking schreef Huet: „Voor overmaat van theologie behoeft de redactie niet te vreezen.—Ik wensch mij uitsluitend te bepalen bij het vak der min of meer moderne litteratuurgeschiedenis" (*Brieven aan P.* I, blz. 16).
105) Daartussen werd nog het reeds vermelde artikel geplaatst over *Hebreeuwsche twijfelzucht*, half theologisch en half algemeen van aard, en daarom in de *Lit. Fant. en Kr.* opgenomen.
106) *Persoonlijke Herinneringen*, blz. 406 en 408—409.
107) Voor deze en de volgende bladzijden heb ik, aanhalend en uitbreidend, gebruik gemaakt van mijn vroegere studie over *Potgieter en Busken Huet als critici* in *De Beweging* (1907), herdrukt in *Letterkundige Studieën* (1910), blz. 224 vlg.
108) C. Hasselaar: *Een schrijversleven* (*De Gids* 1880, blz. 442).
109) *Brieven van Potgieter* I, 15 (12 Nov. 1863).

110) *Brieven van Potgieter* I, 27.
111) *Brieven van P.*, I, 60.
112) *Lit. Fant. en Kr.* I *Voorrede* blz. III.
113) Zie voor deze en andere karakteristieke citaten de uitvoerigere beschouwing in mijn bovengenoemde studie, blz. 227 vlg.
114) *Lit. Fant. en Kr.* XIV, blz. 43.
115) *Lit. Fant. en Kr.* X, blz. 136.
116) *Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint*, blz. 9.
117) *Lit. Fant. en Kr.* I, blz. 5 vlg.
118) *Lit. Fant. en Kr.* I, blz. 42 vlg.
119) In het hoofdstuk: 1863 *Les deux maîtres* a.w. blz. 65—91.
120) *Lit. Fant. en Kr.* VIII, blz. 134 vlg.
121) *Lit. Fant. en Kr.* VIII, blz. 18 vlg.
122) *Lit. Fant. en Kr.* I, blz. 212 vlg. Oorspronkelijk verschenen in het tijdschrift *Nederland*, waar nog een bloemlezing uit De Visser's poëzie volgt (blz. 19—48).
123) *Lit. Fant. en Kr.* IX, blz. 1 vlg.
124) *Lit. Fant. en Kr.* VIII, blz. 71 vlg.Met grote waardering besproken door Tielrooy, a.w. blz. 80, als een „véritable monument qu'il érige à la gloire de son nouveau maître."
125) *Brieven van P.* I, 26.
126) *Brieven van P.* I, 15 en 17.
127) *Brieven van P.* I, 21.
128) *Brieven van P.* I, 37 en 38.
129) *Brieven van P.* I, 29.
130) *Lit. Fant. en Kr.* XIV, 102 vlg. en 123 vlg.
131) *Lit. Fant. en Kr.* XIV, 165 vlg. en 139 vlg.
132) *Brieven van P.* I, 34—35.
133) *Lit. Fant. en Kr.* XIV, 187 vlg., XV, 1 vlg.
134) Vergelijk voor Huet's bemoeiingen met de uitgave van Potgieter's *Proza* zijn brieven I, 22 „een plan dat al uwe vrienden zoo zeer ter harte gaat"; I, 26: „Het publiek moet P. leren genieten en waarderen; I, 43: „Indien het *geheele* litterarische jonge Nederland u niet als zijnen getrouwen voorganger erkent, en zich de oogen (u lezende) niet uit het hoofd schaamt dat het na vijfentwintig jaren onderwijs in het betere nog altijd voortgaat te knutselen en te knoeijen, zijn ze geen knip voor den neus waard."
Zie voor Potgieter's reaktie zijn brieven aan Huet I, 25, 26, 29 en 33 „(weemoedige herinneringen").
135) *Lit. Fant. en Kr.* II, 44 vlg.
136) *Lit. Fant. en Kr.* II, 97—130.
137) *Lit. Fant. en Kr.* VII, 1—24.
138) *Brieven van P.* I, 50—51.

139) *Brieven van P.* I, 48. *Lit. Fant. en Kr.* II. 131—162.
Volgens Potgieter „een der verdienstelijkste Uwer opstellen (I, 57).
140) *Brieven van P.* I, 56; vgl I, 57 en 77 over een ontmoeting van Potgieter met de oude, blinde Helvetius, die met Huet's kritiek ingenomen was.
141) *Lit. Fant. en Kr.* II, 163—199.
142) *Brieven aan P.* I, 68.
143) *Brieven van P.* I, 60.
144) *Lit. Fant. en Kr.* II, 73—96. Bij de toezending van dit artikel schrijft Huet een merkwaardige brief, om de scherpte van zijn kritiek te verzachten (*Brieven van Busken Huet* I, 119, 31 October). Later verheugt hij zich over de „heusche en grootmoedige wijze waarop zij die beschouwing opgenomen had" (I, 123).
145) *Lit. Fant en Kr.* II, 1—29. Terwijl Huet dit portret tekent, schrijft hij aan Potgieter: „'s Mans grijze haren zitten mij in den weg" (*Brieven* I, 77).
146) *Brieven van P* I, 65 en 79.
147) *De Gids* 1864 I, 132, in het artikel over Harthoorn. Bij de herdruk in de *Lit. Fant. en Kr.* is merkwaardigerwijze deze passage geschrapt!
148) *Brieven aan P.* I, 66.
149) *Brieven van Busken Huet* I, 118—119.
150) a.w., blz. 115.

VERBLIJF ALS JOURNALIST IN INDIË.

1) *Brieven aan P.* I, 59.
2) In een brief van Dec. 1861 (I, 16).
3) *Brieven aan P.* I, 71.
4) *Brieven van P.* I, 43 over „een zekere Letterkundige Geschiedenis" en I, 48.
5) *Brieven aan P.* I, 72.
6) *Brieven aan P.* I, 79.
7) *Brieven aan P.* I 75. De zorg voor deze kopie komt in de briefwisseling verderop telkens weer ter sprake.
8) Zie de herdrukte tekst in de *Nalezing*, resp. blz. 8, 9, 5 en 20.
9) t.a.p. blz. 14: Ter Haar en Beets, blz. 13: Van Koetsveld en Hasebroek.
10) *Brieven aan P.* I, 79.
11) *Brieven van P.* I, 84.
12) *Brieven aan P.* I, 81.
13) t.a.p., blz. 43.
14) *Brieven van P.* I, 92.
15) Dit was een vondst van Potgieter. Huet had voorgesteld „Adriaan Brouwer", maar was ook bereid geweest met zijn eigen naam te ondertekenen.
16) *Aan C. Busken Huet, naar aanleiding van zijn opstel: „Een avond aan het hof," opgenomen in het dezer dagen verschenen nommer van Den Gids.* ('s-Gravenhage —W. P. van Stockum — 1865), ondertekend door „Een uwer meest

toegenegene en belangstellende vrienden." Waarschijnlijk was dat Knippelhout, al heeft Huet aan zijn auteurschap getwijfeld.
De tweede brochure was getiteld: *Beschouwingen over een Gidsartikel van Cd. Busken Huet* ('s-Gravenhage — De erven Thierry en Mensing — 1865) (16 blz.) eveneens anoniem (29 Jan.).
In de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van Febr. protesteerde de redaktie in een uitvoerig artikel (blz. 113—123); in zijn *Levensbode* nam Van Vloten Huet in bescherming (*Busken Huet en zijne tegenstanders; Nederlandsche hof- en konings-gedachten; mijne herinneringen aan den Gids*), blz. 132—152.

17) Vergelijk de brede uiteenzetting in mijn artikel *Potgieter en het liberalisme* in De Beweging, 1905, herdrukt in *Letterkundige studieën*, blz. 184 vlg.
18) *Brieven aan P.* I, 90—91.
19) Zie de brief in *Brieven van P.* I, 100 en vergelijk zijn interessante brief aan de mederedakteur Schneevoogt aldaar blz. 105—106.
20) Zie over de onderhandelingen met de N.R.C. *Brieven aan P.* I, 89 en de waarschuwende woorden van Potgieter (*Brieven* I, 90). Over de Molièrelezingen. *Brieven aan P.* I, 88, 99 en 101.
21) Brief van 24 Januari (I, 105).
22) Brief aan Van Vloten (De Twintigste Eeuw) Juli 1902, blz. 21.
23) *Brieven aan P.* I, blz. 92—93.
24) *Brieven aan P.* I, blz. 99.
25) Haarlem — E. E. von München — 1865 (38 blz.).
26) Zie brief aan B. T. I, 126. Eerst was zijn voornemen geweest, die brief aan Potgieter te richten.
27) Zie *Brieven aan P.* I, 83, 104 en 110. Ook in een brief aan Van Vloten (*Twintigste Eeuw*, Juli 1902, blz. 22) van 4 Febr. schrijft hij over dit plan van „litterarische portretten": „eene monografie over de Van Harens zal op dat werk de kroon moeten zetten."
28) Aan Van Vloten schrijft hij de 18de April (t.a.p. blz. 23): „Ik zit tegenwoordig tot over mijne ooren in de 18de eeuw, doch waarlijk, indien men niet door in een aantal bijzonderheden te treden belangstelling wekt, weet ik niet waar deze laatste vandaan zou moeten komen. Aan auteurs geen gebrek; doch het is er omgekeerd mede als in de bijbelsche spreuk, De oogst is zuinig, en de arbeiders zijn velen in getal."
29) t.a.p. op blz. 22.
30) *Brieven aan P.* I, 116.
31) *Brieven aan P.* I, 126.
32) *Brieven aan P.* I, 128.
33) *Brieven aan P.* I, 130—131.
34) In een brief van 3 Juli (I, 135).
35) *Brieven aan P.* I, 135 en *Brieven van P.* I, 126, 128.

36) *Brieven aan P.* I, 148. Vergelijk ook I, 150.
37) *Brieven aan P.* I, 154.
38) *Brieven aan P.* I, 152.
39) *Brieven aan P.* I, 172, 173.
40) *Brieven aan P.* I, 212.
41) *Ada van Holland, eene historisch-litterarische studie* (Leiden — A.W. Sijthoff — 1866), geschreven op verzoek van de uitgever. De stof hangt samen met zijn studie van de achttiende eeuw (Huydecoper o.a.) in deze tijd. Vgl. Potgieters *Brieven* I, 155.
42) In *De Gids* van Oktober had hij Ds Bronsveld om zijn *Rijmpjes*, navolging en bestrijding van De Genestet's Leekedichtjes, onbarmhartig onderhanden genomen, met volle instemming van Potgieter (Brieven I, 70: „Mij schijnt de straf voor Bronsveld niet te zwaar"). Het opstel is herdrukt in *Lit. Fant. en Kr.* XV, 23 vlg.
43) *Brieven van P.* I, 156.
44) Zie over deze pennestrijd Dr J. Herderschee: *De moderne godsdienstige richting in Nederland* (1904), blz. 138—168. Speciaal tot Huet richtte zich Johs Hooykaas Herderschee: *Aan Cd. Busken Huet, adviseerend lid van de Hervormde Kerk* (Nijmegen — H. C. A. Thieme — 1866). Algemeen en breed opgezet was de brochure van Prof. A. Kuenen: *Het goed recht der modernen* (Leiden — S. C. van Doesburgh — 1866). Ook Huet's vroegere tegenstander J. H. Gunning trad weer tegen hem in het krijt met een brochure *Is: er blijdschap bij de Christenen over de nederlaag der modernen?* ('s-Gravenhage —M. J. Visser — 1866).
45) Van de brochure (Amsterdam — C. L. van Langenhuysen — 1866) verscheen in hetzelfde jaar zelfs een vierde druk! Herdrukt in *Lit. Fant. en Kr.* XV, 31 vlg.
46) *Brieven van P.* I, 157.
47) *Nog iets over Klaasje Zevenster. Een woord van verzet tegen de kritiek van den* heer *Cd. Busken Huet* door Henry van Meerbeke (Amsterdam — C. L. van Langenhuysen — 1866). Ook deze werd in hetzelfde jaar herdrukt. — *De heer Cd. Busken Huet en Klaasje Zevenster* door H. J. Polak (Leiden — J. Hazenberg Cz. — 1866). Vergelijk verder nog een anonieme brochure: *Waarom heeft „Klaasje Zevenster" zulk een opgang gemaakt? benevens een kritiek der voornaamste recensiën* (Utrecht — Kemink en Zoon — 1866) en de biografie van J. van Lennep door zijn kleinzoon, deel II, blz. 241 vlg.
48) *Brieven aan P.* I, 188; vergelijk reeds I, 184.
49) Zie vooral de belangrijke brief van 9 December (I, blz. 171—184) met de bedoelde uitvoerige gegevens voor een Ten Kate-studie.
50) *Brieven aan P.*I, 190 en verder ook blz. 194 en 196.
51) Gepubliceerd in *De Levensbode* 1867 en tegelijk als brochure: *Ten Kate*

en zijne „Schepping" (Deventer — Jac. van der Meer — 1867). Herdrukt in *Lit. Fant. en Kr.* VII, 25—50.

52) a.w. blz. 119.

53) Zie de volledige tekst van deze brieven in *De Twintigste Eeuw*, Aug. 1902. blz. 159—166. Op de laatste brief antwoordde Van Vloten uitvoerig in *De Levensbode*.

54) Zie mijn voordracht *De invloed van Multatuli's letterkundig werk op oudere en jongere tijdgenoten* (Handelingen van de M. der N. L. 1910, blz. 20 vlg.), waaraan voor deze passage een en ander ontleend is.

55) *Brieven aan P.* I, 176.

56) Brief van Multatuli aan Huet 5 April 1867 (VIII, blz. 43).

57) Herdrukt in *Lit. Fant. en Kr.* II, 200—212.

58) *Brief van P.* I, 191—192; vgl. 193 en 202.

59) *Brief aan P.* I, 209.

60) Zie *Brieven van B. H.* I, 181—182.

61) Voor het eerst in druk verschenen in het eerste deel van de *Lit. Fant. en Kr.* (1868).

62) Een schriftelijke beoordeling is ons in de brievenverzameling niet bewaard: de enige bron is een brief aan Zimmerman van 13 September (*Brieven van B. H.* I, 183). De gedachte van een toenadering tot *De Gids* was bij Huet zelf al in Juli opgekomen (zie *Brief aan P.* I, 219).

63) *Brieven aan P.* I, 221, 223, 234.

64) *Brieven van P.* I, 196 en 211—212. *Brieven aan P.* I, 231, 233. De laatste plaatsen zijn van October en November.

65) Zie over die bijdragen, o.a. „Nederlandsch gekeuvel" de *Brieven aan P.* I, 143. Het plan liep op niets uit (vgl. I, 147, 186 en *Brieven van P.* I, 137.

66) *Brieven van Multatuli*[2] VIII, 131—133.

67) *Brieven van B. H.* I, 184—185.

68) In een reeks artikels over *Het Geval-Huet*, herdrukt in brochurevorm met de titel: *Busken Huet en Potgieter* (Rotterdam — Brusse — 1927) 109 blz. Vgl. mijn recensie in het *Museum* 1928, blz. 45.

69) Vergelijk voor een parallel met *Adriaan de Mérival* mijn voordracht *Allard Pierson naast en tegenover Conrad Busken Huet* voor de Allard Pierson Stichting (Groningen — J. B. Wolters — 1941), blz. 16—25.

70) In een uitstekende ontleding van Huet's novellistisch werk: *Cd. Busken Huet als novellist* in *Nederland* 1876.

71) *Brieven aan Potgieter* I, 231 en 233. De volgende aanhaling staat in II, 2 (van 17 Januari 1868).

72) *Brieven van B. H.* I, 235—236.

73) Zie *Persoonlijke Herinneringen* aan Potg. XVII.

74) L. van Deyssel, *Lidewijde*, in *De Nieuwe Gids*, herdrukt in *Verzamelde Opstellen*.

75) *Over Conrad Busken Huet* in Nederland 1886, blz. 369. Eveneens opgemerkt door Tielrooy, t.a.p., waar ook invloed van De Musset ondersteld wordt.
76) Zie L. Koch: *De Musset, Feuillet, Turgenjef en Busken Huet* in *De Nieuwe Taalgids* XXII, 80.
77) Tielrooy onderstelt dat Huet in 1867 *Madame Bovary* zelfs niet kende. Dat wordt minder waarschijnlijk, als men weet dat hij in Mei 1866 vertelt van een bezoeker, die dit boek ter sprake bracht (*Brieven aan P.* I, 167).
78) Deze stijleigenaardigheden zijn geestig geparodieerd door Van Deyssel (t.a.p. blz. 179), gelijk reeds vroeger door Simon Gorter in zijn Gidskritiek, herdrukt in zijn *Letterk. Studiën*, blz. 193—194.
79) t.a.p., blz. 165.
80) *Brieven van P.* I, 219.
81) *Van huis, Anna Rooze, Lidewijde* (*De Gids*, Dec. 1868, herdrukt in *Lett. Stud.* I.
82) Zie o.a. *Brieven van P.* I, 257, waar hij Alb. Thijm's opmerking over „het verzuimde gesprek Stephenson-Ruardi" waardeert, I, 258 en 263.
83) *Brieven van P.* I, 252—253.
84) *Brieven van P.* I, 226.
85) *Brieven van P.* I, 270.
86) *Brieven aan P.* II, 23.
87) *Brieven van P.* I, 277.
88) *Brieven van P.* I, 288, 292, 293.
89) *Brieven aan P.* II, 19, 22.
90) *Brieven aan P.* II, 35, 40.
91) *Brieven van P.* I, 312. De brief van 22 Okt. is daar niet opgenomen, maar als noot afgedrukt in *Brieven aan P.* II, 44—46.
92) Brief van 2 December.
93) *Brieven van P.* I, 332.
94) *Brieven aan P.* II, 57—58 (28 Jan. 1869).
95) *Brieven aan P.* II, 136 vlg. (12 Sept. 1869).
96) Zie deze brief in deel I, 227—228, waarbij in een noot het vroeger onuitgegeven antwoord van Potgieter op het briefje „dat mij om uwentwille lang leed zal doen."
97) *Brieven aan P.* II, 73—74.
98) Deze drie artikels heeft de schrijver niet willen herdrukken. Men vindt ze nu in de *Nalezing*, door zijn zoon uitgegeven.
99) *Brieven van P.* II, 95—96.
100) Nòch bij Potgieter en Quack, nòch bij de Spectator-redaktie viel het in de smaak. De *Spectator* herdrukte het met kritische noten. In de verzamelde werken is het niet opgenomen (*Brieven aan P.* II, 202).
101) a.w. blz. 122—126.

102) *Lit. Fant. en Kr.* III, blz. 46—47. Potgieter's reaktie in *Brieven* II, 219.
103) t.a.p., blz. 120.
104) Vergelijk *Lit. Fant. en Kr.* VII (samenvatting van de twee vroegere opstellen) met *Lit. Fant. en Kr.* III en daarnaast Potgieter's kritiek in zijn *Brieven* III, 20—22. Vergelijk ook Huet's uitlating in een brief aan Potgieter (II, 186): „*Te veel* moet ik aan die vroeg gestorvenen niet denken; want dan benijd ik soms hun heengaan, en zulke afgunst is onmanlijk."
105) *Brieven van Busken Huet* I, 201—226.
106) Zie over deze medewerker: R. Zuidema: *De vrouw van Busken Huet*, blz. 82—83. De briefwisseling met Bisschop Grevelink is uitgegeven en toegelicht door J. Saks (*Groot-Nederland* 1928).
107) t.a.p., blz. 85.
108) *Brieven* II, 194.
109) *Brieven van P.* II, 275—276 (23 Oct.).
110) *Brieven van P.* II, 317—320.
111) *Brieven aan P.* II, 215—220 (31 Dec. en 2 Jan.).
112) Zie t.a.p. resp. de brieven van 10, 18, 26, 27 Jan. en 8 Febr. De tekst van Opzoomer's *Vrije Wetenschap* werd volgens G. Huet (III, 11 noot) alleen overgedrukt om die in een volgend nummer vernietigend te beoordelen! De ergernis van Potgieter en Quack was dus misplaatst.
113) Deze passage is in de uitgave van Potgieter's Brieven weggelaten, maar als noot opgenomen in de uitgave van Huet's brieven (II, 220—221).
114) Met grote uitvoerigheid en scherpzinnige ontleding is de verhouding van Huet en Potgieter, ook in deze periode, besproken in de reeds genoemde studie van J. Saks.
115) *Brieven aan Potgieter* II, 246, waar men ook de motivering aantreft. De *Indische Brieven* zijn gepubliceerd in de *Nalezing*. Potgieter's eerste *Antwoord uit Holland* gaf G. Huet uit, als aanhangsel bij deel III van Potgieter's brieven.
116) *De vrouw van Busken Huet* t.a.p., blz. 86.
117) Ibidem, blz. 87.
118) *Brieven aan P.* III, 156 en 193.
119) *De vrouw van Busken Huet*, blz. 86.
120) *Lit. Fant. en Kr.* III, 81 en 133. Van minder belang is een artikel over het blijspel *Froufrou* van Meilhac en Halevy (III, 93), al getuigt dat van Huet's belangstelling, juist in deze jaren voor het toneel.
121) Deze en de volgende artikels werden opgenomen in *Nederlandsche Belletrie* en herdrukt in *Lit. Fant. en Kr.* XV. Als Potgieter in 1873 schrijft: „Romans van Cremer, Keller, Mevr. Van Calcar, enz. kunt gij veilig ongelezen laten," dan antwoordt Huet: laat ze maar sturen. „Al lees ik ze zelf niet, ik vind ligt anderen, die ze voor mij lezen en er een kort verslag van geven" (*Brieven* III, 170).

122) *Brieven van P.* II, 297—306.
123) Zie *Brieven aan P.* III, 49, 69 en 82.
124) *Lit. Fant en Kr.* III, 158. Zie Potgieter's reaktie en verdediging in zijn *Brieven* III, 39—40.
125) Dit stukje, door Huet niet herdrukt, daterend van 1871, is in de *Nalezing* (blz. 74) opgenomen. De beide volgende vindt men in *Lit. Fant. en Kr.* XV en XVI.
126) Herdrukt in *Lit. Fant. en Kr.* III, 187.
127) Vgl. *Allard Pierson naast en tegenover Busken Huet*, blz. 27. Zie het art. over Pierson's *Keerpunt* in *Lit. Fant. en Kr.* III.
128) Land: *Het keerpunt van Pierson toegelicht*. Beoordeeld door Huet in *Lit. Fant.* en *Kr.* XVI.
129) *Brieven van Huet aan Van Vloten* (De XXste Eeuw, Aug. 1902), blz. 174 en 176.
130) t.a.p. III, 100.
131) *Brieven aan P.* II, 248.
132) *Een schrijversleven* (*De Gids*, Maart 1880), blz. 422.
133) Zie Tielrooy, a.w. blz. 144 vlg.
134) Beide stukken, met een over Indische politiek (*Het derde stadium*) zijn herdrukt in de *Nationale Vertoogen. Eerste bundel* (12 Junij en 3 Aug. 1872).
135) *Brieven aan P.* III, 71.
136) *Brieven aan P.* III, 108 en 116. Een nauwkeurig verslag met data, vindt men in een brief van 31 Oktober (III, 124).
137) *De vrouw van Busken Huet*, blz. 88—89.
138) *Brieven aan P.* III, 116—117. Welke vrienden hem het geld verschaften, vermeldt Meerkerk, a.w. blz. 159.
139) *Brieven aan P.* III, 179, 188.
140) *Brieven van P.* III, 307. Vgl. ook *Brieven aan P.* III, 168. Reeds in 1872 had hij overwogen uit Potgieter's brieven een „Amsterdamsche Kronijk" samen te stellen (III, 77). In Mei 1873 verscheen als „particuliere korrespondentie" met de letters Q. N. ondertekend, een verslag van een lezing door Mina Kruseman, geput uit een brief van Potgieter (*Brieven aan P.* III, 268; vgl. 321.
141) Herdrukt in *Nationale Vertoogen* I, 41, 48 en 54. Het volgend jaar kwam hij in *Het enquête-rapport* (I, 145) terug op de Atjeh-onderneming, terwijl ook nog een *Toelichting* gevolgd was (*Brieven van P.* III, 329).
142) Door Huet niet herdrukt, maar opgenomen in de *Nalezing*, blz. 78 vlg. met het opschrift *Thorbecke en Groen van Prinsterer.*
143) *Lit. Fant. en Kr.* XVI, met het opschrift Th van Soerabaja.
144) *Lit. Fant. en Kr.* XVI. Zie Potgieter's oordeel in zijn *Brieven* III, 278, 297 en vergelijk 259. Huet heeft op dat verwijt scherp gereageerd: „Niet ik ben partijdig, maar gij. Uit oude vriendschap tracht gij een boek mooi

te vinden, dat naauwelijks uwe aandacht waardig is" (*Brieven aan P.* III, 173).

145) a.w. blz. 157—159.
146) *Lit. Fant. en Kr.* XXV, 172.
147) *Brieven aan P.* III, 96.
148) *Lit. Fant. en Kr.* XVI Vgl. Brieven van P. III, 268, 299.
149) Gedateerd 1 Oct. 1873; herdrukt in *Nat. Vertoogen* I, 31.
150) Eveneens in deel XVI herdrukt.
151) *Brieven van Busken Huet* I en II passim.
152) *Lit. Fant. en Kr.* V.
153) Herdrukt in *Nat. Vertoogen* II, 63—144.
154) *Lit. Fant. en Kr.* V.
155) *Nat. Vertoogen* I, 126 vlg.; II, 191 vlg.
156) *Mr Van der Linden* in *Lit. Fant. en Kr.* XVI, 107.
157) Beide afgedrukt in de tweede bundel van de *Nat. Vertoogen, blz.* 59 vlg. en 145 vlg.
158) In de eerste bundel. *Nat. Vertoogen*, blz. 189 vlg. en 200 vlg.
159) *De vrouw van Busken Huet*, blz. 90—91.
160) *Brieven van P.* III, 343.
161) *Brieven aan P.* III, 201—202.
162) *Brieven aan P.* III.
163) *Brieven van Busken Huet* I, 285 (20 April) .
164) *De vrouw van Busken Huet*, blz. 92.
165) *Lit. Fant. en Kr.* XVI. 119.
166) *Brieven van Busken Huet* I, 279.
167) *Lit. Fant. en Kr.* XVI, 152.
168) *Brieven aan P.* III, 95, 106, 133—134. In de laatste brief worden ook neologismen (b.v. het w.w. *wolken*) als „onbestaanbaar" ten onrechte verworpen. Vergelijk Potgieter's weerlegging in *Brieven* III, 233.
169) t.a.p., 161.

VERBLIJF TE PARIJS.

1) *Van Napels naar Parijs*, blz. 244-245.
2) Van Hamel, t.a.p., blz. 52.
3) Van Hamel, t.a.p., blz. 57.
4) Een vertaling van dit verslag gaf hij in een artikel over *Het internationaal letterkundig kongres van Parijs* (*Lit. Fant. en Kr.* X, 106 vlg.).
5) *Brieven van B. H.*, 147.
6) *Brieven van B. H.* II, 38.
7) *Brieven van B. H.* II, 94.
8) J. ten Brink: *Geschiedenis der Noord-Ned. Letteren.*

9) *Brieven van B. H.* II, 83.
10) *Brieven van B. H.* II, 100.
11) *Brieven van B. H.* II, 13.
12) *Brieven van B. H.* II, 28.
13) *Brieven van B. H.* II, 59.
14) *Brieven van B. H.* II, 132, 137.
15) *Brieven van B. H.* II, 155. Uitvoerig wordt deze Hasselaar-zaak besproken in *De vrouw van Busken Huet*, blz. 99—101.
16) *Brieven van B. H.* II, 161.
17) *Brieven van B. H.* II, 162.
18) *Brieven van B. H.* II, 166.
19) *Brieven van B. H.* II, 216.
20) *Brieven van B. H.* II, 283.
21) *Brieven van B. H.* II, 286.
22) Ontdekt door Tielrooy, a.w. blz. 193.
23) De beide delen zijn uitgegeven door W. C. de Graaff te Haarlem. Na 1878 zijn deze Brieven, die ook nauwelijks een herdruk verdienen, niet meer gebundeld.
24) Van Hamel, a.w., blz. 55.
25) Amsterdam — G. L. Funke — 1877, 159 bladzijden. De herdruk in *Lit. Fant. en Kr.* XIII, die in Augustus 1876 al in het *Alg. Dagbl.* begon te verschijnen, en dus op reis of reeds vroeger al voorbereid zal zijn.
26) *Potgieter 1860—1875. Persoonlijke herinneringen* (Amsterdam — G. L. Funke — 1877), herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XIII.
27) *Litt. Fant. en Kr.* XII, 177—182.
28) *Jufvrouw Hasebroek*, herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* X, 46—86.
29) *Brieven van B. H.* II, 32 (3 Sept. 1877).
30) *Litt. Fant. en Kr.* VII, 178—184.
31) Het is niet toevallig dat deze en de volgende artikels zich in *Litt. Fant. en Kr.* VII aansluiten bij die over Ten Kate, Ter Haar, Van Zeggelen cum suis. De *Trou Ringh* was ook Potgieter onsympathiek (zie *Brief aan B. H.* II, 46 van 1869).
Weinig belangrijk, half prijzend, is uit ditzelfde jaar een kort artikel over een Nederl. Indische roman van Mevr. M. C. Frank (*Litt. Fant. en Kr.* XI, 122—126).
32) *Litt. Fant. en Kr.* VII, 127—164.
33) a.w. blz. 206—208.
34) In een brief aan Fr. Gallée van 22 Mei (*Brieven* II, 17). De bewondering geldt vooral *Un coeur simple*. Verder „heeft hij herhaaldelijk misgetast. Maar zoo vaak hij slaagt, reikt hij zeer hoog."
35) De korte aankondigingen van 1876 en 1877 zijn door G. Huet als toevoegsels herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXV, 175—176.

36) *Brieven* II, 41—42.
37) Beide herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* IX, 65—111.
38) C. Hasselaar: *Een schrijversleven*, blz. 448; vgl. blz. 450: „De bijbel van het natuurschoon, van de apostelen en profeten der kunst, is voor hem opengegaan."
39) Robert de la Sizeranne: *Ruskin et la religion dela beauté* (Paris, 1907).
40) *Drie voorwaarden van kunstgenot* (*Litt. Fant. en Kr.* X, 125—126.
41) V. Giraud: *Essai sur Taine*[3], p. 73.
42) *Van Napels naar Amsterdam*, blz. 23 en 24.
43) Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* V.
44) Dat blijkt uit een brief van 24 Aug. 1879 (*Brieven* II, 130). De uitgave, later door G. Huet bezorgd, geeft de oorspronkelijke tekst.
45) *Brieven* II, 77.
46) Zie Tielrooy, a.w., blz. 161.
47) *Brieven* II, 98—99. De „Voorlezing" zelf werd gepubliceerd in *Nederland* (1878) en herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* X, 125—178.
48) *Litt. Fant. en Kr.* X, 179—210. Het artikel verscheen niet in een Nederlands tijdschrift, maar in Indië. Het werd dus eerst na 1881, in de bundel opgenomen, in ons land meer bekend.
49) *Brieven* II, 117.
50) De eerste druk heeft een uitvoerige *Voorrede*, met bronnenopgave, gedateerd September 1879. Een nieuwe uitgave, samenvallend met het Conscience-feest van 1881, is gedateerd 1 Oktober 1881 (Amsterdam — J. C. Loman Jr.). Een derde, goed geïllustreerde druk verscheen in 1905, met een inleiding van Max Rooses (Haarlem — H. D. Tjeenk Willink).
51) o.a. in Hoofdstuk XVIII Potgieter's herinneringen aan de opstand van 1830, en in los verband aanhalingen uit de Vermakelijke Avonturier van Nic. Heinsius en uit een roman van Bruno Daalberg.
52) In een bespreking van de derde druk (*De Amsterdammer* van 22 April 1906).
53) Max Rooses, in de *Inleiding* bij de 3de druk.
54) Lode Baekelmans (t.a.p.) verwijt hem dus ten onrechte dat hij Ch. de Coster niet gekend heeft.
55) *Brieven* II, 105.
56) Zie voor deze aanhalingen *Brieven* II, blz. 120, 130, 134 en 139. Tielrooy (t.a.p. 188) schrijft ten onrechte „paru en librairie en 1878". Hij noemt Huet's werk „ces deux bons romans."
57) Aldus in de voorrede.
58) Dit vervolg is nooit herdrukt, en dientengevolge (mede door de titel) vrijwel onopgemerkt gebleven.
59) *Brieven* II, 184.
60) Voorrede van *Bruce's Leerjaren*, door G. Busken Huet.
61) a.w. blz. 232.

62) C. *Haselaar*: *Een schrijversleven* in *De Gids* 1880, blz. 457 en 459.
63) *Brieven* II, 147.
64) In *Nederland* 1879 II, herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XI.
65) *Litt. Fant. en Kr.* XI.
66) Al deze artikels zijn bijeengebracht in *Litt. Fant. en Kr.* deel XII.
67) Besproken door Tielrooy, a.w. blz. 238—241.
68) *Litt. Fant. en Kr.* XI, 172.
69) In *Nederland* 1880 I, herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XI.
70) In hetzelfde deel, blz. 142.
71) In hetzelfde deel, blz. 161.
72) *Brieven* II, 147.
73) Voorin deel XI.
74) *Brieven* II, 177.
75) *Litt. Fant. en Kr.* XI, 69—110.
76) In hetzelfde deel, blz. 37.
77) *Brieven* II, 186.
78) Het Gids-artikel is herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XVIII. In hetzelfde jaar bespreekt Huet de *Warenar*-bewerking en het toneelstukje *Suzanne Bartelotti*, waarmee Alberdingk Thijm Hooft eer bewezen had (in *Nederland*; herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXII).
79) *Brieven* II, 218.
80) In de eerste druk blz. VII.
81) Zie Tielrooy, a.w. blz. 254, die een bladzijde aanhaalt, waarin z.i. invloed van Taine duidelijk merkbaar is.
82) Vergelijk Huet's mededelingen in de *Opdracht*.
83) In de *Wetenschappelijke Bladen*, ondertekend v. D. Daar wordt Huet zijn „wrok tegen het Nederlandsche volk" verweten.
84) 1883, blz. 52 vlg. en 85 vlg. Ook hij weerlegt de beschuldiging als zouden de Nederlanden in de M. E. geen Europees kultuurvolk zijn. Huet's onderzoek noemt hij vlijtig, maar betrekkelijk vluchtig. Ook tegen détails oppert hij bezwaren. Toch geeft hij toe dat de gebreken uit de deugden — vooral de artistieke opzet — te verklaren zijn. Over het tweede deel oordeelt hij later gunstiger.
85) *Het Land van Rembrand. Eene proeve van waardeering* (*Nederland* 1883, blz. 470—504). Huet was met deze „proeve" zeer ingenomen en maakte Ten Brink zijn „welgemeend kompliment" (*Brieven* II, 254).
86) Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXI.
87) Beide herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXII.
88) Zie *Brieven* II, 251, herhaald op blz. 273. Brief van 15 Oct. 1882 (*De Nieuwe Gids* 1925 II, 557.
89) *Brieven* II, 277.
90) *Land van Rembrand* II (*Handel* § II).

91) *Brieven* II, 257.
92) In een feuilleton van *Het Vaderland* over *Het Land van Rembrand* 8 Juni 1885), herdrukt in de *Verspreide Geschriften*.
93) *Brieven* II, 167.
94) Brief aan Jhr. I. K. Quarles van Ufford (II, 333 —334). Het slot is een herinnering aan Alb. Thijm's kritiek op zijn lezingen van 1860.
95) a.w. II *De Handel* § XXXIV, blz. 420 en 423 van de eerste druk.
96) Over Vondel's *Inwijdinge* van het Stadhuis, in het hoofdstuk over de bouwkunst, maar ook op verscheiden andere plaatsen wordt Vondel's lyriek aangehaald of geprezen.
97) *Brieven* II, 307—308. Vondel — gaat hij voort — kan alleen tot zijn recht komen bij „onze ultramontanen." Hij is altijd een „ongezeggelijk volgeling geweest van Potgieter en van Van Vloten, die „de beteekenis onzer letteren der 17de eeuw overschat hebben."
98) *Mist*, door een Provinciaal, blz. 160.
99) *De Nederlandsche Spectator* 1885, blz. 222.
100) Haarlem — Tjeenk Willink — 1941. Deze „schets" is een omwerking en uitbreiding van een drietal lezingen, in 1932 te Keulen gehouden. Vergelijk o.a. zijn karakteristiek van C. Huygens (blz. 103—106), van Vondel, „bij wiens glans al het overige verbleekt" (blz. 113—119) en het oordeel over de betekenis van het Calvinisme met het *Land van Rembrand*.
101) Reeds in een uitvoerig feuilleton in de N. Rott. Cour. van 1886, uitgewerkt in de degelijke studie *Tweeërlei Letterkundige Kritiek* in *De Gids*, April 1891. Zie blz. 321 vlg.
102) *Taal en compositie bij Busken Huet* in *De Nieuwe Taalgids* XXI (1927), blz. 1—18), beantwoord door J. Tielrooy: *Nogmaals: Taal en compositie bij Busken Huet*, in dezelfde jaargang, blz. 175—181.
103) *Brieven* II, 329.

LAATSTE LEVENSJAREN

1) Zie Tielrooy, a.w. blz. 266—270. De beide opstellen zijn herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXI en XXIII.
2) Alle herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXI.
3) Tielrooy, a.w. blz. 274—277.
4) Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXIII. Tielrooy (blz. 277) acht het een bezwaar dat Huet zich tot een kritische behandeling van het leven bepaalt, en de werken onbesproken laat. Dat volgt echter uit de opzet, en is niet te wijten aan gebrek aan belangstelling. In *De Gids* (Jan 1886) is dan ook de titel: *Molière en de Moliéristen*. Met Molière's comedies was Huet van jongs af vertrouwd: telkens zinspeelt hij er met bewondering op.

5) Alle herdrukt in deel XXIII. Vgl. Tielrooy, a.w. blz. 279—285.
6) Haarlem — Tjeenk Willink — 1885. Huet beloofde een voortzetting, als „deze eerste proef" gunstig ontvangen werd, maar daarvoor was de belangstelling onvoldoende: ook een herdruk bleek onnodig.
7) Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXII.
8) nl. in deel II van jaargang 1885, herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXI.Men lette er op, dat de kritiek op de poëzie van Lovendaal en van Honigh, in het eerste gedeelte van dat artikel, van 1880 dagtekent.
9) Bestemd voor *De Gids*, April 1885, herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXII. Een goede karakterstudie van de Utrechtse hoogleraar in de rechten *G.W. Vreede*, in hetzelfde deel opgenomen, was reeds in *Nederland* van 1884 gepubliceerd geweest.
10) Ter publicatie aangeboden aan *De Lantaarn*; herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXII.
11) Zie *Brieven* II, blz. 45 en 203.
12) *Brieven* van 28 Mei en 5 Juli (blz. 316 en 318).
13) *Litt. Fant. en Kr.* XXII, 180—183.
14) Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXIII.
15) *Litt. Fant. en Kr.* XXIII (1886).
16) Zie bij noot 5.
17) Vgl. Tielrooy, a.w. blz. 87.
18) Over *I Malavoglia* van Giovanni Verga (1880) in Nederlandse vertaling verschenen. Het artikel, in *Nederland* 1886 I gepubliceerd onder het opschrift *De Nieuwe zwarte tijd*, bevatte als tweede gedeelte een waarderende beoordeling van Virginie Loveling's roman *Sophie*. Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXIII.
19) *Litt. Fant. en Kr.* XXIII, 108.
20) Herdrukt in *Litt. Fant. en Kr.* XXIII, 182.
21) *Nieuwe Nederlandsche Letteren* (*Litt. Fant. en Kr.* XXI).
22) *Brieven* II, 127—128.
23) *Brief* van 24 April 1881 (II, 197).
24) *Litt. Fant. en Kr.* XXI (tweede gedeelte van het artikel). In Februari 1880 had hij professor Ter Haar te Velp een bezoek gebracht (*Brieven* II, 155). In Juni 1880 schreef hij aan Mevr. Bosboom: „En nu is ook Cremer overleden! Kent u onder het opkomend geslacht der nederlandsche auteurs iemand, die hem op waardige wijze vervangen kan? Ik niet" (*Brieven* II, 169).
25) In 1882 begon Van Deyssel mee te werken, en gaf Van Eeden anoniem zijn *Rijk der wijzen*; in 1883 publiceerde Van Eeden onder eigen naam; daarnaast ook Couperus en F. van der Goes; in 1884 weer verzen van Van Eeden en sonnetten van H. Swarth.
26) *Brief* aan Fr. Gallée (II, 253).

27) In zijn beoordeling van *Herinnering en Hoop* door J. Knoppers, in *De Amsterdammer van* 1881, herdrukt in *Veertien jaar Literatuur-geschiedenis* I, blz. 60.
28) Vergelijk over de kritieken in dit weekblad, ook de niet herdrukte, mijn opstel *Uit de voorgeschiedenis van de Nieuwe-Gids-beweging* in *De Nieuwe Taalgids* XVII, blz. 278 vlg.
29) *Brieven* II, 338.
30) *Brieven* II, 346.
31) In een artikel in *De Amsterdammer* (30 Aug. 1885).
32) In No. 5 een artikel door Jan Lievens, in No 13 een artikel van Smit Kleine: Huet over *Potgieters Kritiek*. Een zeer waarderende bespreking van *Het Land van Rembrand*, door Berkenhoff, volgde in No 19, terwijl dezelfde auteur in 1886 (No 10) een *In memoriam* schreef.
33) *De Lantaarn* 1885 No 21 en 1886 No 1; het laatste is daar getiteld: *De sibylle van Nemi*.
34) Bij het bovengenoemde No 10 inliggend.
35) Opgenomen in *Frederik van Eeden-Genootschap-Mededeelingen* I, aangehaald in *De Vrouw van Busken Huet* t.a.p., blz. 114.
36) Dit slaat dus op het artikel *Nieuwe Nederlandsche Letteren*, in 1885 in de *Litt. Fant. en Kr.* herdrukt. Zie *Veertien jaar Literatuur-Geschiedenis* I, 123—126.
37) *Brieven* II, 334.
38) *De Vrouw van Busken Huet*, blz. 106.
39) *Brieven* II, 338.
40) Een uitvoerige uiteenzetting van dit geval, met mededeling van de beruchte tekst, bij Meerkerk, a.w. blz. 188—193.
41) De acte van beschuldiging werd overgenomen in het schendblad Asmodee van 6 Mei 1886. Het pleidooi werd in de pers opgenomen. De eis was twee jaren gevangenisstraf; de uitspraak: drie maanden.
42) In *Mannen van Beteekenis*, blz. 56.
43) a.w. blz. 194 en 188.
44) Quack: *Persoonlijke herinneringen* in *De Gids* 1886 II, 397. Ten Brink in *Nederland* 1886 II, 139. Van der Goes in de *Amsterdammer* van 9 Mei, in rouwrand herdrukt in *De Nieuwe Gids* van Juni.
45) *Brieven* II, 313.
46) Zo noemde hem J. A. Bientjes in een brochure *Tirailleursvuur uit een paedagogisch* en *letterkundig kamp*. (Deventer —W. Hulscher — 1882), blz. 99, toen Huet Vosmaer aangevallen had.
47) Men denke aan de steun die hij Multatuli verleende, aan zijn bemoeiingen om de noodlijdende vroegere ambtgenoot Ds Berman te helpen (*Brieven* II, 55).
48) o.a. Prof. Quack en Prof. A. G. van Hamel, in zijn beknopte biografie.

Ook A. Pierson noemt in zijn *Jongere tijdgenoten* Huet vóór alles „bon enfant." Treffend is ook het getuigenis van een student V.d.W. die na Huet's dood vertelt hoe deze hem, als onbekende, te Parijs ter wille geweest is.

49) C. Hasselaar t.a.p., blz. 433.

50) In een voortreffelijk opstel over *De brieven van Busken Huet*, onder het pseudoniem A. J. verschenen in *Nederland*, 1890.

51) Mij is maar één uitlating bekend die daarop zou kunnen wijzen. In een brief aan Prof. Scholten van 21 Aug. 1882 (II, 232) schrijft hij. „Zoo het tegengevallen is dat ik in Indië journalist ben moeten blijven, in plaats van tot eene gouvernementsbetrekking geroepen te worden, dan is die teleurstelling er eene geweest voor mij alléén." Een ernstige teleurstelling kan dat niet geweest zijn; dan zou hij er elders niet over gezwegen hebben.

52) A. J., t.a.p., blz. 384.

NASCHRIFT

Door de tijdsomstandigheden is dit boek, voltooid in 1944, eerst in 1948 ter perse gegaan. Tekst en aantekeningen zijn ongewijzigd gebleven. Bij de druk is dus van wat later verschenen is, geen gebruik gemaakt, noch van G. Colmjon's boek over Busken Huet, noch van A. S. de Leeuw's artikels over de *Nationale vertogen* in *De Nieuwe Stem* van April—Mei 1948.

C. d. V.

ONDERSCHRIFTEN BIJ BRAAKENSIEK'S SPOTPRENT IN DE GROENE AMSTERDAMMER

(zie de afb. t. o. blz. 129)

Bij BUSKEN HUET:

Bloemendaal, Maandagmiddag na het eten.

Lieve Vrouw, Zoo goed mogelijk, dat is zeer gebrekkig, heb ik uw zijden samaar ingepakt. De handschoenen liggen tusschen lijf en rok, de kraagjes bovenop. Het allerbovenste is remplissage. Moge een en ander u wel geworden en wel bekomen!

— —

Aanvankelijk heeft Lotje uitmuntend voor mij gezorgd, en indien zij zoo voortgaat zal mijn maag geensdings gebrek hebben. Wat evenwel mijn hart betreft, en de wijze waarop het uwe afwezigheid verdraagt — gij weet dat ik mij daarover, uit vrees van te felle aandoeningen, liever niet uitlaat.

Zeg s.v.p. aan Gideon, met een zoentje, dat Smous springlevend is en zeer blij was mij terug te zien. Ter eere van het feest van den dag heeft hij een kotelettenbeentje mogen kluiven. — — — — — — — — — — — — — — — — —

Cd. B. H.

MULTATULI AAN TINE

Brussel, 28 Okt. 1859

Gisteren heb ik 10 centimes moeten leenen van den jongen voor een klein fleschje inkt! —

Ik schrijf aan u met krampige vingers, en ik zou nog meer schrijven, als ik niet zoo bang was voor dubbel port. Als ik 's avonds beneden ben om vuur en licht te sparen, of omdat ik blind ben van 't schrijven, en er komt een muzykant in de publieke kamer, dan moet ik weggaan, om niet mijn vijf centimes te weigeren, die ik niet heb.

Ik ben bijna blind van het schrijven.

Ik schrijf zoo gauw ik kan, maar met de kou kan ik niet voort.

Ik moet absoluut nog eenige bladzijden schrijven van avond. Ik ben aan 182. Het zal worden 230 of 240. Dat copieeren is verschrikkelijk. En als ik nu morgen geen koolen heb, weet ik niet hoe het gaan zal. Dan zal ik het reeds geschrevene nazien en verbeteren tot er wat warmte komt om voort te schrijven. Er is ook een ruit stuk in mijn kamer, en dat waait en togt, en ik wil er niet van spreken.

NEDERLANDERS VAN DE NEGENTIENDE EEUW

Biografieën onder auspiciën van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde

Redactie: Dr H. BERKHOF, A. M. HAMMACHER, ANTON VAN DUINKERKEN, Prof. Dr K. HEEROMA, F. P. HUYGENS, B. W. SCHAPER, G. SCHMOOK, Prof. Dr H. SMITSKAMP

I

CONRAD BUSKEN HUET

door

Dr C. G. N. DE VOOYS

Oud-Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht

Omvang 244 blz., geïllustreerd met 6 afbeeldingen

Prijs: gebonden *f* 9.75

In dit boek heeft de schrijver het leven en het werk van Conrad Busken Huet, zo belangrijk voor de geschiedenis van onze negentiende-eeuwse letterkunde, uitvoerig beschreven. Bij het volgen van zijn lotswisselingen is ruim gebruik gemaakt van zijn intieme briefwisseling, vooral met zijn trouwe vriend Potgieter, waardoor Huet telkens zelf aan het woord komt. Dientengevolge valt een helder licht op zijn eigenaardig karakter, en wordt een billijke beoordeling van zijn door de tijdgenoten veelal miskende persoonlijkheid mogelijk. Belangrijker dan zijn levensomstandigheden blijven echter zijn geschriften. Vandaar dat het noodzakelijk was, de ontwikkeling van zijn talent, in de lange rij van geschriften, uitvoerig na te gaan, en aan de betekenis van zijn letterkundige kritiek en zijn letterkundige- en kultuurhistorische studiën volle aandacht te schenken.

Als deel II zal binnenkort verschijnen

E. J. POTGIETER

door

Dr JC. SMIT

Omvang 295 blz., geïllustreerd

Prijs: gebonden *f* 10.75

Een groot aantal andere delen zijn in voorbereiding, o.a. over:
BUYS BALLOT, H. P. G. QUACK, GROEN VAN PRINSTERER, JACOB VAN LOOY, J. A. ALBERDINGK THIJM

DAAMEN N.V. DEN HAAG